

AMBRUS ZOLTÁN MUNKÁI

XIII.

A TEGNAP LEGENDÁI

TOLLRAJZOK

BUDAPEST MDCCCXIII
VII., ÜLLŐI-ÚT 18. BZÁM.



REVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.T.

AMBRUS ZOLTÁN

A TEGNAP LEGENDÁI

TOLLRAJZOK

BUDAPEST MDCCCCXIII
VIII, ÜLLŐI-ÚT 18. BZÁM.



REVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R-T.

AZÖSSZES JOGOK FENTARTÁSAVAL

A NAP nyomdavállalat nyomása, Budapest, Vili., Röck Szilárd-utca8-7

RÉBUSZ.

Amíg a temetőben ballagtunk, nem szólt egyikünk sem. Hanem amint kiértünk a kapun, Doktor Fontos, a kitűnő városatya, nagyot lélezett és megszólalt ilyenképpen:

— Csakhogy ezen is túl vagyunk. Igazán, már kezdtem rosszul érezni magamat. Micsoda temetés! Hiszen, megvallom, én nem szeretek semmiféle temetést. Ügy vagyok, mint volt a nagy Luther Márton, aki nem tűrte az esztelen pompát. Nem is szoktam én részt venni semmiféle végső tisztességben. „Dom Sebastian“ gyászos indulója iránt valóságos idioszinkraziával viseltetem; megrontja az emésztésemet. Hanem hát egy tisztességes polgári temetés, tapintatos pappal, illedelmes gyászoló néppel, szóval egy ildomos, szolid temetés még csak hagyján. De ez a temetés, ez a sokadalom — csakugyan próbára tett. Mondhatom, ilyen népséggel még sohase találkoztam temetésen. Ott állani egy csomó elzüllött ember között, akiket magamhoz hasonló emberek nem szoktak ismerni vagy legalább megismerni s végül meghallgatni egy pár ízléstelen, mindenki ellen lázadó, tapintatlan beszédet, amelyek fellázítják a rendes ember egész gondolkozását, az ízlésemet, sőt minden érzésemet — nem, ennyit nem érdemelt tőlem a megboldogult

öreg. Bizony, a szegény vén ember nem a legjobb körökből választotta a bar át j ait, ha ezek voltak a legjobb emberei, akik sírját körülállták.

Pár másodpercig hallgatott, azután azzal végezte:

— Különben, milyen a halott, olyan a temetés. Nem érdemelt különbet. Úgy halhatott volna meg, mint nagy hazafi és úgy végezte, mint a kétes existenciák. Hiába volt vagyona, tehetsége, nagy ismeretsége; pénz, érdemek és barátok nélkül halt meg. Mert hát mezítlábosnak született. Az is marad, világeletemben: hírlapirodalmi szankülot.

Kávéházy barátunk, akinek betegsége az ellentmondás és az aggatózás, nem állhatta meg szó nélkül.

— Ön igazságtalan a gyászoló nép iránt, sőt magamaga iránt is. Hiszen, meg kell vallanom, a gyülekezet nem volt olyan fényes, mint az, amely múltkor a milliomos Fertöyt temette; ennek az érdemes férfiúnak, aki egyike volt legkitűnőbb, legtehetségesebb magánzóinknak s aki oly csodálatos módon, náthában veszett el, a fél orvosi egyetem elment a temetésére. De hát. itt is voltak nagyon jóra való emberek. Sőt nevezetességek is aminthogy a halott maga is nevezetesség volt, már olyan amilyen. Mindenkelőtt itt volt ön, aki egymagában is méltóképpen reprezentálja az előkelőséget. Majdnem azt mondhatnám, csak az a temetés méltó arra, hogy az újságok megemlítsék, amelyiken ön is megjelen. Mert hisz ön ott van mindenütt, ahol csak egy akkorka nagyságot takarítanak el, mint a kis ujjam. Hogy ön nem szereti a temetéseket? De hisz ön a legszenvedélyesebb „jelen volt” minden jelen volt közül! Mintha elfelejtetem volna, hogy egy éjjel, két óra után épen a most megpihent munkás embert verte fel ágyából, amiért a szegény öreg aki akkor híreket kovácsolt, kifelejtette önt az esti lapból, amely a nagy költő temetésén jelen

voltak névsorát közölte. És aztán elmondhatja ön jó lélekkel, hogy ismerte ezt a mi szegény halottunkat?

— Hogy ismertem-e? Nyolc év óta láttam minden nap, egész a legutolsó ideig, amikor eltűnt az emberek elől és eltemetkezett a nyomorúság négy puszta fala közé. Persze, évtizedekkel ezelőtt nem jártam vele minduntalan karon fogva, mert hisz az egész élete bolyongás volt. Hanem ismertem úgy, mint bárki más. Voltakép az ilyen különös lényeket senki sem ismeri. Vájjon van-e valaki, akinek a zsebében a bizonyosság arról, ki volt, mi volt, és merre, melyik különös világban volt: az igazi hazája, ahonnan furcsa, ellentmondásban gazdag, egyebekben pedig meglehetősen közönséges lelke eredett? Vájjon tudja-e ön, hogyan fért meg benne az a sok összeférhetetlen vonás, amelyeket benne észrevetünk? Az olyan különös lények, mint a minő ez a hetven esztendő öreg volt, érdekesekek tanulságul: hogy ilyenek ne legyünk. Arra való, hogy a halála után beváljon hasznos, elrettentő példának, ha már az életben úgyis keveset ért. A tanulság világos, hanem maga az &z ember, amely már csak volt, nem ismert és megérthetetlen. Ha úgy tetszik: rébusz.

— Más szóval: ön nem ismerte.

De Doktor Fontos nem tágított.

— Ismertem úgy, mint akárki, mint ön, vagy az egész világ. Csak a veséjébe nem láttam, csak azt nem tudom, haszontalan volt-e, vagy csak élheterlen. Egy kérdőjel van előttem, egy élet, telve különösségekkel, egy jellem (ha ugyan annak lehet mondani), telve következetlenséggel, értheterlen tulajdonságok egész rajával. Micsoda eredménytelen, sivár élet! Milyen szánalmas, gyámoltalan ember! Világboldogító terveket kovácsol és nem gondol a saját jövőjével, jómódúnak születik és a nyomorúságtól hal meg; tud sokat és nem veszi hasz-

nát; bejárja a világot és tapasztalatait nem tudja érvényesíteni; ismer tömérdek nevezetes embert és nem szerz összeköttetéseket; revolúciókról álmodik és összes bátorságát elpazarolja rém-regényeiben. Keményfejű és lágykarú ember, aki ámitja magát, hogy múltja szebb, mint amilyen volt, és hogy jövője fényesebb, mint aminő lehet. Él múltban, jövőben, csak a jelenben soha. Öreg gyermek, akinek semmi érzéke a valóság iránt, aki csak a képzelődésnek él; ábrándozó, aki népeket boldogít s amellet maga sohasem boldogul. Naiv önáltató, aki, ha egy kis kényelemhez jut, Dáriusnak képzeli magát; tékozló fiú a jobb napokban, munkás és csüggedést nem ismerő, amikor megszorul; sohasem célnak, mindig csak a pillanatnak él. íme, ilyennek ismertem: érteni nem értettem. Ismétlem, rébusz volt a szegény, szánni való emfeer.

— Ön szerencsésen bebizonyította, doktor úr, hogy a mi halottunk könnyelmű volt teljes életében, mert csak a pillanatnak élt, s azonkívül szánandó fantaszta is, mert rá nézve jelen nem létezett, csak elképzelt múlt és ábrándos jövő. Amit én nem értek tökéletesen. Mindazokból, amiket ön mondott, csak az az egy világos előttem, hogy nem ismerte, akiről beszélt. És azért nem csodálom, hogy rébuszt emleget. Nos, én, aki mindössze csak egynéhányszor beszéltem az ön ismeretlenével, vállalkoznám arra, hogy megfeleljek a kérdőjelre, és összeegyeztessem azokat a vonásokat, amelyeket ön ellenmondáknak talál.

— Hallgatom.

— Az az ember, akit az imént tettek előttünk a sirba, nem valami exotikus lény volt, doktor úr, csak egy abból a fajtából, amelyet a rajongók népének szoktunk mondani, egy azok közül, akik szerencsés körülmények között nagy tetteket szoktak végrehajtani. Az

ilyen lények úgy vannak alkotva, hogy boldogok még akkor is, ha sohasem érkeznek el a nagy célhoz, mert olyan közléről látják ezt, hogy az utolsó percig remélnek, s mindvégig híznak benne rendületlenül. A jószágos természet ezzel a boldog hittel kárpótolta őket ép azért, mert közülök csak kevés juthat célhoz, hiszen a cél nagyszerű. Nem, nem az a mértéke a képességnek, hogy rendeltetését betölti-e, vagy eredménytelen hal el. Az oroszlán gyakran pusztul el meddőn, és az inf tizóriák mindannyian betöltik apró rendeltetésüket.

— Ezt mintha már hallottam volna valahol.

— Talán ép annyiszor, mint hogy a napfény éltet. Vannak dolgok, amelyeket épen azért emiitünk, mert nyilvánvalók, és eloszlatnak minden kétséget. Vannak közhelyek, amelyek nélkül bajosan tudánk megenni. Például a nap.

— Nem akartam a szavait bírálgatni.

— Úgy hát folytatom. Hogy ha csakugyan van egy olyan uralkodó tulajdonság, amely minden cselekvésünket elhatározza, és amely minden gondolatunkra, minden érzésünkre rányomja a maga különleges bélyegét: annak az embernek, akit ön nem ért egészen, de mégis szán, a lelke legmélyén egy boldogító, szent naivság lakott. Hit vagy képzelődés, amint tetszik. Csak egy jó volt előtte, a legfőbb jó; és csak annak élt, már akár a jelenben, akár a múltban, akár a jövőben találta. És megtalálta mindenütt, mikor azt hitte, hogy rajta munkál, mikor azt álmodta, hogy immár közel, mikor azt képzelte, hogy küzdött érte. Boldog ember! Mindaz, amiért mi törünk, szaladgálunk és izzadunk, ahhoz a legfőbb jóihoz képest, mely őt álmaiban látogatta, kicsinyesnek és szánandónak tetszett. Törődött is ő azzal, hogy jobb perzsa szőnyegen járni fel s alá, mint a csupasz pallón; hisz az ezeregyéjszaka édes pázsitán járt.

Eltöltötte a képzelete, amely körülötte megnagyított mindent. Szeme kétannyit látott, mint a miénk s teste kétannyi fáradságot bírt el. Ha hozzájutott valami esekélyességhez, amelyet mi a takarékpénztárba küldünk három és fél percentre, Dáriusnak képzelte magát s kiélvezte mindazt, amit belőle csak kiélvezhetett. Hogyha nem volt semmije, dolgozott; a munka félannyira sem fárasztotta, mint minket; a cselekvésnek jóformán csak az örömét élvezte. A múltból csak arra emlékezett, ami kellemes, a jövőből csak azt hitte, a mi boldogító, a jelenből csak azt érezte, a mi élvezetes. Ezzel a nagy fogékonysággal egy hosszú életen át keresztül-kasul járta a világot, és élvezni tudott mindent, amit a pillanat hozhatott. Miért szánni azt az embert, akinek az agya és szíve kettős intenzivitással dolgoztak? Hogy a puszta földön halt meg? Hiszen akkor halt meg, amikor már többet élt, mint amennyi életet Fertőy a színházban láthatott!

A SZÍNÉSZNŐ BECSÜLETE

Bécsben egyszer meglehetősen feltűnést keltett két fiatal nő öngyilkossága. Nem mintha két pisztolynak a durranása valami nagy zajt keltene abban a világvárosban, mely régóta nevezetes a rendőri (hírekben való gazdagságáról; hanem mind a két nőt sokan ismerték, és Damain-Dalmont Mária egyike volt a legbájosabb teremtetéseknek, akik valaha lázba ejtették a császár városának fiatal népét. Aztán meg mind a két leány színésznő volt, akiknek nyoszolyája sokak hite szerint az egész világgé, legyen az a nyoszolya: a násznak fészke, vagy: halottas ágy. Vagy egy hétig mindenki a két leány regényét feszegette, s jeléül a messze elterjedt, résztvevő köz-érdeklődésnek, optikus-boltokban sok példány kelt el a Damain Mária arcképeiből. És mert Bécs bővelkedik kitűnő újságírókban, a boldogtalan lányokról is írtak szép és kevésbé szép nekrológokat, melyek elolvasása után a világ megnyugodva tért vissza a napirendhez, mint minden más egyéb alkalommal is, talán már Trója elbukása óta. Akkoriban egy darabig sokat emlegettek egy bizonyos G. grófot, akit régebben gyakran láttak együtt Damain Máriával s akit Damain Mária az öngyilkossága előtt hetekig ostromolt a könyörgő leveleivel.

Kevéssel utóbb, Parisban nemcsak feltűnést, hanem szinte lázas izgalmat keltett, mikor a szép Fey-

ghyne kisasszony — magyarosan Fegin-nek kellene írni a nevét — vetett véget huszonkét vagy huszonhárom esztendő életének. Mindenki, aki csak látta, érdeklődött ez iránt a gyönyörű orosz hölgy iránt, aki csodálni való vakmerőséggel hagyta el hazája pusztaságait, hogy dicsőséget és ünnepeltetést vívjon ki magának ott, ahol a verseny olyan óriás! Szépsége, lelkesége, bámulatos tanulékonyága és szorgalma, kedvessége és akadályt nem ismerő becsvágya egyszerre meghódította az idegen világot, pedig csak egy kis szerepben mutatkozhatott a Français színpadán, a Musset „Barberine”-jében. Az ünnepeltetés legelső mámorából ragadta ki magát az öngyilkos lövéssel. Meggyászolták, mint talán még senkit sem, aki a „steppe”-ek végtelenségjén született. És mert Paris gazdag kiváló Írókban, irtak róla szép és kevésbé szép regényeket: Delpit Albert a „Début de Lydia”-t, s Edouard Rod a nagyon kedves „Tatiana Leiloff”-ot. Abban az időben gyakran emlegették a fiatal M. herceget, akiről korábban azt híresztelték, hogy nőül fogja venni a bájos Feyghyne-t és aki ennek a színésznőnek az öngyilkossága óta csak egyetlen egyszer hallatott magáról, amikor egy ismert nyilvánoshelyen ballerina-kosztümben jelent meg a színpadon, barátjai és barátnői mulattatása végett.

Aztán, nemsokára, Berlinből jelentették, hogy egy fiatal operett-énekesnő, akit Budapesten is jól ismertek, a Népszínház színpadáról, Erdősy Eugénia — nálunk: Camargo, Berlinben: Nanon — ugyanúgy gyilkolta meg magát, amint Damain vagy Dalmont Mária, és mint a szép Feyghyne. Ez az exaltait leány utolsó levelében arra térte a rendőrséget, hogy holttestét boncolják fel és a rendőrorvos győződjék meg róla s állapítsa meg, hogy ő szüzen halt meg. Így akarta a tiszta-

ságát bebizonyítani bizonyos H. bárónak, aki előbb a vőlegénye volt, s aki egyszerre csak a faképnél hagyta, azt adva okul, hogy egy idő óta kételkednie kell arája ártatlanságában. Ez a végrendekezés olyan furcsának tűnt fel, hogy — bár Berlin és Budapest szintén bővében vannak a kitűnő újságíróknak és a kiváló íróknak — a szép Erdősyről nem írtak se hosszabb nekrológokat, se regényeket. Az a bizonyos H. báró pedig, amint annak idején G. gróf és M. herceg cselekedtek, kijelentette, hogy az öngyilkos leánynyal sohasem állott közlelbi ismeretségben.

*

Nem igen vesszük számba, hogy azok a nők, akik komédiázni szoktak a hüvelyébe futó törökkel, sokkal könnyebben ragadják meg a komolyan gyilkos szerszámokat, mint a többiek. Pedig, ha tekintetbe vesszük, hogy az öngyilkosságoknak csak mintegy a harmada esik a nőkre, feltűnőnek találhatjuk, hogy a színésznők osztálya éppen olyan jelentékeny rovatot foglal el az öngyilkosságok statisztikájában, akárcsak a bankároké vagy a játékosoké. Delobelle sohasem válik öngyilkossá, hanem azok között a nők között, akik eldobják maguktól az életet, temérdek a Lecouvreur Adrienne. A példák csak úgy özönlnek. Ugyanabban az időben, amikor Bécsben Damain Mária, Parisban Feyghnye kisasszony, Berlinben pedig Erdősy Eugénia lett Öngyilkossá, Magyarországon a népszerű „Nap és Hold” operett egyik kis Beatrixe megmérgezte magát, egy másik szép színésznő pedig az öngyilkosságnak még ennél is rémesebb módjában keresett menekülést abból a komédiából, melynek még csak az első felvonását ismerhette.

El se hinné az ember, milyen könnyen talál ilyen

példákat, csak úgy, emlékezetből. És azokat, akik azt hiszik, hogy a mai színésznők legtöbbszörében is felismerhetik a XVIII. század színésznőinek tipikus vonásait, meghökkenének az öngyilkosságok statisztikájának ide vonatkozó, csodálatos nagy számadatai. Mert az öngyilkosság se magyarázható ki az ismert típusok jellemvonásaiból. Gondolkozzunk erről a tárgyról bármiképp, az életnek ez az aktív megtagadása nem illik össze a gondolkodásnak azzal a lengésével, és az érzésnek azzal a felületességével, amelyeket mint a kaszt jellemző vonásait szokott emlegetni Prudhomme úr, mikor életbölcseéseket mond nagyreményű fiának. A Faustinról nem igen lehet elképzelni, hogy önként tudná követni a halálba Lord Anandalet és bizonyos, hogy a Nanák sohase válnak maguknak gyilkosaivá. Vagy gondoljunk csak akár egy Glairon-ra, aki valószínűleg legtökéletesebb példánya volt a maga fajtájának, vagy, ha úgy tetszik: Arnould Zsófiára, — a színésznő, aki (bár nagy tehetség birtokában), de csak azért lépett a deszkákra, mert ottan vigasság van, aki színésznő lett, hogy minél jobban kiélvezhesse az életét, soha sem elmélkedett valami szívesen azokról a másféle deszkákról, melyek mögött vége a vigalomnak, Abban az arányban, amelyben mindinkább rendes foglalkozássá válik a nő számára a színészkedés, szaporodik azoknak a száma is, akiket Prudhomme úr a kivételeknek nevezne. A zöm bizonyára mindig hasonlítani fog a régiekhez, mert hisz a színpaddal együtt megmaradnak azok a hatások is, amelyek vele összefüggnek, amelyek a korábbi típusokat formálták, és amelyek még sokszor fogják ugyanazokat az eredményeket előidézni, de mindinkább növekszik azoknak az egyéneknek a száma, akik elég erősek magukat ezek alól a hatások alól emancipálni. Növekszik számuk, mert ma

már, amint mások a pályaválasztás föltételei, mások a körülmények is, melyek közt élniök lenét. A „Roman Comique” kezd elavulttá lenni. Ezt Prudhomme úr is elismeri, amikor tiszteletreméltó fejének egy bólintásával megengedi a kivételeket. Talán csak a számokra nézve makaeszkodik egy kicsit.

De hát akkor minek tulajdonítható, hogy annyian vannak, akik épen a kasztnak rossz hite miatt, s mert ez rajok nézve is végzetessé válhatik, kerülnek olyan viszonyok közé, amelyekből nem látnak más menekülést, csak a halált? Pedig — és itt már nem szabad tudakozódnunk a nevek után, mert ki nézhetne a haldoklók titkai közé, ha csak maguk nem tárják ezeket elénk?! — hány olyan eset van, amikor az a mindenkiket meglepő lövés csak egy csattanó felelet a kételkedésre és arra a gyanúra, amely elválaszt a boldogságtói, és talán csak azért, mert sokan vétkeztek „intra muros”.

*

A francia leány, ha elszánja magát arra, hogy a színpadra lép, számot vet magával, s abban a tudatban, hogy vállalkozása már magában is elválasztja régi világtól, lemond a társaságról, majdnem azt mondhatni: a társadalomról. Belátja, hogy van jó dolga az embereknek s nem sokat törődnek azzal, vájjon a „szent tűz” vezette-e a színpadra, vagy egész egyszerűen csak úgy ment oda, mint száz és száz „petite femme”, hogy kiállítsa magát? Ki győzne köztük különbségeket keresgélni, ki győzné őket a tisztas magánélet nézőpontjából osztályozni? Kinek volna kedve efféle hálátlan feladatokra? Élhet akárkép, egyre megy. Mihelyt az első színen megjelent, belépett abba az osztályba, melyből nem szokás feleséget választani. A verseny olyan nagy, az

emberek olyan önzők és haszonlesők, a boldogulás olyan sokféle körülménytől függ-, hogy rendkívül nehéz, sokhelyütt majdnem lehetetlen akként törnie utat, hogy néminemű kár ne essék házi erkölcsében. Mindenkire mosolyognia kell, s vannak olyanok is, akik nem elégszenek meg a mosolygással. Mért maradna rideg, úgy sem hitethetné el az ellenkezőt?! Századokon át kövesedéit az emberekbe a hit, hogy a mosolygás, meg a többi, együtt jár a komédiázással. Férjhez csak színészihez mehet, s ha nem barátja a formaságoknak, senki sem ütődik meg rajta. Nem az élete, hanem a színházi sikere szabja meg, mekkora megbecsülést nyerhet a világtól. Ha lent marad, úgy elveszett egészen, ha első sorba tör, nem kéri számon sem a múltját, sem a jelenét. A becsülete mindenkép egyenes arányban áll a szerződésben biztosított anyagi megbecsüléssel. Ez olyan dolog, amelybe mindenki belenyugszik. Nem akad fenn senki se azon, ha a lapok kikürtölik, hogy W. kisasszony, a jeles tragika, kis babát kapott; az, hogy quis pater est, legfeljebb S. úrra, az Odéon tagjára tartozik, aki a kisasszony vőlegényekép szerepel. Nem taksál más, csak a siker. Amíg apró szerepet játszik egy másodrangú színházban, csak a „haute nocte”-hoz tartozik, és mihelyt a tehetsége elsőrangúvá lesz, meghívják az úri estélyekre. Megezik akkor is, hogy úgy néznek rá, mint Lolotte-ra a MeiEhac darabjában, de Lolotte ért ahhoz, hogy visszaadja a kölcsönt. Külön társadalmuk van a társadalomban, s ha megtörténik néha, hogy akad közöttük egy-egy Mme Pasca, Dumas fils, mint kuriózumot fogja emlegetni ezt a csodásan házias erényt, mely a színpadra tévedt.

Hanem másutt nincs így. Az a leány, aki Angliában, Németországban vagy nálunk a színpadot választja pályatérnek, az első percben azt képzei, hogy

ugyanolyan tekintetre tarthat számot, mint egy tanítónő, ki a világba lép, (hogy kenyerét keresse. A tradíció nem olyan nagy, s ennél fogva az előítélet nem olyan általános, nem olyan nyílt, nem olyan érezhető; a verseny kisebb, kényszer tehát nincsen, legfeljebb csat erős csábítás, abban a nyilvánvaló jelenségben, hogy a legnagyobb sikereknek, a népszerűségnek majdnem mindig az az előfeltétele. Van mód a társaságban megmaradni, sőt nagyritkán még pozíciót is lehet itt szerezni. A világ úgy tűnik fel, mint amely nem olyan elnéző, de nem is olyan meghódíthatatlan, mint a franciáknál. És a színésznő, Parison kívül, — ha a Prudhomme úr kivételének született — kettős becsvágynak él. Egyik a művészi becsvágy, a másik: a törekvés a társadalomba. (A tágabb körű társaságot értem.)

És itt a baj. Mert az előítélet, ha nem olyan határozott, nem olyan általános, nem olyan nyílt s nem olyan érezhető is, mint amott, azért mégis csak megvan. Egy homályos, bizonytalan, ellenséges erővel kell küzdenie, amely annál veszedelmesebb, mert bizonytalan és meg nem mérhető, amely annál kegyetlenebb, mert kiszámíthatatlan, mert néha kisebbnek, csendesebbnek látszik, mint a minő. Szívesen beleképzeli magát abba a gondolatba, hogy ez az ellenséges előítélet jelentéktelen; a környezet, melylyel érintkezik, óvakodik az ellenkezőt bebizonyítani. És akkor bukkan rá, amikor a legkevésbé van ellene fölfegyverkezve. Sors bona, nihil, aliud; van szerencsés, akit nem bánt soha. Hanem akit talál, azt elveszíti.

*

A félelmes, kiszámíthatatlan előítélet Phalarisa, mely minden évben elnyel egy pár szüzet, hétköznapi táplálékát a becsületfogalmaknak abban a mezgava-

rodásában, azt lehet mondani: elposványosodásában találja, amelynek veszedelmes terjedésére Renan figyelmeztetett, quimperi beszédében. Renan akkor csak arról panaszkodott, hogy a női tisztesség megbecsülése kiveszöben van az ifjúság szívéből. Az új nemzedék — mondta — talán abban a félelmében, hogy valahogy bele ne essék őseinek hiábavaló, némelykor, meglehet, nevetségesnek tetsző rajongásába, neki adja magát a durvalelkűségnek. De ez a durvalelkűség soha se terpszkedik el annyira, mint amikor a színpalak közt élő asszonyokról és leányokról van szó. Ez természetes; ilyenkor úgy érzi, mintha legalább ezekkel szemben volna valami igazolása és mentsége olcsó kételkedésének. Fialaturak társaságában, azok közt, akik a legjobb nevelésben részesültek s akik meg fognak házasodni, az ember néha azt képzelné, hogy mind mennyi egy-egy áldozata a színházi vámpíroknak, mintha valamennyi a maga szemével látta volna azt, amiről beszél. Pedig még csak az utcákat ismerik és nem a nőket. Ha majd ezeket is megismerik, ők lesznek azok, akik — a költő mondásával szólva — az örvénybe dobják azt a serleget, melynek a kelyhe egykor gyönyört adott nekik.

*

Mindig, mindenütt lesznek színésznők, akik komolyan veszik a színházat is, az életet is, és akiknek el kell pusztulniuk csak azért, mert sokkal többen vannak olyanok, akik nem veszik komolyan egyiket se, s csak azért lettek színésznők, mert ahhoz, hogy cukrászlányok lehessenek, nem voltak se eléggé jómodorúak, de eléggé ügyesek, kedvesek.

NOVEMBERI HANGULATOK.

Rémülettel vegyes élvezettel, fogvacogással kísért gyönyörűséggel olvastam egy szörnyen szép cikket a halálról. Borzongtam a témán, s a köteles tiszteletet megadó szalutálással fogadtam azt az őszinte hangot, mely a cikkből nem annyira kirí, mint inkább kijajong, mert hisz az igazmondás semmiféle tárgyról nem szokatlanabb, mint erről az egyről, amely pedig a legfêkezetlenebb szabadságra csábíthatna, ha a hazugság örök szelleme, az az általános és folytonos vágyakozás, hogy erősebbeknek látszassunk, mint amilyenek vagyunk, aztán meg a kellemetlen s kivált a megborzongató érzésektől való szabadulás áhítozása és végül a kőkorszaktól fogva folyton élő konvenció, az a hallgatag megegyezés, hogy: ne gyötörjük egymást az aggodalmat keltő, elkedvetlenítő, komor és leverő gondolatokkal, megannyi képmutatót vagy legalább is örökkön titkolózót nem faragott volna belőlünk. Minden időben azok a bátor emberek voltak a légritkábbak, akik ki merték mondani, hogy félnek a haláltól, gyűlölik a halált és legforróbb vágyuk: élni, minél tovább élni!...

Ez a téma, úgy hiszem, annyira általános érdekű, és fájdalom mindig olyannyira aktuális, hogy túlságosabb szerénységgel nélkül át lehet venni a szót azoktól a mesterektől, akik, ha a legszebben és legkimerí-

többen is, már elmondották róla a magukét. Mindnyájunkat illet, még talán engem is, ahogy a magyar anekdota mondja. És ebben a ködben, ebben a hirtelen homályban, amikor oly sebesen eliramlik tőlünk a napfény, akár csak maga az élet: hadd tűzzem a tollam hegyére én is ezt a tárgyat,

Worüber schon manche Häupter gegrübelt,
Häupter in Hieroglyphenmützen,
Häupter in Turban und schwarzen Baret,
Perückenhäupter und tausend andre
Arme, schwitzende Menschenhäupter.

*

Igen, ha a létért való aprólékos vesződések közben megcsap bennünket az a tudat, hogy bármint küzd is „a magyar jobblétért” (amikép a „Búsuló lengyel” mondja): végre is be kell csukni a boltot, — bizony gyakran elgondoljuk, hogy minden csak vanitatum vanitas, és hogy ami naphosszat foglalkoztat, mind, mind nagyon közömbös dolog ahhoz képest, hogy egy szép napon itt kell hagynunk minden szépet és jót, akarva nem akarva bele kell feküdnünk egy hosszú ládába, s aztán finita la commedia. Azaz dehogy finita, a komédia tovább foly, az aktorok tovább mókáznak, csak minket bujdatnak egy kényelmetlen' gödörbe, rádobálva feltett tagjainkra egy nagy rakás földet, hogy valahogy ki ne bújhassunk megint, onnan alulról.

Nem, ez nem mulatságos. S meg vagyok győződve, hogy amióta csak emberek vannak, mindig akadtak, akik e tárgyban ép úgy gondolkoztak, mint mi, kései unokák. Hogy van az mégis, hogy a haláltól való iszonyat csak most, a mi korunkban kezdi magát meztelenül mutogatni, s egyszerre, minden előkészület, ro- „liam nélkül magáévá teszi az emberek lelkét, nyilván-

nosan olyan kétségbeesett hangokban, amelyekhez képest a Prédikátor jajszava csak gyöngé, gyerek-sírás.

Franciaországban például a legújabb időben mind nagyobb és nagyobb számmal váltják fel egymást az emberi lelőknek magamagáról adott dokumentumai, amelyekben az élethez való görcsös ragaszkodás Jeremiás Siralmainak minden mérséklet nélkül való és a szemérmelenségig őszinte hangján árulja el magát. A megsemmisülés után való nosztalgiának, a pihenés vágyának sokáig divatos póza egyszerre elavult, és a bonyolultabb szerkezetű művészelvekben is vad őszinteséggel szólal meg az elnyomhatatlan ösztön, az élethez való akarat. Ott található a Guy de Maupassant „Bel-Ami”-jában, a Maurice Rollinat verseiben, az Edouard Rod „Course á la mort”-jában a Willette rajzaiban, az Incohérent-ok borzalmas tréfáiban, az impresszionisták némelyikének képein, a dekadensek egész irodalmában. (És ez a fiatal Franciaország!) Angol költőkben, olasz és amerikai regényírókban szintén bőven lelhetni hasonló megnyilatkozásokat. És aki olvasmányában erősen szít a legújabb dolgokhoz, életnek felét a haláltól való borzongás gondolatai közt fogja, tölteni.

Ezek a gondolatok — nemi áltathatjuk magunkat az ellenkezővel — először is cilinderes fejek alatt termettek meg. A parókás, a turbános, meg a csupasz koponyák előtt, ha épúgy törték is magukat, nem tűnhetett fel ez a „meggondolás” a maga teljes vigasztalanságában, mert hisz nem tartották volna meg magukban kétségbeesésüket, tudnánk róla, mint ahogy tudunk egyéb nyomorúságaikról. Ó, igen, gondolkoztak róla, sóhajtoztak is, és volt közöttük néhány, aki nem tudott rezignálni, — hanem a jajszó, a tehetetlenségnek rémületben való kitörése a mi időnk szomorú kiváltsága

lett. Ismerjük üknagybátyáink benső, legtitkosabb gondolatait, s van fogalmunk arról is, mily látomások kísértették a náloknál is régibb halandókat csillagtan, fekete éjszakákon, — el tudjuk képzelni, mi rezegettette meg a nemes Don Jüant, mikor valamely novemberi éjjel, erdei lovaglása közben egy kopasz faág azt zizegte a fülébe, hogy: „Órád eljön, tégy akármit”, — tudjuk, hogy a derült görög fejeknek, és a stoikus római koponyáknak is voltak álmatlan éjeik: de hát ez a lidérc nem ült mindig ágyuk fejénél, — nem kísértette őket színházba, bálterembe, és szerelmi találkozókra, — nem rontotta el legjobb falatjaik ízét, — nem suttogta a fülökbe, mikor a billikomot ajkukhoz emelték: „Vegyél be inkább akonitot”, — nem jutott eszökbe, hogy irigyeljék a Mars lakóit, akiknek egy hajszála több helyet foglal el, mint nálunk egy káplár alj a katonaság, s akiknek egy percze tovább tart, mint Michel Ohevreulnek és Mózes Montefiorenak az élete együtt véve — ha ugyan nem tévednek egy kevéssé a Mars bolygóról oly sok részletet tudó csillagvizsgálók és ott egyáltalán van emberi élet . . .

*

Ezer számra zajlanak az évek, s egyszerre egy nemzedéknek, amely mától csak holnapig tart, eszébe jut, hogy megkülönböztesse magát apáitól, akik legnagyobb részben mégis csak azt vallották, amit Pangloss mester: „Minden jól van úgy, ahogy van”, és egész erejével, egész elkeseredésével felháborodjék a megváltozhatatlan ellen. Ha a római mulatók meg a renaissance élvezői épp úgy ki tudták szívni a pillanat kéjét, mint mi; ha túlfinomultságunk semmivel sem fejlődöttebb, mint az övék: az a felsőbbségünk mindenesetre megvan velük szemben, hogy a halál gondolatát távolról sem tudták úgy kiélvezni, mint a mi magasabb rendű embereink, a kétségbeesésben megközelítőleg sem tudtak úgy

kéjelegni, mint a mai dekadensek és a többiek. Vájjon minek köszönhetjük ezt a szomorú felsőbbiséget?

Annak-e, hogy nagy könnyelműséggel, egyszerre megtagadtuk azokat a boldogító, megnyugtató képzeteket, amelyekre La Piacénak nem volt szüksége, s amelyek hiányát, mi, a gyarlók, most semmivel sem tudjuk pótolni? Hogy lelkünkön iszonyú rés tátong, melyet kicsinyke tudásunk nem tud betölteni? De hisz előttünk már sokan vétektek, akiknek sorsa nem lett hasonló vezeklés. Vagy talán inkább annak, hogy az óriás eredményekkel, melyekhez csak úgy hirtelen jutottunk, parvenük gyanánt nem tudtunk számot vetni? Elbíztuk magunkat s kezdjük belátni, hogy nem volt miért? Vagy dilettantizmusunknak, mely elhitette velünk, hogy semmiféle cél nem éri meg azt a fáradságot, amibe kerül, s mely meggátol abban, hogy egész lelkünkkel átadjuk magunkat másféle, kevésbé nyugtalanító, kevésbé lenyűgöző képzeteknek? Vagy csak elemző természetünk juttatott idáig, hozzá szoktatva ahhoz, hogy mindent számba véve, ami csak bensőnkben történik, intenzívebben érezzük át mindent, mint a nem olyan tudatos, nem olyan kérődző lelkek? Vagy egyszerűen rabjai vagyunk idegességünknek, mely mindannyiunkba beleoltja a hipokondriát s örökké éber öre testi gyöngeségeinknek? Vagy egyesegyedül életünk módja készítet arra, hogy minduntalan az elmúlás képzeivel foglalkozzunk, sokkal inkább magunk előtt látván, folytonosabban szemlélvén a nagy átváltozás jelenségeit, mint józanabb, kevésbé lázas módon élt elődeink? Vagy mindez együttvéve? És ekkép büszkék lehetünk, hogy ezer és ezer év után elsőnek tudtuk megtagadni az emberi gondolkodás egy roppant hazugságát, jóllehet, ez az erőfeszítés a kétségbeesésbe hajt bennünket? És úgy tettünk, mint az angol lord: bebizonyítani vágyva, hogy örvény tátong előttünk, belé ugrottunk?

EMLÉKBESZÉD.

A gimnázium harmadik vagy negyedik osztályában Réz Jancsival megfogadtuk egymásnak, hogy annak idején aki túléli a másikat, emlékező beszédet fog tartani az elköltözöttről és a baráti kegyeletnek minden kis részletre kiterjeszkedő aprólékosságával fogja tájékoztatni a világot arról a veszteségről, amely az emberiséget az elveszített bajtárs halálával érte. úgy emlékszem, azért tartottuk ezt a fogadalmat szükségesnek és sürgősen megpecsételni valónak, mert abban az időben a megvalósíthatatlanságig nagyszerű tervek foglalkoztattak bennünket és gazdagon bugyogó, vitathatatlanul eredeti s túlnyomó részben fenséges eszméinket olyan nagyra tartottuk, olyan magasztosaknak értékeltük, hogy ezek már eleve örökre megírhatatlanoknak tűntek fel előttünk. De mégse tudtunk belenyugodni abba a gondolatba, hogy ennek a gigászi eszme-invázióknak semmi nyoma se maradjon az emberiség történetében.

A sors úgy akarta, hogy kettőnk közül Réz Jancsi haljon meg előbb. Az ő kicsinyke porhüvelyében lakozó szellem olyan nagy, olyan hatalmas, olyan rombolásra hivatott, és erőszakos volt, hogy egyszer csak — váratlanul — legyűrte a körülötte levő anyagot. Teljesítenem kell tehát a szent kötelességet...

Te, nagy bölcsész, immár elérkeztél a legmeszeszebbre, ahová csak a magasravágyás vihet, egybeolvadtál a végtelenséggel, melynek egykoron oly lan-kadatlan kutatója voltál! Itt az ideje, hogy emlékező beszédet mondjak rólad.

*

Hogy ki volt Réz Jancsi? Olyan közömbös és feledékeny a világ, hogy ez a kérdés majdnem természetes. Réz Jancsi író volt, Olyannyira író, hogy azt mondhatnám: nem is élt, csak irt. Annak a tizenhat évnek, mely az örökévalóságából neki jutott osztályrészül, csak igen kevés részét fordította az élet tudományából a legszükségesebbnek megtanulására, és ahogy a következés megmutatta, ezt a legszükségesebbet is nagyon rosszul tanulta meg. Amióta csak tudatára jutott annak, hogy gondolkodik, 'kiindulván ebből a pontból, mint Cartesius, — irt és felolvasott. Mindenekelőtt azonban abban különbözött a nagy Descartestól, hogy míg a bajorországi remete csak Pere Mersenne-nek olvasgatott, Réz Jancsi felolvasott mindenkinek, aki olyan szerencsés volt, hogy bekerülhetett rendes tagnak vagy vendégnek „Az írók Köré”-be.

„Az írók Köré”-ben ismerkedtem meg vele, akkor, amikor még nem együvé jártunk iskolába. Az a három személy, akiből a Kör alapítása első évében állott, már mint hírnévre kapott nevezetességet hívta meg társaságába, előbb csak tagnak, aztán vezetőnek. Réz Jancsi gyorsan futotta meg pályáját: folyton irt, mintha érezte volna, hogy sietnie kell.

„Az írók Köré”-ben a szellemi munkásság igen sokféle volt. Mindenkinek volt egy különlegessége. Egyikünk abban jeleskedett, hogy más bőrbe öltöztetgette a már meglévő remekműveket: versbe szedte, ami a

világirodalomban csak próza volt és prózára bontotta szét, amit más nagy elmék egyenlőtlen sorokban írtak meg. Egy másik jelesünknek a remeteség volt az ismertető sajátsága: verseket, regényeket, színműveket, bírálatokat és tudományos könyveket írt, de műveinek mindegyikében két-három vagy több remete szerepelt. Ami engem illet, akkép szándékoztam túlszárnyalni íróársaimat, hogy műveimet a képzelhető legtöbb kötetre terveztem: harminc, negyven, nyolcvan, száz-húsz kötetes tervek kóvályogtak vakmerő fejemben, méltó ijedségére az irántam érdeklődőknek. Réz Jancsinak az volt a sajátsága, hogy ő olvasta fel a leghosszabb munkálatokat: írt szótárt, életrajzot, hőskölteményt, ismerettárakat, rendszerbe szedte az egész világegyetemet, sőt egyszer az is eszébe jutott, hogy megírja az összes városok történetét. Azt tartotta, hogy a legrosszabb emlékbeszéd is többet ér a legsikerültebb epigrammánál.

De bármennyire különbözött is munkálkodásunk: „Az írók Köré”-t egy nagy egységes gondolat tartotta össze. Egyek voltunk az egész külső világnak, s főképp az egész kívülünk létező irodalomnak a megvetésében. Hármunknak voltak egynémely gyöngéink: kivételt tettünk egymásért, Réz Jancsiért, sőt egyéb, kivételesen tiszteletreméltó földi jelenségekért is. Egyikünk tisztelte a remetét, másikunk családjának felnőtt írótagjait, s én, a leggyöngébbik: az akadémiát, meg kell vallanom, nem minden rejtett gondolat nélkül, s talán tekintettel egy kissé arra is, hogy voltak már az akadémiáknak kiskorú tagjaik is. Csak Réz Jancsi volt következetes. Nem engedett meg kivételt sem a remetékért, sem testvérért, barátért, sem az akadémiáért, sőt nyíltan, leplezetlenül megvetett bennünket is, akik gyöngé percekben románcokat írtunk. Réz Jancsi

megvetette az egész világot, és büszke volt, mint egy király.

*

Csak nagyon kevéssé emlékszem már „Az írók Köre”-nek felolvasó üléseire, de egy-egy részlet mégis megmaradt a fejemben. Amíg csak hárman voltunk együtt, a hivalkodásnak és a léhaságnak feláldoztunk sok becses pillanatot, de amihelyt a Körben megjelent Réz Jancsi puritán alakja, komolyan és ridegen, fején kis pörge kalappal, hónalja alatt megszámlálhatatlan mennyiségű írással, — ajkunkról elröppent a mosoly, és hallgatagon, ünnepélyesen láttunk hozzá a szellemi munkához és a szellemi élvezetekhez. Rendesen Réz Jancsi olvasott; és attól fogva, hogy elhangzott a „Született 1686-ban, protestáns szülőktől” — amíg az egyhangú felolvasás véget nem ért, bennünket megszállva tartott a tudat, hogy íme, olyan emberrel ülünk szemben, akiről, éppen így fogják egykor olvasni: „Született 1860-ban, protestáns szülőttől”.

„Az írók Köre” váratlanul, hirtelen oszlott fel. Anyagiakban nem volt olyan gazdag, mint szellemiekben, és felolvasó-helyiségét is csak egy ideiglenes alapítványnak köszönhette. Egy vitatkozás után, melynek élességét és főképp hangosságát sehogysem akarta jogosultnak elismerni a házmesteri korlátoltság, az íróknak kitették a szűrét. Fedéltelen maradtunk, s elvesztettük a pontot, ahonnan megmozgattuk volna a világot.

És nemsokára ezután Réz Jancsi végképpen eltűnt a látóhatárról. Csak később tudtuk meg, hogy elment néptanítónak. És mert egy néptanító úgy se tehet okosabbat, Réz Jancsi kapta magát és meghalt.

Réz Jancsi összes művei sohase jelentek meg nyomtatásban. És azt hiszem, nincs az irodalomtörténetnek az az agyafürt bűvára, — pedig a mi fiatal tudósainkban sok a rendőri tehetség — aki kézíratait fel tudná fedezni. Sokkal nagyobb számban és tömegben voltaik, hogysen a barbár nyereszkedés fel ne használta volna alantas célokra befőttes-üvegek fedelélül vagy csomagoló papírnak. A kétségen kívül kiváló becsű művek elvesztek az utóbbi korokra nézve — ami nagyon megnehezíti az én kegyeletes feladatomat.

De ha nem vizsgálhatom is Réz Jancsiban az író az embert olyan közletről ismertem, hogy ezekben a szerény sorokban is megkísérthetem a jellemképét adni.

Réz Jancsi a jők legjobbjai közé tartozott. Nem volt az alkotás embere, nagy tettek, nagy reformok nem őrzik nevét, de mint gondolkodó, méltán helyet foglalhatott volna a legmagasabbra szárnyaló elmék sorában. Lehet-e bölcsőbb világnézet annál, mely a lehető legrövidebb ideig nézi a világot? Lehet-e eszményibb szellem annál, mely teljesen elzárkózik a külső világtól, és csak az írott igazság szolgálatának él? A szent tűz égett Réz Jancsiban, ugyanaz a szent tűz, amely az apostolokat, a kínvallókat, és az úttörőket hevítette önmagukat feláldozó, nemes tetteikre. És oly nagy lánggal égett benne, hogy el is emésztette. Élete a tudományé és az irodalomé volt; sem az ismereteknek, sem a költészetnek nincsen olyan ága, melyet szeretettel ne ölelt volna keblére. Életét a közjónak áldozta: mert hisz önzetlen lelkesedés vezette szüntelen munkálkodásában. Általában buzgott mindenért, ami szép, jó és nemes: barátja volt a haladásnak és a szabadelvűségnek. Műveltsége s szellemének egész iránya nemzeti volt; egy pár német gyakorlatot kivéve,

summit sem irt, ami nem nem kezdődhetett volna ezekkel a szavakkal: „Hazádnak rendületlenül...”

De hogy mit is irt voltaképpen?

Ó, Réz Jancsi, te az örökkévalóságnak írtál, és még egy félszázad se múlt el nagy sikereid óta, s már leghívebb tanítványod, mikor rólad töri a fejét, nein tud visszaemlékezni egyébre, minthogy lilaszín tintával gyönyörű szép, gömbölyű betűket írtál sok, sok papirosra!

A VEREJTÉK.

Az újságíró nyugodt, hidegvérű, kellőképp civilizált ember, hanem azért mindannyiszor feltámad benne a vadállat, ahányszor kora reggel beállít hozzá az ártatlan szedő-fiúcska ilyen szavakkal: „A tördelő úr kéri a cikket”. A cikket, határozott névelővel, mintha már valami létező, megfogható, megtapintható, elvihető valamiről volna szó! — noha „a cikk” még mindössze csak homályos sejtelem, mely fölötte kezdetleges alakban rejtőzködik az újságíró agyvelejébe leghátulsó, és legsötétebbik kamrájában. Ha még kíméletes, szelíd szóval illetné, ilyenformán: „Hogyha találkoznék már vagy ötven sor ...” — Vagy szeméből ki lehetne olvasni a szájalmat ... ha a tekintete csak azt mondaná ijedt mozdulatlanságában: „Szegény ember, tudom, milyen érzést okozok neked ... de haj, a kötelesség! úgy-e, nem csüggedsz? Bátorodjál!” ...

Ez a gonosz mosolygású növendék-Mefisztófelesz nem gondol rá, s valószínűleg az olvasó se, aki egy pillantással keresztül lát a valahogyan mégis csak megírt cikken, s hamarjában elvégzi, hogy: „üres szószaporítás, — mekkora szülési fájdalmak között szaporítja néha csenevész szavait a toll boldogtalan napszámosa. Mikor nincs egyéb gondolata, csak az a tudat, hogy köteles két óra lepercegeése alatt bemázolni az előtte

fekvő tiszta papírlapot, áldatlan szarkalábakkal! A toll táncol kezében, írni akar; s neki még fogalma sincs arról, hogy: micsoda tárgyról lehetne írni; úgy érzi magát, mintha valami kuplékészítő vagy regénygyáros feje ülne a nyakán. Nincs mondanivalója senkiről, semmiről; úgy találja, hogy minden jól van úgy, ahogy van; kibékül az egész világgal, csak a kötelességével nem. És azért szaporítani kell a szót: pillanatnyi elpetyhüdése idején nincs, aki helyettesítné. Meg kell bizgatnia, ráznia lomha fejét, mint ahogy némely rossz órát, ha megállt, kocogtatni kell, hogy újra ketyegni kezdjen. S az olvasó, aki unalmában néha kapálni küldené a nyomorultat, nem is gyanítja, hányszor támad fel szívében a vágy, kapálni, kapálni!

S ezzel nemcsak azok vannak így, akik olyan véletlenül lettek írókká, amilyen véletlenül rőföskereskedőkké is lőhettek volna. Azok a kitűnőségek is, akiknek a tehetségét mindenki elismeri, átélik az elernyedésnek ezeket a keserves óráit, s éppen olyan nyomorultul élik át, mint a legutolsók.

A mai Franciaország egyik legolvasottabb s legismertebb írója: Jules Lemaître, aki egyformán kiváló mint költő, mint elbeszélő, és mint kritikus, sokáig a tekintélyes „Journal des Débats” színházi tárcáját szerkesztette. Olyan párisi lapoknál, amelyek hetenkint csak egyszer közölnek - színházi cikket, úgy szokás, hogy a rovatszerkesztő akkor is megírja a maga tizenkét hasábját, ha a színházakban semmi újdonság; természetesen: ír, amiről akar. Az invenció kiapadásának egy ilyen keserves órájában Jules Lemaître a következőket írta:

„Ebben a pillanatban még fogalmam sincs róla, mivel fogom betölteni ezt az ötszáz sornyi helyet; csak azt tudom, hogy az ötszáz sor meglesz a kiszabott időre. De mennyi töprengést és aggodást állok ki addig! Hátha

semmit sem találok? Vagy jobban mondva, minthogy nincs semmi mondanivalóm, hátha hirtelen kivész belőlem a képesség: ezt a semmit kifejezni, — ezt a semmit a szóknak hosszú sorozatával fejezni ki? Alapjában véve, azt hiszem, nincs súlyosabb munka, mint azé az emberé, aki kénytelen bizonyos napon a leírt szólamok bizonyos mennyiségét állítani elő. Boldog az útkaparó, aki követ vág a nyárfával beültetett nagy úton, vagy a vincellér, aki fűzfahajtással köti meg a szőlő finom venyigéjét! Boldogok azok is, akik cukrot mérnek, vagy akik szövetet árulnak! Boldogok azok, akiknek munkája csak apró, materiális cselekedetek sorozata, olyan kis cselekedeteké, melyek már ismeretesek, mindig ugyanazok, s melyekről bizonyosak, hogy teljesíthetik í Belefáradnák néha, de soha sem aggódnak miatta. Boldogok még a plasztikus művészetek munkásai, a festők és a szobrászok is! Ezek, kétségenkívül nyugtalanzkodhatnak, érezhetik, hogy munkájuk alatta áll annak az álomnak, amelyet megtestesíteni akartak; de munkájukban van jelentékeny mes térségi rész, melynek biztosan meg fognak felelni. Mindig lesz erejük — már akárhogy — felrakni a festéket a vászonra, s gyúrni valamit a nedves agyagból. Ha nem bizonyosak is benne, hogy jól fognak alkotni, tudják, hogy csinálhatni fognak valamit. Mert munkájuk anyaga, az agyag, vagy a festék, látható, megfogható; itt van előttük, tudják, 'hogy nem fog eltűnni ujjaiuk elől. Ellenben az író olyan valamivel végzi a munkáját, amiben nem biztos, s ami mindig megtagadhatja a szolgálatot. Mindent agyából kell meríteni, pedig nem tudja, hogy mi van az agyában. Nemcsak hogy azt nem tudja, jó lesz-e, ami belőle kikerül, arra sem fogadkozhatik, hogy egyáltalán ki fog kerülni belőle valami. Míg ezt a mondatot írom, nem tudom, mi lesz a következő, sőt azt sem, hogy

tudok-e majd írni ez *után* egy új mondatot? Valami ismeretlennel dolgozom. Az értelmi működés, mely bennem gondolatokat produkál, s mely aztán szókkal fejezi ki ezeket a gondolatokat, mintha nélkülem történnék; mintha jelen sem volnék, mintha semmire sem volnék jó ennél a működésnél; s minden percben tartok tőle, hogy ez a működés megakad; félek, hogy az öntudatlan rejtelmes munka hirtelen megszűnik, s tollam a levegőben marad. Ez bizonyára megtanít bennünket arra, hogy milyen hívságos az irodalmi dicsőség, megtanít, hogy ne faragjunk magunknak belőle érdemet, ha valami tűrhető dolog adja magát elő a fejünkben, ami kétségen kívül, nagyon üdvös lecke; de mindamellett ez a belső munka miatt való folytonos bizonytalanság csupa aggodalommal és szenvedéssel jár. Mondd, uram, végét érem-e most munkámnak? Nem érzek magamban egyebet, csak útszéli meg zavaros gondolatok egyre-másra nyüzsgését. Rendbe hozhatom-e zavaros eszméimet? Nem szorulok-e rá az útszéliekre? S végre, találok-e szóösszetételeket, már akár közönségeseket, akár ritkákat, melyek majd kifejezik ezeket a gondolatokat? Nem, nem, nem fogok találni. Érzem, hogy mindjárt vértolulást kapok . . . Semmi, semmi . . . fekete foltok a fehér papíron . . . cigarettámnak csigalakban felszálló, kékes füstje ... a kemencéből áradó hőség ... és egy gondolat sem, csak ez a roppant erőlködés, gondolni akármit, akárhogyan . . . Ah! . . . hogy megértem a Musset sorát: *láthatni semmittevőket, akik túrják a földet!*”

*

És, akik már elhullatták a csikófogaikat, minden nappal közelebb jutnak ahhoz az állapothoz, mikor a munka miatti aggodás, töprengés krónikussá válik. Az „ismeretlen”, amivel számolniok kell, napról-napra

megbízhatatlanabb, s a pálya végén egy rémmel több vár rájuk, mint a náluk szerencsésebb halandókra; nekik van a legtöbb kilátásuk rá, hogy túléljük magukat, hogy megéri az időt, amikor még eszmélnék, de már képtelenek gondolkodni. Mindannyian el lehetnek készülve rá, hogy meg fognak ismerkedni azzal a képzelhetetlen gyötrellemmel, melyet csak az érez, aki számat képes adni arról, mint halnak el benne az intellektuális képességek, egyik a másik után. Számítaniok kell azokra az évekre, melyekben nem marad lelkükben egyéb, csak az a szomorú képesség, (hogy még megfigyelhetik a bennük végbemenő pusztulást; s el kell szánniok magukat arra, hogy utolsó törekvéseik a kétségbeesés erőlködései lesznek, amelyeknek vége: legjobb esetben a halál.

Annak a lelkiállapotnak, mely ezalatt a céltalan erőlködés alatt szállja meg az ex-író, szörnyűségesen érdekes dokumentumát találjuk a Féval Pál utolsó följegyzéseiben. A párisi „Figaro”, mely ezt a naplótöredéket kiadta, méltán sóhajtott fel: „íme, így végzik azok, akiknek mestersége a közönséget mulattatni”, — mert a dokumentum, a céhbeliekre nézve, csakugyan megrendítő hatású.

Ez a Féval Pál valaha nagyon olvasott francia író volt; temérdektermelő, rendkívül ügyes fej, amelynek leleménye kiapadhatatlannak látszott. A sokaságnak szólt, mert az anyagi sikernek ez a legbiztosabb módja, Franciaországban épp úgy, mint másutt. De élt benne becsvágy is: és az a két kötet, melyet a válogató olvasóknak írt, — „Le drame de la jeunesse” és „Annette Laïs” — bizonyosságot tesz a tehetségéről.

Íme a „kimeríthetetlen termékenységű” író utolsó fogalmazása, melyet orvosának rendeletére írt:

„Újra munkához látok: megkísértem elhinni, hogy

még gondolkodom. A gondolkodásra képtelenné válok; engedd, Uram, hogy elműljék rólam ez az állapot, engedd, hogy mindenható segedelmeddel visszanyerjem régi épségemet.”

Ez a pár sor egy egész napi gyötrelmes erőfeszítés eredménye. Az orvosa talán azt képzelte, hogy a beteg író pusztulásnak indult agya az ellentállás, a még meglevő lelki erők kifejtése, szóval némi szellemi gimnasztika által visszanyerhet valamit korábbi erejéből; vagy akképpen gondolkozott, hogy betege, ha összeszedi magát, ez által legalább is késleltetni fogja baja fejlődését. Meghagyta, hogy igyekezzenek valamit komponálni, akármit; mondja el papíron, amit napközben látott vagy gondolt; foglalja összefüggő elmélkedésbe, ami foglalkoztatja. Az orvosnak, úgy látszik, az a reménye volt, hogy ezekből a szegényes fogalmazásokból lassankint a kúra sikerességét fogja kiolvasni.

Másnap ennyi volt az eredmény:

„Az orvosom itt volt; rendelvényét szükségesnek tartja; nagyon komolyan megígértem, hogy ezt a rendelvényt végrehajtom. Arról van szó, hogy elmondjak valamit, amint szegény agyvelőm sugallja, akármit, ami csak fogalmat ad arról, mi történik ezen a világon.

Rajta; hozzá fogok; megpróbálkozom azzal, ami jegyzőkönyvemben még feldolgozatlan, s a mi a legjobb benne, hogy valami olyan dolgot tákolhassak össze, amely megállja a helyét, s amit megmutathassak az orvosomnak. Kétségen kívül, nem tudná kitálalni, mennyi bajt okozott nekem ez a látszólag olyan könnyű feladat, hanem megvallom majd neki az igazat, s ez maga megteszi, főképp ha látja az elért szegényes eredményt.

A legszerencsétlenebb állapotban vagyok, a mi csak képzelhető a világon; rám nézve már minden el-

veszett; erőködésemnek felháborító eredménye el nem titkolható”.

A későbbi gyakorlatokban új erőfeszítés és új csüggedés:

„Dolgozni akarok, kísérletet tenni. Órákat fordíthatok erre a küzkedésre.

Már jó ideje mozdulatlan vagyok. Ellent kell állnunk, álljunk ellen. Meg kell tudnom, veszítettem-e, vagy nyertem, vagy pedig nyereség és veszteség nélkül tartottam meg azt a keveset, amit erőködésem által visszaszereztem”.

Még később, hetek múlva:

„Már nagy idő telt el; újra hozzá fogok ezekhez a gyakorlatokhoz, s a haszontalan erőködések egy új folyamát kezdtem meg a célból, hogy kifejezzem gondolataimat. Ha ennek is vége lesz, újra lehet kezdeni.

Igen, hajlandó vagyok hinni, hogy gondolkodni könnyebb, mint írni, és hogy könnyebb álmodozni, mint beszélni; alig hogy megkezdtem a lapomat, már kimerültem”.

Majd ismét a végső erőfeszítés hónapok multán:

„Lássunk megint munkához, ugyanahhoz a munkához, s igyekezzünk többre menni. Utoljára azon voltam, hogy megállapítsam, mi az, amit vesztettem, vagy legalább mi az, ami hiányzik belőlem ahhoz, hogy világos legyek, s botlások nélkül mondhassam el állapotomat; nehéz volt, a feladat temérdek fáradtságot okozott nekem, s mindent összevéve, azt hiszem, hogy kísérletem nyomorultul ütött ki. Ez értelmemnek szomorú állapotából eredt; de másrészt onnan is, hogy testem elvesztette régi rugalmasságát, a mi minduntalan megakasztotta a gondolkozást, s meggátolta, hogy logikusan fejtssem ki gondolatomat, ha véletlenül volt gondolatom.

Sokkal könnyebb lett volna elbeszélgetni, ha fel-

adtam volna azt a kívánságomat, hogy állapotomat nyilvántartsam; szabadjára hagytam volna a dolgot, de akkor feladatomban nem felelek meg, s inkább unalmas akartam lenni, mint üres. Legyünk hát unalmasak, olyannyira, hogy ne maradjunk tökéletesen üresek.

Ez persze olyan konzultáció-féle, s Isten tudja milyen súlyos, gyötrelmes. Érzem, hogy mit veszitek; nem tudom világosan elmondani, de írásmódom kifejezi, stílusom pedig kiáltja. Nem kell keresnem, a dolog magától is kiderül, szerencsétlenségemre, rémítő világossággal; könnyű észrevenni, hogy a boldogtalan dolgozik, mint egy néger, hiába”.

Az utolsó fejezet:

„Szép küzdés volt ez, melynek szép emlékei maradtak; a mostani küzködésből már semmi sem marad, oly keveset találunk, ha magunkkal akarunk foglalkozni, hogy első gondolatunk: abba hagyni a dolgot.

Ezzel kezdem most is; azután ingadozom, habozok, végre lemondok végkép, megfutok a feladat elől. Nem vagyok képes többé semmire.

De ihat hova lett belőlem a gondolat? Van-e még valami maradványa valahol? Hol kutathatnám fel ezt a nyomorult fölösleget? Csakugyan örök csendre vagyok kárhoztatva? A kezem maga sem akar írni; amit leküzdök, annál rettenetesebb, mert látnivaló, hogy a küzdelemnek végső eredménye rám nézve a vereség.

Egészen véve, mindezeknek oka a tehetetlenség, mely már majdnem abszolút. Töröm magamat, iparkodom, esztelenül faggatom magamat, s miután végtelen sokat vesződtem hiába, elbukom a küzdelemben. Mindig ugyanaz a történet, amelynek nagyon is érzem, nem jutok a végére elevenen”.

Ez volt az utolsó mondata. Az utolsó „poént”!... író nem képzelhet rémesebb szörnyűséget.

A TÖMJÉN.

Attól fogva, hogy az 1885-iki Szalon megnyílt, egy gyönyörű Diana-szobor elé, mely Falguière vésőjének a remeke volt, láthatatlan kéz minden reggel friss virágbokrétát csempészett. Láthatatlan, de nem egészen ismeretlen kéz, amelyről minden beavatott tudta, hogy tündérujjakban végződött: mindig pihenő, munkát sohasem ismert, úriás tündérujjakban. Épp ilyen előkelő és gyöngéd, de már egészen más kéz ugyanezt a hódolatot tanúsította egy nagybecsű képpel, a Garolus Duran „Andromeda”-jávai szemben; minden nap egy rózsza illatozott, fonnyadt és hervadt el az előtt a szépség előtt, aki Caroms Duran vásznán bizonyára századokon át fogja várni a halhatatlan, a szabadit[^] Perseust.

Csak asszonynak juthatott eszébe: a művészi szép iránti csodálatot így fejezni ki. Mikor az a szép, mely a leghamarább veszendő, megjelen hódolni a másik szépnak, mely a legtovább él, mely századokon át dacol a mulandósággal: ez mindenesetre olyan kedveskedés, amely a rokokó-időre emlékeztet.

De vájjon csakugyan, egyedül és kizárólag magát a művészi szépet illetve-e ez a finom, női hódolat? Ó, nem arról van szó, hogy a két művész személyét is illethette, már csak azért sem, mert ez a képzelődés

képtelen volna. Mind a nagy Falguière, mind a hiba nélkül való Carolus Duran túl voltak már akkor azon a koron, melyben az ilyen figyelem rosszra volna magyarázható; csak a kezdőket s nem a hiba nélkül való mestereket kísértgetik az efféle étheri kacérkodások. A kérdés az: mi ébresztett ekkora lelkesülést a két hölgyben: a művészet, mely Diana és Andromeda meztelen testeinek a kőben és a vásznon ideálisan szép vonalakat és színeket adott, vagy inkább az a rejtelmes varázs, amely ott rejtőzik magában a női test formáinak harmóniájában? Bálványozásuk igazi tárgyai a művészet szépítette alakok-e vagy pedig egyszerűen csak a természetalkotta női test szépsége? Mert általában véve az asszonyi test szépségének a nők még sokkal inkább megértői és értékelői, mint a férfiak. Talán azért, mert természetüknél fogva fontosabbnak kell látniok a formákat és a színeket, mint az ezekben a formákba és színekbe öltözött abstrakciókat.

De ha ezek az apró kedveskedéseik nem is csak afféle természetidámás megnyilvánulásai, hanem inkább és csakis a művészi szép iránt való hódolat szemérmes jelei és nem Dianának, nem Andromédának szólnak, hanem Falguière-nek és Garolus Durannak, egy új kérdés merül fel, az, hogy vajjon megérdemlik-e Falguière, a nagy képfaragó és Garolus Duran, az ünnepelt festő, a csodálatnak és a hódolatnak ezeket a gyermekesen és asszonyosan hízelgő, fölötte gyöngéd kifejezéseit? És az ellentmondás ördöge azt suttojja: — Nem. Nem érdemlik meg. Amint hogy semmiféle halandó nem szolgált rá a tömjénezetetésre, csak azért, mert a múzsákkal illetlenkedett. Nincs az a művész, akinek joga lehetne zsebre tenni olyan bókákat, melyek egyenesen vagy közvetlen, szemérmesen, elburkoltan vagy nyíltan, arcátlanul ezt fejezik ki: „Ön láng-

elme!” A 'kortársaik ítélete 'mindig csak gyermekesen tapogatózó; aki tele marokkal osztogatja a dicsőséget, olyanból ád, ami nem az övé. Ehhez pedig vagy rossz-hiszeműség, vagy rövidlátás kell. A hiba olyan általános, hogy fel se tűnik: a görvélyesek nem akadnak fenn a görvélyen. A tömjének bazilikákban a helye; nem a szalonokban. Igaz ugyan, hogy Michel Angelo kalapá-csát királyi kéz emelte föl a földről, de Michelangelo csak egy volt s mindennekfelett: az ilyen esetek nem voltak va-lami gyakoriak, amit az is bizonyít, hogy a történetkét jónak látták följegyezni az utókor okulására. Akkoriban éppenséggel nem volt általános a művész tömjénezése, pedig a művészetnek aranykorát éltek. Akkortájt a föld nagyjait tömjénezték, ami csak kevéssel volt alantasabb nemű hódolat, mint a mai bálványozás. Nevetségesebb volt-e? Nehéz eldönteni. Ki nem látja ma nevetségesek-nek azokat, akik a Scudéry-tket és Chapelain-eket, a Grétry-ket és Salieri-ket, a David-okat és Delarochekokat tömjénezték? Hisz az irodalom és művészetek története tudnak elég hamis istenről: Baál-okról, akiknek mindnek meg volt a maga rajongó népe. Meg kell adni, a bálványozás régente szemérmesebb volt s Baál-ok nem találtak olyan nagy számmal. Ma annyi a Baal, mint a képviselőjelölt: mindenki az. Az a művész, akt valamicskét ki tudott fejezni egyéniségéből kőben, vász-non, hangjegyekben, tollal: már számot tart egy bazili-kára, amelynek meg legyen a maga külön rituáléja. Es csak az a különös, hogy az a világ, „amelyben unatkoz-nak” s melynek hitvallása a szép, nem sokallja meg a Baál-okat, hanem egyforma őszinteséggel hódol néhány száznaik, akik közül egy párnak jóformán csak a nevét ismeri. Amire nem hajthatja egyéb érdek, minthogy bizonyoságot tegyen a műérzéke fejlettségéről. Hogy-hogy esett mégis, hogy olyan művészeket, mint Millet

vagy Rousseau, soha se vett észre? Bizonyos-e, hogy a ;na csodált Falguiereről és Carolus Duran-ról a következő nemzedék épp oly melegen fog szólni, mint ahogy a valaha megvetett Millet-ről szól manapság a „szá-nom-bánom”-ot hebegő műkritika? Ma még azt hisszük, hogy a Falguière alkotásai épp olyan nagybecsűek, mint a régi nagy képfaragók remekei, hogy benne is megvan az a rejtelmes „nem tudom mi”, melynek fénye a láng-elmét a közönséges tehetségtől megkülönbözteti, azt hisz-szük, hogy Falguière minden jóval megáldva, csak el-késve jött a világra, olyan korban, amely a képfaragás művészetét erőnek-erejével halódónak akarja látni és azt valljuk, hogy Carolus Duran is hatalmas legény. Hát meglehet, hogy a következő nemzedék nem fog ki-nevetni ezért és hasonlóképpen fog elmélkedni a maga korában. Azt is el lehet ismerni, hogy ezeknek a művé-szeknek magasabb rendű erőfeszítéseit megbecsülni nem szégyen s azok a műtárgyak megérdemelhetnek egy pár virágot. De nem boszantó-e, hogy az asszonyi furfang a hízelgésnek, a tömjénezésnek egy új, megkapó, illato-sabb módját eszelte ki, még jobban elkényeztetni azt a végkép elrontott, naiv, képzelődő, magát túlságosan fontosnak tekintő, haszontalan gyermeket, akinek a neve: művész?

*

Sainte-Beuve, gróf Noyon püspöknek akadémiai székfoglalójáról beszélvén, kedvteléssel részletezi azokat a nevetséges magasztalásdokat, amelyekkel ez az udvarfi — akinél együgyűbb ember sohasem töltött be püspöki széket — XIV. Lajost elhalmozta. Mindamellett, bár mulattatónak találja a hízelgésnek ezt a díszpéldányát, nem állhatja meg, hogy odavetőleg hozzá ne tegye. Azért, hogy nem lakájkodunk többé a monarchá.k körül,

mi sem vagyunk jobbak ezeknél a derék elődöknél. Mert, — nem fölösleges tudni, — mi is igen nevetségesek vagyunk, mikor magasztalunk, csakhogy nem vesszük észre. Igaz, hogy most már nem a királyokat és a hercegeket, hanem a színészeket, az Írókat, azaz magunk-magunkat magasztaljuk; egy-egy felkapott színésznőt olyan kifejezésekkel dicsérünk, melyek megpirították volna a nagy Condét; s úgy beszélünk a divatos regény-íróról, ahogy Turenne-ről szólni sem volna illendő. Ezt a bogarunkat még meg fogják emlegetni.

Sainte-Beuve óta ez a bogarunk, ha elefántta nem hizott is, ugyancsak megkövéredett. Az utolsó félszáz évben egy sereg udvart láthattunk, melyek mindegyikének megvolt a maga nap-királya s megszámlálhatatlan volt a Noyon-ja. A zene-rajongók például sokra vitték ebben a tekintetben. A nagy Wagner Richárd-irodalomban a tömjénezésnek olyan szörnyeteg példányaira akadhatunk, amelyektől egy satrapa is elijedt volna. Hogy közelebb maradjunk: annak a szeretetreméltó embernek, akit Liszt Ferencnek hívtak s akit közülünk még sokan ismertek, folyton maga körül kellett látnia az egyik legcsúnyább emberi betegséget: az önérzet-sorvadást, mindenféle undorító fázisában. Mert vannak mulatságos s vannak szánandó tömjénezők. Az agg Hugo Victornak az utóbbi fajtából volt ritka gyűjteménye. Aki azt mondta róla, hogy a Notre-Dame két tornya alkotja nevének első (H) betűjét, maga is költő volt. S hogyan építették fel neve többi betűit azok, akik nem voltak költők, csak paraziták! Amint apró, élősdi növények tapadnak egy nagy fához, úgy kerekedett egész kis nyomorult irodalom nagy kiterjedésű munkássága körül.

A mi nagyjaink közt költő nem volt s csak éppen egy művész akadt, aki hasonlóképpen apró pénzre váltva élvezte előre a dicsőséget: bizonynyal akarata

ellenére, mert ő maga egyszerű és szerény ember volt. A magasztaléi azonban, akik félistent csináltak belőle, vetekedhettek azzal a szétzúllott minisztrans-sereggel, mely egykor a Hugo Victor háznépét alkotta. Olyankor, amikor át meg át kellett tósztoznia Magyarországot, olyan dolgokat mondtak neki szemtől-szembe, amelyeket Lionardo da Vinci, aki ideges ember lehetett, aligha tudott volna meghallgatni. Úgy körültáncolták, hogy *szinte* látszott rajta, mennyire szeretett volna megszólalni: „Hátha tévedtek, jó emberek? Hátha még sem vagyok olyan rengetegül nagy? Hátha még sem verdesem orrommal az eget?! De csak állta szegény és hallgatott.

*

Azokat a kényes orrokat, amelyek nem tűrhetik a tömjént, leginkább bánthatja az a füstölő illatszer, melylyel az exekutív művészet jeleseinek szoktak kedveskedni. Pedig épp úgy kijár nekik, akárcsak a bruttó-jövedelem kikötött százaléka. Nem is pianista, akinek játéka egy pár hölgyet ideg-görcsökbe nem andalított; nem is színész, akinek kocsijából ki nem fogták a lovakat. Ami azért ingerelheti a finnyásokat, mert nem minden ok nélkül tekintik a művészi előadást a művészetek sorában a legalsóbb rendűnek.

Mindazáltal, ők szólván a legtöbb emberhez, az ő udvaraikban van a legtöbb és a legféltelenebb himnusz-zengő. Úgy, hogy Goquelin, akiben egy fáraó önérzete lakott, méltán bocsáthatott egész proklamációkat „szeretett népéhez”: voltak, akiket nemcsak a dikciója, hanem a stílusa is lelkesített. Duzzogása a Français-val legalább is annyira foglalkoztatta a jó párisiakat, mint annak idején a jemappesi csata szépapáikat. De ha az ember színész, nem is kell olyan jeles Mascarille-nak

lennie, mint amilyen Goquelin volt: ha túlhaladt bizonyos közepszerűségen, mindig nagyon könnyen ragadhatja híveit a szuperlatívuszok használatára; a világ már jó ideje elszokott tőle, hogy a színészt is közönséges emhernek számítsa. Magunknak is mindig van egy pár népszerű csillagunk, aki minduntalan kacérkodik a „tökéletesség”-gel; van egy tucat, aki hasonlíthatatlan s azonkívül még tömördek „páratlan”. Legcsekélyebb sértájok, minden tüszszentésük: a nyilvánosságé, akár csak a monarchák apró élményei.

Csak a színésznő kultuszáról lehet szó és nem a színészeről — mondhatná valaki, hozzátévén, hogy: — ez a hódolat pedig nem a mímelőt, hanem egyszerűen a nőt illeti, azt a nőt, aki fiatal, szép s akit mindenki ismer.

Nem bizonyos. Mert mindenekelőtt a színésznő — általánosságban szólva róluk — nem szebb, mint más földi asszonyszemély, majdnem azt lehetne mondani: a diva kevésbé szép, mint egyéb Formosák. A festék tönkre teszi az arcbőrét, a mimika, a szemforgatás kivetkőzteti orcájának vonásait eredeti lágyságukból, — a lázas életmód, mely fogékonnyá teszi az idegbetegségekre, megviseli egész testalkatát. Amivel úgy leköti a kevésbé fegyelmezett ifjúságot, az nem a szépsége, hanem a színház kápráztató fénye, a színpad sajátos fata morganája.

Csak színész-kultuszról lehet szó s nem a színésznő kultuszáról.

*

Azok között a dolgok között, amelyeket a legkönnyebb megérteni és megbocsátani, egyik legelső: a művész hiúsága. A munka, melyet végez, lényegében még maga előtt is titokzatos; az örökös láz, melylyel dolgo-

zik, nagyobbaknak tünteti fel előtte erőfeszítéseit és eredményeit, mint amilyenek a valóságban s ez az ön-áltatás már maga elég arra, hogy forrásává legyen a legszertelenebb (képzelődsnek. És minden hiúság között legtermészetesebb a színész hiúsága. Végre is, aki megszokja, hogy esténként néhány száz vagy ezer ember figyel rá, könnyen elhiszi, hogy az, ami tőle kitelik, valami kiválóan megejtő, ha más által nem, legalább az által: ahogyan elmondja.

Még többségben vannak, akik ebből azt következtetik, hogy ezeket a képzelgéseket tehát tiszteletben kell tartani s odáig viszik a türelmességet, hogy a tömjént a művész természetes jutalmának tekintik. De már találkoznak eretnekek is akik közül a legvakmerőbbek végre ilyenformán fognak megszólalni: „Elég a virágból, a koszorúból, lassabban a babérral! Végre is, önök, tisztelt lángelmék, mindannyian parvenük, — szerencselovagok és szerencselovarnók, — akik a véletlen egy termékenyítő mosolya nélkül, minden égi szikrájok mellett is, meddő cselekvésre lettek volna kárhozthatva, mint azok a pályatévesztettek, akik lelkükben talán hasonló lánggal, az alázatosak osztályából pillantanak fel önökre. És azért: sursum corda, de lejjebb azzal a büszkén emelt fővel!”

PICKWICK ÚR FILOZÓFIÁJA.

Három paraszt iszik a korcsmában. A bor pirosra festi képöket; s magas kedvökben megered a szó. Előbb vigadnak és búsulnak, azután kötődnek, utoljára ököltre mennek. Aki bírja, az marja; a legerősebbik emberségesen — vagy embertelenül? — helyben hagyja a másik kettőt. A két helybenhagyott két különböző temparementum. Az egyik szelíd férfiú, aki megnyugszik az istenitéletben, a másik azonban notórius verekedő, aki a szégyent nem hagyja magán száradni. Kijelenti előre, hogy: „Ma emberhalál lesz”, s megy haza a kaszájáért. A győztes is hazafelé indul, békében és dicsőségben, ismét barátkozva a másik legyőzöttel. Otthon (a diadalmas hajlékban) újra kezdik az ivást, és végkép eláznak. Ekkor megérkezik a harmadik, a kaszával. A háznép, vesztére, csupasz kézzel kíséri meg az ellentállást; a kasza megszabdálja a háziaszszonyt, összevagdossa tehetetlenné vált ellenségét, s egyszerűen levágja a leányt, aki mostoha apjának segítségére sietett. A lánynak menten vége. A kaszást elcsípi, s a dolog bíróság elé kerül. A közrend képviselői szakértőket hallgatnak ki, a végből, hogy kétségtelenné váljék: nem volt-e a gyilkos beszámíthatatlan állapotban — milyen elmés is ez a jogi kifejezés! — mikor fölöttébb udvariatlan tettét elkövette. A tudomány falusi

jelesei aztán mulatságos jelentést adtak be, melyben szép koszorúba fűzték a szótárakban elő nem forduló tudós kifejezéseket s megállapítják, hogy voltaképen tudni nem lehet: beszámítható vagy beszámíthatatlan állapotban volt-e a vádlott, csak azt tudni, hogy részeg állapotban leledzett. Mert a tett ugyan föltételezi a premeditációt, de másrészt nagyon valószínű, hogy a vádlott az iszákosok egyik betegségében, az úgynevezett mania ebriosá-ban szenved. Amiből következik, hogy a tett elkövetésekor nem lehetett oly bölcs és megfontolt, mint egy pápai nuncius. A bírák összeülnek, tanakodnak, s végezetül: a kaszást fölmentik. Mehet haza s kaszálhat békében.

Ez az eset Magyarországon, Gödöllőn történt.

Két gyerek játszik, valamelyik nagy bérház negyedik emeletén, a folyosón. Az egyik úgy tizenkét-tizenhárom éves, a másik kilenc vagy tíz. A kicsinek van szép aranyórája (nagyanyjától kapta a nevenapjára), a nagynak nincs semmije. A bársonybugyogós gyerek minden harmadik percben előszedi arany óráját, a másik, amelyiken rongyos, ex-bugyogó van, kidülledt szemmel nézi. Játékközben a nagynak eszébe jut, hogy a bársony bugyogó alatt csak törékeny porcok és lötyögő húscskák rejtőznek, míg neki kemény csontjai és erősödő izmai vannak; fölfedezi az „erősebb jogát”, s ennek alapján birtokba akarja venni az órát. A kicsi tiltakozik, de hiába. A nagy legyűri a másikat, elveszi az órát, s hogy a dolog ki ne tudódjék, ledobja a szegény kis bársony bugyogóst a negyedik emeletről, úgy hogy a gyerek tüstént palacsintává lesz. Már sötét van, senki se látta. A nagy elbúvik, elrejtja az órát, s óvatosan kotlik valami sötét zugban. A gyanú mégis ráesik. Törvényszék elé kerül, ahol tagad és vitatkozik az elnökkel, mint egy védőügyvéd. Mindhiába, a bűn rábi-

zonyul. Szerencséjére: jönnek a szakértők. Kisütik, hogy a gyerek moral insanity-ben szenved; következtéskép beteges nézetei vannak az erkölcs dolgaiban. Amire aztán a törvényszék re bene gesta hazaküldi az érdekes beteget; vesződjék vele apja, a házmester. Talán sikerül majd neki egy más újabb pedagógiai rendszer, — s idővel talán alaposabb erkölcsi elveket fog csepegtetni magzatába, aki a nevelésre nem éppen alkalmas agyszövettel talált világra jönni.

Ez a történetke Bécsben esett meg.

Egy ötgyerekes ember özvegyen marad, s bogy a porontyai kellő gondozásban részesüljenek, bonnet fogad melléjük. A bonne egy megbízható emberének ajánlatával érkezik hozzá. Nincs ideje panaszkodni az ajánlónak, mert egy szép reggelen nem ébred fel, se ő, se az öt gyereke. A bonne kitekeri a nyakukat, magához veszi a pénzt és az értékes dolgokat, melyeket kezeügyében talál, s odább áll. Az igazság gyors lába nyomában. Egy nagyon fekete, szűrő szemű ifjúval él boldog mézesheteket, amikor elfogják. Kihallgatják, de nem tud semmit semmiről: se özvegyről, se gyerekekről, se pénzről. Minden ellene vall. Már-már vége; de valahára megérkeznek a szakértők. Ezek a nagytudományú férfiak aztán kiderítik, hogy a bonne a legmagasabb fokú hisztériában szenved, és mint ilyen, rendkívül könnyen hipnotizálható. Be is bizonyítják a tárgyaláson érdekes produkcióban. Amely produkciókat különben hasonló sikerrel folytathatnák a jelenlevő hölgyközönség egy jelentékeny részén. Mindegy; nyilvánvaló, hogy a vádlott azért nem tud semmiről, mert öntudatlanul, más, rejtelmes akaratnak engedelmessé gyilkolt és rabolt, hipnotikus álomban. A bűnt talán a szűrő szemű ifjú szuggerálta, aki különben eltűnt az igazságszolgáltatás haragja elől. „Igazán

különös” — mondják a hivatalos személyek. — „Milyen nagy lépésekkel is halad a tudomány!” — sóhajtják az esküdtek s nem tartozván többé rajok a dolog, elküldik a bonnet oda, ahova neki tetszik. Fölkeresheti a szúró szemű ifjút, akit a rendőrségnek nem sikerült kézre kerítenie. Mert amily végtelen a tudomány, olyan véges az igazságszolgáltatás hatalma.

Ez a história Parisban esett meg, ugyanakkor, amikor a másik két eset.

Már jó ideje, hogy a törvényszéki tudósítók sűrűn irkálnak ilyen vagy efféle apró novellákat, melyek mindegyikében növendék Rocamble-ok és Montepin hősnők, elképzelhetetlen rémtettek, őrangyal-féle szerepet játszó szakértők és meglepő fölmentések fordulnak elő. Valaki elkövet egy csomó szörnyűséget, melyek lassankint rábizonyulnak; fölébred a gyanú, vájjon lehet-e ép észszel, egészséges szervezettel ekkora rémségekre vetemedni; kiderül, hogy a gonosztevő valamely nagy lelki betegségben szenved, mely bénítólag hat akarátára; finálé: a tudomány apotheózisa, a vádlottat szélnek eresztik. Az eset kezd mindennapossá válni, ott is, ahol bírák, ott is, ahol esküdtek ítélnék. A Glaretie Jean Mornas-a, melyben először volt szó olyan szerencsétlenről, aki hipnotikus álomban, szuggesztió következtében gyilkol, nem regény többé, hanem csak: „hír a városból”.

Mindig voltak veszedelmes existenciák, akik csak azért váltak félelmesekké, mert nem igen volt félténivalójuk. Veszedelmesek voltak, mert nem volt nadrágjuk, mert nem volt fedelök, mert nem volt munkájuk. Ezeknek az existenciáknak van immár egy új fajtája: akiknek nincs akaratum. Azokra nézve, akiknek sok a félténivalójuk, bizonyára félelmesebbek a régibb nélkülözőknél. Mert azok, ha nem kockáztatták

is a nadrágjukat, a fedelöket, a keresetöket, kockáztatnak valamit, ami szintén ért egy keveset: az életöket. Az „akarattalan”-ok nem tarthatnak ettöl a veszteségtöl, életöket biztossá teszi a közfelfogás. Hála korunk humánus gondolkozásmódjának, teljesen és tökéletesen mentek a megtorlás minden veszedelmétöl. Lehetnek félelmesek, a nélkül, hogy félniök kellene bármitöl is. És mert így van, bizonyára módjukban lesz, hogy egész az elhatalmasodásig félelmesekké váljanak.

Az akarattalanok, első szereplésök bevégeztével, néhány érdekes és mulatságos tárgyalási jelenet után, szétmennek a nagy világba, s beteg lélekkel, de nyugodtan várják azt az idöt, amikor az idegen akarat új tettekre készzeti egészséges karjokat. Családot alapítanak s kiköltenek néhány csemetét, akik mind hajlandók lesznek a hipnózisra, s talán kereseti forrásul is használják a szuggesztiöt, akkor értékesítvén idejököt, amikor éppen beszámíthatatlanok. Utoljára többen lesznek, mint azok a halandók, akik csak közönséges módon tudnak aludni, annyival hamarább, mert ezek az utóbbiak ugyancsak meg fognak fogyni a szuggesztió következtében, hacsak addig valami módot nem találnak: ártalmatlanná tenni a szegény lelki betegeket.

Mert egyelőre senki se háborgatja ezeket az érdekes gyilkosokat. Ha akadna, aki azt találná mondani, hogy a társadalomnak védekeznie kellene az ilyen ártatlan, de nem ártalmatlan lényekkel szemben is, amint védi magát a tudatosan ártalmasok ellenében, az erő argumentumaival: ezt a naiv valakit nemes indignációval támadná meg Pickwick úr hatalmas, százezreket számláló iskolája: az a tömérdek filantróp, akikről — ebben a rossz világban — nem is gyanítjuk, hogy milyen nagy számmal vannak és hogy mennyire összetartanak. Azok a fölmentö ítéletek, amelyekről az

imént volt szó, erős, hozzáférhetetlen közérzetnek a megnyilatkozásai, olyan közérzeté, melyet a Pickwick-féle filozófia fejlesztett ki.

*

Minthogy az Olimpust túlnyomó részben írói halhatatlanságok foglalták el, kétségtelennek látszik, hogy az Olympus sok kávéházból és olyan Orfeum-féle helyiségekből áll, aminőkből például a párisi Champs-Elysées. Az is valószínű, hogy az írók ott éppúgy, mint a földön szokták, külön körbe gyülekeznek össze, óvatosan elkerülve azokat a halhatatlanokat, akikről hajdanta írtak, s akik némi nehezteléssel viseltetvén a csúfondáros lángelmék iránt, inkább csak egymáshoz szítanak. Ha mindez így van: Don Quijote, a derék manchai lovag, aki hajdanában kirántotta nemes pengéjét a rabok védelmére, odafenn alighanem egyazon kávéházi zugba jár Mr. Pickwick-vel, a kitűnő gentlemannel, aki Dickens Károly tanúsága szerint bebarangolta az utcákat, a várost, a vidéket, egyes-egyedül a végből, hogy embert szeressen. A két nagy filantróp az Olimpuban talán dominó-játékkal szórakozik; de ha ekközben ráérnek elolvasni az olimpusi „Epoca”-t vagy a felvidéki „Morning Post”-ot, úgy néha ilyenforma beszédet hallhatnak asztaluk mellett a magasban sétálók:

— Örül a szívem, ó, elmés nemes caballero — világos, hogy ez Mr. Pickwick hangja, — örül a szívem, olvasván hogyan kel ki a földön a jó mag, melyet ültettünk. Régi tanyánkon, ahol az én időmben még gyöngye lábom állt a filantrópia, meg kell vallanom, minden idealizmusom ellenére is, bármennyire elnéző voltam az emberi gyengeségek iránt — eszméim most már olyan elterjedtek, hogy ide s tova a szegény apagyilkosoknak sem lesz bántódása. A földlakók kezdik egymást

megérteni és megbocsátnak, tudván, hogy maguk is vétkeznek. Végre is mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani. Kezdik átlátni, hogy istentelenség bántani a szánandó gyilkosokat, akik csak vérmérsékletük és a körülmények végzetszerűségének engedelmessé válnak, öntudatlanul, jobb részük ellenére. Ma még ugyan csak azoknak bocsátanak meg, akikről kiderül, hogy idegen akaratnak engedve cselekedtek; de ettől már csak egy lépés, hogy szemet hunyjanak azoknak a tetteknek a láttára is, amelyek az egyéni akarat kifolyásai. Mert hát mi is ez az akarat, ha nem: titokkal teljes gépezet, melyet az ember, bár belé van rejtve, egy cseppet sem ismer és amelynek nem ura, csak tudatlan kezelője? Ma megbocsátnak annak, aki idegen akaratnak rabja, holnap föl fogják menteni azt is, aki a bennelévő, de nem fékezhető rejtelmes erőnek gyöngéje szolgálója. Rá fognak jönni, hogy az, aki gyilkol, mert leküzdhetetlen gyilkolási hajlandóságot örökölt, épp olyan kevéssé vétkező, mint az, aki gyilkol, mert agyának idegen elme szuggerálta a gyilkosság gondolatát. A jövő századnak nem lesz hóhérja, a következőnek nem lesz ügyésze és bírója sem. Érezni fogja az egész világ, hogy az ember-élet drágaság, melyet féltetni kell s végül el fogja ismerni azt is, hogy nincs mit büntetni, nem szabad senkit se büntetni, mert hiszen minden önkéntelenül történik és ha sok ember sok szörnyűséget követ el, ez sajnos, de nem ők a bűnösök, bűnös mindig csak egy van: a körülmények végzetes találkozása, a régebben történt dolgok szükségszerű következtelése, vagyis olyan valami, amit nem lehet büntetni.

Így beszélhet Pickwick úr az Olimpusban, föltéve, hogy a modern türelmességi tanok hozzá is elhatoltak és emberszerető világnézetét megtermékenyítették.

És mintha a földön számtalan apró Pickwick vissz-

hangozná illetén, talán ezeknél valamivel ékeőbb szavait. Vannak azonban, akik másképpen tűnődnek.

*

Például így:

— Mért féltik, őrzik, dédelgetik ezek a filantrópok épp az olyan emberi életet, amely már úgylis haszontalan? Mért takarékoskodnak épp azzal a vérrel, amelyik már mételyes? Mikor annyi egészséges vér folyik el hiába, mikor annyi jobbra való élet pusztul el idejekorán? Miért aggodalmaskodnak azért a pár napért, amit az akarattalan nyomorultak élhetnek, mikor az épek és a jóra való csapatosan pusztulnak el időnek előtte, így vagy amúgy, de csakis azért, mert az emberek egymással való dolgaiban valami rendnek mégis csak kell lennie, mert az embereknek mégis csak szükségük van valamelyes rendre. Mért féltik annak az életét, aki olyan jótételmentlen magával, hogy álomba merül egy szűrő tekintetre s gyilkol „megrendelés szerint”? És mért nem féltik az enyémet aki nem gyilkolok s akit kitesznek annak, hogy hogy ezek a féltett lények minden további károsodásuk nélkül leüthetnek, mint egy kutyát? Engem az nem vigasztal, hogy az illetőt hipnotizálni fogják a hogy neki voltaképpen nem volna ellenem semmi kifogása. Annyival kevésbé, mert nem fogadhatok készpénznek minden szuggesztiót. Ugyan mit szólnának ezek a Pickwickék, ha valamelyik rajta kapná a feleségét ... és az asszony térdre omolva így rebegne: „Hipnotizált!” (hipnotizált! — fuj, mily csúnya szó!) vagy: „Idegen akaratnak engedelmessé lettem!” Végre is nem lehet vakon bízni a hipnotizáltakban; a szimulálásnak olyan nagy virtuózai vannak, akik képesek volnának egy egész orvostudományi kart ménessé változtatni. Aztán az a „beszámíthatóság”! A veszett ebek sem

marnak „beszámítható” állapotban, azért ön mégis védi magát kézzel, lábbal s ha esze van, fegyverrel. S ha már annyira elfogja a világot a pickwickizmus: építsenek ezeknek a fél-embereknek és fél-szörnyeknek a számára menedékházat vagy menazsériát, ahogy tetszik, de ne bocsássák őket szabadon, amint városokban nem bocsátják szabadon a bengáliai tigris, amely pedig igen nemes állat.

Akik így tűnődnek, azokat a társadalombölcselek új világa lenézi, pedig a szavaikban talán mégis van egy szemernyi igazság.

ÖNGYILKOSSÁG.

Milyen bolond az ember! Ha valaki, akit egykor mindenki ismert, s akit régtől fogva mindenki elfelejtett, egy álomhozó nyári délután lecsukja a szemét, amúgy szép csöndesen, önkéntelen, természeti halállal: ennek a világnak a rendje szerint épp oly siratatlanul vész el, mint a madár, mely hirtelen a bozótba hull, míg költöző társai tovább repülnek. Alig akad, aki elbúcsúztassa, halálának hire is csak kicsi körben hallik. Utoljára még kijár neki egy pár sor a hírlapokban, nem az érdeme, hanem a sorsa szerint, ahogy kijárt a régiek halottjainak néhány silány obulus; s ezzel vége: mehet a Styx-en át. De hogyha ez a valaki, megtörve lélekben, mind a mellett magabíró testtel, kizarándokol a gyermeke sírjához, és ott, a szent hantokon egy utolsó (vallomásban feltárja sebeit és nyomorúságát, hogy azután falhoz vágja az élet poharát: akkor utolsó sóhaja nem vész el az Isten kertjének puszta csöndjében, hanem megrezzenti a faleveleket, és ezt a rezdülést a szellő elviszi fürdők és mulatóhelyek fasorai alá. A „nyütt béklyó”-t, melyet a „lélek” önként, szabad akaratból „széjjel tört s eldobott”, megdöbbszent részvevők állják körül, és — megkönnyezetlen senki se hagyja. Ha a nyomorúság, mely ránehezedett, pár nappal előbb

ledönti lábáról: halottas-háza előtt gondtalanul folyik tovább az élet árja, holtteste körül részvételen alakok járnak-kelnek, ahogyan egy elhullott légy teteme körül nyüzsög a légy-sereg, ügyet sem vetve a halálra: míg így, hogy kiszállt tenger nyomorúsága ellen, s véget vetett neki, megdöbbenve állunk meg a halott előtt, akár a vad-sereg, amely a cserjésben hirtelen valamely elejtett őznek holttestére bukkan. Igen, akármilyen bolond dolog, még az is szerencse dolga: megsiratnak-e bennünket, vagy nem? A szceneriától függ, nem a jellemektől; nem attól, mit értünk, hanem hogy: milyen lelki állapotban hagytuk környezőinket? Szerencse dolga; *il ny a qu heur et malheur*.

Szomorú szerencse annak, akinek élete hosszú idő óta a szerencsétlenségek láncolatából állt. De ha talán frivolnak tűnik is fel e helyt a szerencse szó, annyit el lehet mondani, hogy ha már a végnek így idő előtt, s a balsorsban kellett elkövetkeznie, még jobb, hogy nem tűrte tovább a balsors nyűgét és nyilait. Jobb, mert az, akit így elsiratunk, rendesen azok közé a szomorú kivételek közé tartozik, akik minden örömmel csak felényire örülnek s minden szenvedést kétszeresen szenvednek át. És végre is, minden szenvedés között a legutolsó: úgy égni el, mint a méceses, melyből már kifogyott — az olaj. A nagy fájdalmak, bár erősebben meg-ráznak, nem zaklatnak, nem gyötörnek oly folytonossággal, mint a nyomorúság. Ha másképp volna, nem szerepelnének az öngyilkosság statisztikájában olyan túlnyomóan nagy számmal olyanok, akiket mindenek felett anyagi bajok határoztak el a halálra. És a kicsinyes bajokkal való vesződésre a nem kicsinyes lelkek a legképtelenebbek. Azért jobb volt neki így, még akkor is, ha valóban vétkezett ama bizonyos sokat emlegetett társadalmi rend ellen; hiszen megvezeklett érte jó

előre. És jobb volt így nekünk is, hogy módunkban volt megsiratni. A könnyek tisztítanak.

*

Ha még oly közönséges, csekély dolog is egy gally lehullása a rengetegben, mégis csak megremegtet egy ágat, amelyről levált. És ha még oly mindennapos, közömbös esemény is egy elzüllött ember öngyilkossága arra a temérdek előre, akiknek figyelmét uralkodók találkozása, járványbizottságok működése és papírár-folyamok tartják lekötve: mindig akad egy kis csapat ember, akiket fájdalmasan hat meg a régtől fogva elfelejtett ember hirtelen kidőlte.

A magyar tollforgatók szegényes céhét is megdöbbenette az a veszteség, amely Balázs Sándor halálával érte a „bajtárs”-akat. És nem csupán azért, mert az öngyilkos valaha a legvígabb cimborák közé tartozott, mert mindenki kedves, derék embernek ismerte, s mert elvesztésével jelentékeny csapás érte az irodalmat is, amelynek az utolsóig munkabíró napszámosa volt. A megdöbbenés fájdalmas felkiáltásába belekeveredett egy fojtott sóhaj is, az önzés önkéntelen megszólalása. Mert eszükbe kellett jutnia, hogy az a sors, amely Balázs Sándor életének véget vetett, a feje fölött függ mindazoknak, akik nálunk erejüket irodalmi munkásságnak szentelik. Az 1887. évben még minden magyar író ki volt téve annak, hogy élte utolsó tizedeiben, idejének java részét az anyagi gondokkal való küzdés foglalja majd le; s előre tudhatta, hogy mindaz, amit produkálni fog, nem teljes erejének, hanem csak annak az erőnek a műve lesz, ami ez után a küzdés után még benne megmaradhat. A hírlapírás már gondoskodott valahogy a maga embereiről; ideig-óráig ugyan, de ellátta őket,

sőt néha-néha megengedte nekik az irodalmi munkás-ság fényűzését is. De az, aki nem termett erre a mesterségre, mely sok minden egyebet s igen kevés írói képességet kivan, szóval, akit írói ambíciók kísértettek, az már akkor is vakmerő szerencsejátékot űzött, ha nem is rakosgatott a kis lutriba, mint Balázs Sándor. Aki ebben az időben nálunk akár valódi, akár képzelt tehetséget akart gyümölcsöztetni, idejekorán gondnokság alá kellett volna helyezni, eszeveszett pazarlás címén. A napszámos-munkát már csak megfizették úgy ahogy, de a művészt már csak Isten nevében adhatta (hozzá, akit álmok kísértettek: ez már nem kellett a vállalkozóknak. Mint a Madách falanszterében szék-lábat faragtatnak Michelangeloval, az akkori irodalmi viszonyok közt nem íratkoltak volna vele költeményt az „Éj-ről, legfeljebb tárcát a hadgyakorlatokról vagy valamely páncélos hajó vízrebocsátásáról. 1887-ben ép-űgy, mint az „előidőkben”, a magyar irodalom csak adományokból táplálkozott. Mindkét oldalról csak adom-ányokból, de legkivált az író részéről, aki, ha jót irt, tékozolt s aki, ha kitartóan irt, a pazarlók sorsát el nem kerülhette. S mégis megtörtént néha, hogy akad-tak álmokórosok, akik addig üldözték a lidércet, míg végül kénytelenek voltak esztelenségükért a vérüket adni. Ekkor is, mint régente, vér öntözte az irodalom földjét.

Balázs Sándort nem lelhetett azok közé számítani, akik a „sorsharaggal egy anyaméhből születtek”. Volt idő, mikor minden, amihez hozzáfogott, sikerült neki. És ha húsz-harminc évvel korábban bal el, az a gene-ráció, mely sikereinek hatása alatt nőtt fel, bizony-bizony, a kitűnőségek sorába emeli az egykori „ma-gyar Thackerayt”. De talán meg van írva, hogy amint a színházak természetes vége az, hogy elégjenek, a ma-

gyar humorista természetes vége az, hogy öngyilkossá váljék.

*

Minden öngyilkosságnak bizonyára ezer és egy oka van. Lassan-lassan megtelik a pohár, aztán még egy csepp, melyet máskor talán meg se láttunk volna s azzal vége. De azt is egész biztossággal föl lehet tenni, hogy a legtöbb esetben a poharat java részben anyagi gondok telítik meg.

Az elhatározás pillanata — oh, ez nagyon keserves lehet! Nem, nem lehet gyötrelem nélkül való a leg-erősebb lélekre nézve sem, a leghatározottabb módon tagadni meg „az élethez való akaratot”. De a másvilág széléről visszatérték mind azt vallják, hogy az elhatározás után az ismeretlen tartományba készülőt a legnagyobb béke és nyugalom szállja meg. Az utolsó nap már nem a vergődésé, hanem a szendére. Mikor a test közel érzi magát a másik lét köd-burkolatához, olyan-féle édes nyugalmat érez, mint a magasban, a tisztább légkör hatása alatt. A szem új frissiséget nyer, mindent meglát és mindent másképp lát, mint előbb. Raphael de Valentin mindent megfigyel, ami körülötte történik, s végig nézi egy régiség-árus összes műtárgyait. A szemlélődő lélek előtt, ily magasztos exaltációban, ily tiszta szemmel az egész világ pillanatnyi bár, de új és hatalmas érdekességet kap.

Vájjon mik lehettek utolsó gondolatai a humoristának, aki annyiszor foglalkozott komolyan s annyiszor tréfálkozott a halál gondolatával, az utolsó napon, mely annyira nem hasonlított a többiekhez, reggeli fél nyolctól esti hat óráig?

SZERELEMBŐL.

Este még (beszélgetünk a legújabb színdarabról, politikáról, az adó-reformról. Aztán elválunk. „Jó éjszaka!” „Viszontlátásra!” És másnap délután, mikor a kávéházban kezünkbe vesszük az estilapot, megtudjuk, hogy ismerősünk, akivel tegnap még együtt bírálgattuk a dolgok rendjét, azóta agyonlőtte magát. Első pillanatunk a megdöbbenésé. Megszólal bennünk az állat, mely szüköl a haláltól. Aztán egy kissé gyorsabban dobog a szívünk, ha tudniillik van. Eszünkbe jut, hogy sok jó órát töltöttünk vele. S még rá sem érünk megsiratni, mikor már elfog az a kérdés: vájjon miért hagyta itt ezt a verőfényes világot? Találgatjuk: ez a játék is megjárja izgatószernek s határozottan különb, mint a sakk-feladványok fejtegetése. Két nap múlva elmegyünk a temetésre. Észre vesszük, hogy a gyászoló nép nagyon választékos. Hallunk magyarázatokat: alighanem szerelem volt, ami a szomorú esetet előidézte. Megrezenünk az „et cum Lazaro”-ra és meglátjuk, hogy a szomszéd hölgy nagyon szép, de fehér kalapban jelent meg. Üdvözlünk: némán s nagy komolysággal néhány urat, akik a lóversenyről jöttek s innen majd a színházba indulnak. Egyszerre elmosódik előttünk az egész tömeg. Látásunk megakad, megmerevedik egy faágon, vagy a kápolna vonalain s lelkünket betölti az a zokogó hang,

mely közvetetten a koporsó mellől hangzik fel fulladozva, panaszosan. Annak a zokogó szava, akitől ez az eldobott élet fakadt s akit megrövidített minden szeretet, melyet ez a már nem földi lény egykor másokra tékozolt. Ezt a hangot halljuk még akkor is, mikor később, az esti tea mellett Ítélni kezdünk. S ez a hang szigorúvá tesz. Az okkal immár tisztában vagyunk, még csak egy van hátra: a nekrológ. S azzal is készen vagyunk hamar: Szánandó, gyöngé ember volt szegény, mert lehet-e nagyobb gyöngeség, mint lenge asszonykegy miatt pocsékolni el a legfőbb jót, mindent, magát az életet?!

*

Hiszen majdnem mindannyian átestünk azon a betegségen, mely ezt a gyöngét elveszítette. Majdnem mindnyájan megismertük a húszas évek bárányhimlőjét és kihevertük. Ép bőrrel csak kevesen szabadultak belőle; egyikünk-másikunk otthagya a jó arcszínét, a testi épségét, a lelki egészségét, az élethez való kedvét; mások: fogaikat, hajukat, inaikat; a legszerencsésebbek: a jókedvük épségét; de valamennyien megláboltuk.

Közös sors: el-elkábulni azokban az üvegházakban, ahol a szegfű nyílik, a szenvedélyes, a tüzes szerelem virága. Az ott terjengő illatárt minden fej megsínyli; de az ember nem hal bele, férfit nem ölnek meg virágok.

Nem, nem olyan szörnyűség az: fogolynak lenni Alcina bűvös kertjében!

Néha a vénülők is, akiknek Romancero-ja már befejezett könyv, megérnek órákat, mikor tapasztalataik hideg okosságát, melyekre (hétköznapi komolyan büszkék, elcserélnék a régi balgaságok egy-egy cseppjéért. Akad köztük elég, aki szívesen kezdené elülről egész regényét, de olyan még elvétve sem, aki megbánná ennek a regénynek minden sorát..

Elismerik, hogy botlásaikért súlyos nyavalyával fizettek, de nem felejtik el, hogy amit éltek, nagyjában megérte a nagy váltság-díjat. Odáig nem okosodnak, hogy hamut hintsenek a fejükre azért, mert ittak xeresi bort is s nemcsak limonádét. Meglehet, néha szenny» volt a billikom, de meg hozta a mámort.

És mikor már szinte lágyult agyúakká okosodtak, még akkor is el-elkérődznek a botor évek emlékein.

A komor percekben, mikor kamasz fiaikért váltókat kell fizetniök, eszükbe jut a tulajdon fiatalságuk s a bolondos lányok, akikkel együtt vihogtak át egy-egy tavaszt . . . Ó, a vidám hóbortos, kedves kis teremtesek! Szinte megifjodnak bele, rájuk emlékezvén s nagy titokban megvallják maguknak, milyen kellemesen csiklandja hiúságukat, hogy Cythere hadseregével valaha olyan vígan hadakoztak.

És mégis . . . volnának emberek, akiket ugyanaz a bódító szer, melynek cseppjei az erősebb fejűeket csak elkábították, meg tudna ölni?! Úgy látszik. De ezeknek bizonyára nagyon gyöngye a szervezetük.

Arra nem szoktunk gondolni: hátha az adag volt túlságos erős?

Azt az embert aki az érzéséből itt is, ott is el-elparazolt valamicskét s aki egész életében bolyongva, kereste a pillanat örömét, megszoktuk bölcsnek és szerencsésnek gondolni. Don Juan irigységünk tárgya, vagy követendő példánk.

Nem a legenda Don Jüanja, ez az erőszakos, elvetemült fickó, akit manapság hajlandók volnánk a fenytő törvényszéknek szolgáltatni át, megfosztván előbb méltóságos alakját a titokzatosságnak attól a tündérpalástjától, melyet századok óta spanyol lovaghoz illő kevélységgel visel.

Nem is a költők-alkotta Don Juan, az előkelő meg-

jelenésű, ábrándozó, a délvidék *Bolygó hollandi*-ja, aki az örök, a végtelen, az égi szerelmet keresi minden leányban, minden virágban s aki vágya tárgyát nem találja meg sehol, soha.

Hanem igenis: az a derék polgári Don Juan-típus, amelyet a konvenció alkotott meg, az a Don Juan, akinek nevét inkább Brummel Györgytől a dandyk királyától kellett volna kölcsönöznie s aki mai napság is számot tart a becsületrendre. Aki minden ábránd és filozofálás, de dicséretére mondva, minden törvény-sértés nélkül csapong ... óh, nem csapong, csak csetlik-botlik egyik virágtól a másikhöz, mert jól esik: egy kissé a szívének, sokkal inkább az érzékeinek és legjobban a hiúságának. Ez a kicsinyes Don Juan, ez a néha érzelmes, mindig érzéki s gyakran ostoba csábító: ez az ideál.

Az ő örömei az egész világ, a tisztességes emberek, a zártszékbérlők, a közjegyzők, az iskolaszéki látogatók örömei. Aki rendben fizeti a harmadik osztályú kereseti adót, az már számít rá, hogy a don-juankodás élvezeteiben részesüljön. És milyen sokra tartja ezeket az örömeiket!

Természetesen. Az élet néha olyan sivár, hogy ezek a gyönyörűségek csakugyan nem megvetendők. A szerelmeskedés nemcsak ingerel, vidámságot is ad; jótékony hatással van úgy az érzésekre, mint a hasizmokra. S aztán akinek van felejteni valója, felejt bele. Az ember olyankor túleszi magát a balsors nyűgén, nyilain, a pörhალasztáson és a hivatalnak packázásain, amik nem tudom mért bántották annyira a szegény Hamletet. Az sem csekélység, hogy a don-juankodás kedves képeket szerez az agy velőnek is; a hiúságnak, ennek a bennünk lakó Molochnak, a legédesebb táplálékot adja. Élesíti képzelőtehetségünket, bár csak egy irányban: magunkat illetőleg; apránként kielégíti legeslegmélyebben fészkelő

ösztöneinket is: amelyek hajtanak, ösztökélnek, hogy minél többet ismerjünk meg ebből a széles világból, minél több újat, minél változatosabb látnivalókat keressünk. Miveli bennünk a szép dolgok iránt való érzéket, szóval olyan szépen megszerzi a hasznost a kellemessel, hogy idővel talán részét fogja tenni a felsőbb nevelésnek is.

Azért élvezzünk minél többet s minél felületesebben, ebben rejlik a szerencsés élet nyitja, — így oktat minket követendő példánk, a polgári Don Juan. — Minden virágból szívjunk egy kis mézet, de ne vesztegeljünk sokat egy-egy virágnál. Csak a szerelem, csak a szerelem — ahogy a költő énekelte — a többi sár! De a szerelemből csak az egy napig tartó, a vidám, a nevető szerelem, mert a másik megrontja erőnket, eszünket, szerencsénket. Élünk pillangó-életet, többre a bölcsek köve sem taníthat. A legnagyobb filozóf a klasszikus sírásó, mikor így dúdol:

Hajdanta, míg ifjú valék,
Tartottam szeretőt,
Kényemre hej, kedvemre hej
Töltöttem az időt.

Mikor megvénülünk, nincs mire visszaemlékeznünk, csak könnyű, derült, bolondos szerelmeinkre. Utolsó, világos perceinkben, bizonyosak lehetünk benne, ebből a hosszú, tarkasággal tele életből semmi se fog eszünkben maradni, csak egy csók, melyet az erdőben alvó széptől raboltunk, — vagy egy mosoly, szívárványa azoknak a könyeknek, melyeket mi okoztunk — meg az a felejthetetlen látomány: mikor a him győzedelmi érzetével néztük, mint távozik tőlünk útjára az első szerető, vonszolva fáradt testét, mint sebzett madár, az a leigázott, beszennyezett lény, akinek előbb azt mondtuk, hogy úgy imádjuk, mint a csillagos eget.

Ez az erősek, a bölcsek, a szerencsések élete. Ez a boldogság.

Így a polgári Don Juan.

*

Néha-néha azonban megfordul ezen a földtekén olyan ember is, aki nem úgy érez, mint az egész világ. Aki egy életen át csak egyszer tud szeretni. Akinek a kedves nem útszéli, pótolható eszköz, mely módot ad, hogy eljátszhassuk a szerelem édes zenéjét, hanem maga a szerelem. Aki talán beteges, de azért csodálatos hallucináció erejénél fogva a végtelenséget tudja látni egy leányban. Aki nemcsak koronkint érzi a mámort, hanem lázban éli át egész életét. A gyöngé, az oktalan, vagy talán beteg.

Csakhogy ez a gyöngé, oktalan, vagy mondjuk: beteg nem minden esetben szerencsétlen. Néha irigyléreméltónak találja a gyöngeségét s hitványoknak, apróknak, alantasoknak a Don Juan örömeit az ő gyönyöréhez képest. Mert az ő gyönyöre, ha szenvedéssel jár is, nem szünetel, nem csillapul soha, addig tart, míg maga az élet. Az ő gyönyöre: az örök vágy.

Ez a vágy annál hatalmasabb, minél kevesebb kielégülést talál. És nincs az a földi öröm, mely a teljes kielégülés zuhanyát önthetné az ilyen vágy tüzére.

Nem is olyan nagy szerencsétlenség: ha egy csókot sem kaphat soha. A kielégüléssel talán megsemmisülne a szerelme. Vagy lefokozódnék kicsinyes jóérzéssé.

Ha megismerjük azt, aki benne ezt a mindent legyőző érzést felköltötte, mosolygunk rajta. A bálvány pisze!

De ő szépnek látta. Nem abban a világban élt, amely hódol a fizika törvényeinek, hanem olyanban, melyet maga teremtett magának.

Néha meg kell halni az ilyen szerelemtől. Egyszer azért, mert gyönyöre túlságosan sok szenvedéssel jár, máskor azért, mert az ilyen nagy izgalmakat a test nem bírja ki. De mit tudjuk, hogy az, amit az öngyilkossága napjáig átélt, nem érte-e meg, hogy fölládozzon érte egy pár évet, melyet különben ügyiratok rendezésével vagy kávéházi beszélgetésekkel töltött volna el?

A monda szerint Correggio halálát aranyai okozták. Forró nyári délután, hátán pénzes zsákjával, tikká dtan cipelte beteg testét Parma felé; a hőség iszonyatos volt, zsákja, melyben utolsó képe díját szállította, rémítő súlylyal nehezedett vállára. S minthogy nem tudta rászánni magát, hogy aranyait, amelyekért oly hosszú ideig küzködött, az útszélre vesse, el kellett vesznie. Terhe és a forróság agyongyötörték: közel Pármáihoz összeroskadt s meghalt.

De azóta is akadnak olyan szerencsés szerencsétlenek, akiket a kincsük öl meg.

TEMETÉS UTÁN.

Afrikai utazók beszélnek, hogy valahol az aequator körül élnek vademberek, akik a természetes halál képzetét nem ismerik. Tudják, hogy az élet elvész, ha az embert megölik a vadállatok, vagy ellenségei, — felfogják, hogy kígyó-csipés és növények nedve halált hozó lehet, — de annak megértéséig, hogy az elmúlás szükségszerűség, hogy az életnek okozata a halál, nem képesek föl-emelkedni. Ha valamelyik közülök természetes halállal vész el, azt képzelik, hogy a halott ellenséges törzsek gyilkos boszújának áldozata; valamely titkos alattomos boszúé, melyet megtorolni kötelességük. Törzseiket a vérboszú emészti; alig akad köztük, aki megöregszik. Szüntelen háborúban élnek és pusztulnak el. És ezek a vadak, amikor meggyilkolják valamelyik ellenüket, megdöbbenve húzódnak vissza a halál látványától; a roppant kérdőjel, amelyet az élő a holtak arcán látni vél, rémületet olt beléjük, — és a gyilkosok tájkája mint egy felsőbb, rettegett lénytől futamodik meg a tehetetlen holttesttől.

Néha úgy rémlik előttünk, mintha a vadságnak ez aljas és okatlan gyávaságából, amely üldözi az élő, s tisztelettől, félelemtől áthatva hökken meg a holt test előtt, megmaradt volna valamely visszafejlődött, de ki nem irtott ösztön abban a civilizált emberben is, aki pár

ezer évi fejlődésre büszkén, részt követel magának a teremtés tudatos munkájából. Mikor azt látjuk, hogy a halottat éppen a tegnapi bántalmazók siratják a leg-hangosabban, hajlandókká válunk azt képzelni, mintha ez a kései tisztelet nem annyira a halottnak, mint inkább a halálnak szólana, annak a sokszor látott s mégis rettegett erőnek, amelynek minden megjelenése arcunkba lehelli kicsinységünket és nyomorúságunkat. Úgy rémlik, mintha ez alig sejtett és mégis őszintének látszó gyászolásban nem az a nagy gyöngédség nyilatkoznék meg, amely nem bántja a megtorlásra képtelent, hisz ez a gyöngédség tartózkodó, — nem is az a kímélet, amely nem érinti a sújtottak fájalmát, mert ez a kímélet hallgató, — nem az a jólelkűség, amely mindent megadna a legfőbbet elveszítőnek, mert ez a jólelkűség szemérmes, — nem is az igazságra törekvés, amely a megillető jóval is fizet a már leszámolóknak, minthogy ez a törekvés bünvallást kivan, — és legkevésbé az a vallásos tisztelet, mely megbecsüli a jobb világba költözöttet, nem is kell mondanunk, miért. Úgy rémlik, mintha a múlt renegátjainak ez a meghatottsága alapján nem volna egyéb, mint a halandó eszeveszett rettegése, láttára a szörnyű végnek, amely mindnyájunkra vár. Tegnap még kicsinyelték; a titok, melyet némasága őriz, egyszerre nagygyá növelte, oly nagyra, mint amilyenek a káprázat ijesztő lelkei. Tegnap még útjokban állott; hallhatta sokfelől: place aux jeunes! place aux vieux! Es ma, mikor helyet adott mindenkinek, azok, akik nemrég még úgy siettek, meghökölve, ellágyultan lépnek visszafelé.

MISZTICIZMUS.

Látom magamat a Csapó-utcai házban, a felső épület tornácán, egy kis zsámolyon ülve. Látom tömött, sárga hajamat s a hajtengerben elvesző apró arcot, egy engedelmes, jó kis fiú arcát. A térdemen egy könyv, s én olvasok fenhangon, a rettenetes öreg asszony pedig hallgatja nagy figyelemmel, mély érdeklődéssel. Néha közbe vág; kommentárral kíséri az olvasmányt s az én kék szemem bámulattal mered rá.

A könyv, amelyet kezemben tartok: *Az inkvizíció titkai*. Arbuez, Torquemada, a gyóntatószék rejtelmek, egy pápa úr, aki kankánt táncol az édes leányával. Az öreg asszony szeme villog; ajkán a gyűlölet fekete lávája. „Látod, ilyenek a papok, ilyenek mind egy szálig.” (Valami baja lehetett egyszer a papokkal; az isten tudja mi.) Aztán int, én tovább olvasok s ezalatt drága jó nagyanyám, odalenn az alsó házban, nem is sejt, hogy az ő kis unokája, tőle húsz lépésnyire az öreg szomszédasszonynál, minő veszedelemben forog. Új fejezet jön. Bérgyilkosság, örökség-lesés, spanyol csizmák, a kínpad szörnyűségei. „Látod, ilyenek a pápisták; ilyen vagy te is.” Nefelejts-szememben egy madár rémülete; a torkom elszorul, de a rettenetes Scarpia báróné int: „Olvasd tovább! Insistez!” — s én engedelmeskedem, Torquemada, Arbuez, fekete álorcások, máglyák, máglyák mindenfelé . . .

És emlékszem, hogy a sötét khaoszban, melyből egykor talán Lélek lesz, mint földalatti tárnában a víz ezüstje, megcsillan egy érzés, melynek most már nagy idő múltán, nevet is tudok adni, ezt a nevet, hogy: undorodás a vallástalanság türelmetlenségétől. Emlékszem, hogy Torquemada meg Arbuez jámbor troubadouroknak tűnnek fel előttem ehhez a rettenetes öreg asszonyhoz képest, akiről az én könyvem, az a könyv, amelyet majdan egyedül fogok olvasni, azt mondja: hogy „Jaj a botránkoztatónak.”

És mert emlékszem, meglehet, hogy abban a kérdésben, amelyről itt szólok, elfogult vagyok.

Egy idő óta sűrűn emlegetik ezt a szót: „miszticizmus.” Kiváltképpen Franciaországban. Zola Emil, aki, várván az időt, mikor majd az akadémiában tarthat szabad előadást az erényről, egyelőre, mert a párisi diákok közt gyakorolja magát a szónoklat művészetében, már a harmadik beszédet szenteli ennek a témának. A divatos szellem-iránynak mondja a szóban forgó „izmus”-t s nem győzi ismételni, mennyire tart tőle, hogy ez az „izmus” meg fogja gabalyítani a francia ifjúságot.

öt hallva, az első pillanatra azt képzelné az ember, hogy a Faubourg-Saint-Germain dái rendre flagellálják patyolat-testüket, s hogy nem is az arany-borjú és az arany-bölcény, hanem a csodatevő viaszképek azok, amikhez ez időtájt az emberek búcsúra járnak. Utóbb azonban kitudódik, hogy nincs szó ekkora fordulatról. A miszticizmus ma még csak a képzelődésekben kísért, s ennek ismeretlen utain, egyelőre csupán az irodalmat és a művészeteket fenyegeti egy második, nagy invázióval. Szóval, a lelkeknek az a hajlandósága, amely Zola-

nak gondokat okoz, nem valamely renaissance-a a valóságos érzületnek, hanem inkább az az általános hangulat, amely egyre több becsüléssel viseltetik a hit dolgai iránt, s amelyet Jules Lemaitre nagyon jellemzően „a hit nélkül való pietás”-nak nevezett.

Miben áll, s mire szorítkozik a lelkeknek ez a hajlandósága, azt sokkal szebben és rövidebben mondja el a nevezett Jules Lemaitre, mint ahogy én tehetném.

„Ez a hit nélkül való pietás — írja — nem hazugság és nem képmutatás. Hit nélkül is őszinte tisztelettel viseltethetünk ama nagy vallási doktrínák iránt, melyek a századok folyamán át fentartották és vigasztalták az emberiséget. S ha így van, akkor szeretni fogjuk azokat az erényeket és álmokképeket is, amelyek ezekből a doktrínákból fakadtak; szeretni fogjuk azzal a számtalan ismeretlennel egyetemben, akik, valaha régen, ezekben az álmokban éltek s ezeket az erényeket gyakorolták. Szeretni fogjuk továbbá a hit-gerjesztette álmokképeknek szimbolikus értelmét. Mert, bizonyára, nem kell hinnünk semmiféle kinyilatkoztatott dogmában, hogy őszintén kiáltsunk egy megváltóért: „Jőjj el, isteni Messiás!” Ha van kilátás, mely hívőnek és hihetetlennek egyformán a szíve mélyéből fakadhat, úgy bizonyosan ez a kiáltás az.

Az újdivatú kegyesség, Jules Lemaitre szerint, nem jelenti a vallásos érzület erősödését. Csak azt bizonyítja, hogy „a mai ember lelke, vendéglátásával, hasonló ahhoz a Villa Hadriana-hoz, ahol a császárok egyik legkülönbje összegyűjtötte képeit és bálványait mindazoknak az istenségeknek, melyeket az emberek valaha imádtak.

Zola nincs a Jules Lemaitre véleményén. Ő nem tartja a kérdéses pietást ilyen szelídnek. Szerinte ez a pietás nem csupán szerelem a miszticizmusba, hanem

már magában is „miszticizmus”. Aki sajnálja, hogy nem tud hinni, aki szereti azokat, akik hisznek és hittek, aki nem lelkesedik a tudományért és igazságért, az már veszedelmesen közel van hozzá, hogy higgyen.

És ha megriad, ijedelmének csakugyan van annyi alapja, hogy a pietás, amelyekről beszélünk, nem oly tökéletesen passzív, mint gondolná az ember. Annyi bizonyos, hogy a „szabad gondolkodás” követeléseivel szemben soha egy kor sem mutatkozott közömbösebbnek, zárkózottabbnak, mint a legújabb kor, amely nem hisz többé semmiben.

De vajjon nem nyilvánvaló reakciója-e ez azoknak az okvetetlenkedéseknek, amelyeket elődeink a tudomány és igazság cégére alatt természeteseknek találtak? Ha a világ kezd megilletődéssel tekinteni az elhagyott oltárokra, melyeken nem lobog többé az áldozat hangja: ebben a tiszteletben aligha nincs egy kis lélekismeret, mely nem idegenkedik tőle, hogy elégtételt szolgáltatson az évtizedes ízetlenkedésekért

Mert ha mai napság a tudomány csődje a gimnazisták előtt is nyilvánvaló, ha — amint még Zola is elismeri — a világ tökéletesen kiábrándult abból a képzelődésből, hogy az igazságokat úgy lehessen szedni, mint a mezei virágokat: még mindenki emlékezhetik arra az időre, mikor a tudomány és igazság — amiképpen Floridor és Celestin — alkalmatosak voltak mindenre s általános panaceának ígérkeztek köszvény, fogfájás, túlnépesedés és szerelmi bánat ellen. Mindenki emlékezhetik arra az időre, mikor, minden egyéb elfogadható magyarázat nélkül, mint hogy az üzérkedés rávetette a szemét a tudományos kutatás apró eredményeire is, valóságos diadal-mámor fogta el az embe-

reket, s kevésbé múlt, hogy kivilágításokat nem rendeztek annak örömére, hogy a régi istenek számúzve vannak.

A materializmus, mely a maga bájos korlátoltságában úgy örült jámbor kis hipotézisének, mint egy félkegyemű gyerek egy helyben pergő csigájának, divatossá lett, mint egy operett-énekesnő; a tudomány szenzáljai, a népszerűsítő ravaszdiak házakat építettek és szőlőket vásároltak; s vevőik, a naiv beugratottak, mint megannyi Kinizsi Pál, fogaik közt az egyházatyák gőzölgő hulláival, lelkes diadalmi tánkra kerekedtek. Hogy minek örültek ilyen rengetegül, az soha se fog kiderülni. Mégis ez a győzelmi mámor, mely bár szelídebb formában nyilvánult, élénken emlékeztetett az Ész istennőjének múlt századi ünnepére, eltartott vagy tíz esztendeig. Flaubert teljességgel nem volt vallásos ember; de hogy ebben az időben a szabad gondolkozás szónokát milyen gyűlöletes alaknak találta: annak a Madame Bovary Homais-je örök időkre szóló bizonyossága.

A história nem hazudtolja meg magát. Azonképpen, amint türelmetlenség dolgában minden reformáció és minden szkizma túltett az orthodoxián, úgy a vallástalanság türelmetlensége is meghaladott minden vallási intoleranciát. Nem az embereken múlt, csak az idők szelleméből következett, hogy ez az utolsó türelmetlenség megmaradt boszantónak, ízléstelennek, otrombának s nem szolgáltatott az illusztrált újságok számára szenzációs képtárgyakat.

A reakciónak hamarosan be kellett következnie. A vallástalanság babonáin keresztül kellett törnie a jobb meggyőződésnek, hogy ez az osztracizmussal számkiüzött világfelfogás a legeslegnagyobb ideát adta az emberiségnek, megadván neki a túlvilági életben való

reménység illúzióját, — továbbá, hogy a megalázott orthodoxiánál impozánsabb és tökéletesebb koncepciót hiába keresnénk a szép dolgok sorában. Be kellett látni, hogy az erő és anyag varázsigejével mindent megfejtő csodadoktorok csak rossz nevelés dolgában tettek túl egyéb korlátoltakon, s hogy a „szabad” gondolkozás türelmetlenei, akiknek első ideája volt keresztes hadjáratot indítani a múlt eszméi ellen, épp oly kegyetlenkedést vittek végbe a naivok lelkében, mint aminőt a vallások hajdan a máglyával és a kínzó eszközökkel. És ennek a belátásnak a terjedésével meg kellett születnie a hit nélkül való pietásnak.

Ez a pietás, bármily légiesnek lássék is, nem volt minden haszon nélkül való. Legalább javára tudhatni be, hogy minél több aggodalmat kezd okozni, annyival inkább szelídül a vallástalanság türelmetlensége. Ha ez a türelmetlenség, amint remélhető, nemsokára végképpen kikopik a világból, akkor nem kell majd tartani a miszticizmus kísértetétől sem.

MOURET ABBÉ MEGTÉRÉSE.

Mouret abbé pedig, eltemetvén Albinét, hazament a parokliájára, s egy darabig nem lehetett a szavát hallani. Sokáig, esztendőig, igen sovány, igen sápadt és igen hallgató volt. Egy szép nap bezárkózott a szobájába s könyvet kezdett írni Szent Ágostonról. Eltévelyedéséről, megtéréséről és egyedül üdvözítő tanairól. Ebben a munkában bizonyította, hogy hinnünk kell, mert különben roston fogunk megsülni, s hogy az életnek csak akkor van értelme, ha munkásságban töltjük el, mert különben mit csinálnánk?! Szóval, Mouret abbé megtért.

Húsz év multán befejezte munkáját s elment egy párisi könyvkiadó-céghez, a Szent Atyák-ról elnevezett utcába. Kiválasztotta a papírt, az iniciálékat, a vignette-eket és a cul-de-lampe-okat, s mivel mindezzel hosszú ideig és örömmel foglalatzkodott, elhatározta magában, hogy szép és hasznos munkát végzett.

Azután hazament, megnyugodott és pocakot eresztett. Életének hátralévő évtizedeit szelíd békében töltötte el.

És mikor elérkeztek az évet záró vizsgálatok napjai, magához hívatta az iskolás fiúkat, lelkes beszédet intézett hozzájuk, s mindannyiuknak lelkére kötötte, hogy: „Ora et labora.”

A szép kis Albine pedig ezalatt, semmit se tudva hitről, Szent Ágostonról, egyedül üdvözítő tanokról, tudományról, igazságról, csöndesen porladozott a rózsák alatt, melyek megmérgezték.

Zola Emil beszédet tartott a francia diákoknak. Érdemes ezt a beszédet a részleteiben is megszívlelni, mert nem mindennap hallani vagy olvasni ilyen nyílt és őszinte szavakat.

Három dolog van ebben az alkalmi szónoklatban: egy vallomás, egy plaidoyer és egy tanács. Bizonyára a vallomás köztük a legérdekesebb, de a másik kettő is megérdemli, hogy ne eresszük el őket a fülünk mellett, csak úgy, észrevétlenül. Kezdjük a vallomáson.

E szerint Zola immár látja a naturalizmust, vagy aki ezzel egyet jelent, önmagát a történelemben. Madártávlatból néz le a tulajdon munkásságára s megadással állapítja meg, hogy erre a munkásságra is kezd már ráborulni a Múltnak mindent elfedő árnyéka. Az új nemzedék új igazságokat keres s vállat von az ő igazságaira. Látni ezt az irodalomnak minden parcelláján, de a festő-művészetben is, amelyre ő mindig testvéri szemmel tekintett. A naturalizmus egy nagy reakció volt a mindenféle fajta romanticizmusok ellen, de már a naturalizmus ellen is beállott a reakció. És az új ideák győzedelmeskednek minden vonalon. A mór megtette a kötelességét; a mór, a feltámadás határozatlan reménységével, elvonulhat az Elysiumba.

A nagy zászlótartó csöndes melankóliával, de nem minden elégedettség nélkül beszél. Látszik, hogy már a Pantheonból nézi a dolgokat.

Kellemes hely lehet ez a Pantheon annak a halhatatlannak, aki még elevenen jut belé. Bizonyára édes,

langyos szellő lengedezik odafenn, mely égi derút fakaszt a lélekben. Hová lett a régi szenvedélyesség?! Az egykori türelmetlen harcos egy bölcs s könnyedén szkeptikus öreg szerzetes szelíd, mosolygó megadásával fogadja a hadviseléséről szóló ítéletet. Hiába, van valami tiszteletet parancsoló az öregkor türelmességében.

De, íme, meglepetésünkre, a zászlótartó tovább megy. Rádupláz az utókorra, s amit a nagy reformátorok eddig sóba sem cselekedtek meg, kegyetlenül bírálja meg a maga nagy eszméjét. Vallani kezd s elárulja, hogy sokszor és sokat vétett az igazság ellen. Mouret abbé gyónik. „Most már megvallhatom, hogy én pártütő voltam, megkísértvén átvinni az irodalom világába a tudós szigorú módszerét. De a harcban vájjon ki nem tesz többet kelletténél és ki elégszik meg a győzelemmel a nélkül, hogy ne kompromittálná győzedelmet?” Majd: „Én már megbántam, hogy pártütő lettem, azt akarván, hogy a művészet is a bebizonyított igazságokhoz ragaszkodjék. Az új jövevények megtágították a szemhatárt, visszahódították az ismeretlent, a rejtelmet és jól cselekedtek.” Aztán később úgy beszél az ideálról, mint egy kis angyal, vagy mint egy akadémiai jelölt, aki mindenre kész.

De hát ha a jövevények jól cselekedtek, ha az, amit a naturalizmus lényegének hirdettek, tévedés volt, mi-féle győzelemről beszél a zászlótartó? A személyes sikereiről? Hisz ezek a sikerek és a naturalizmus két külön fejezet. A Zola-regények mindig eleven cáfolatai voltak a Zola-féle tantételeknek. És jóhiszeműségében csak azért nem kételkedett senki, mert egy babona azt tartja, hogy a zseni öntudatlanul alkot. Nem lehet itt szó a személyes sikereiről. A küzdelem, amelyre visszatekint, nem lehet más, mint azoknak az elveknek a harca, amelyeket íme ő maga is megtagad. Hol itt a győzelem? És

íuit szóljunk ezek után a theoretizáló munkáihoz? Mit azoknak az összes munkásságához, akiket ezek az elméletek tévesztettek meg, a naturalizmus egész ifjú gárdájához, mely következetesebb volt az elvhez, mint maga a mester?! Szerencséje ezeknek, hogy már előbb kiábrándultak s még idejekorán megugrottak a zászló alól, mert most vezér nélkül maradnának.

Vagy talán azt kell értenünk győzelem alatt, hogy a vezér is visszakoncentráltta magát emezek után? Akkor úgy járhatott, mint a Fronde ama bizonyos kapitánya, akiről ezt a rövid párbeszédet jegyezte fel a krónika: „Hová szaladtok, nyomorultak?!” — „Szaladunk, kapitány úr, az ellenség elől!” — „Várjatok, gazemberek, én is hadd szaladok veletek.”

Nem, nem győzelem volt ez, hanem csatavesztés. Se baj, véráztatta mezőkön terem a legjobb gabona. De, mint történelmi adatot, érdekes följegyezni, hogy Zola ebben a beszédben végképp leszámol a naturalizmussal. Ne vezessen félre az, hogy győzelemről beszél. Olyan ez, mint mikor egy városi tanácsos sírján azt mondják, hogy a dicső elhunyt örökké fog élni. Azt kellene mondani róla, hogy nem is élt soha.

Hanem, hiába, soha se tagadja meg az ember a múltját egészen. Az akadémiai jelölt sem lehet el a nélkül, hogy a régi, kedves árnyékok koronkint meg ne látogassák.

És ugyanakkor, mikor az irodalom nevében nyilvánosságosan elválakozik a Tudománytól és a bebizonyított igazságoktól, nem állhatja meg, hogy gálánsul síkra ne szálljon megvédelmezni az imént cserben hagyott Tudományt.

Voltaképp azt hinné az ember, hogy a tudományt

nem kell megvédelmezni, abból az egyszerű okból, mert nem igen támadja meg senki. De Zolának azok sem tet-szenek, akik a bebizonyított igazságok iránt nem visel-tetnek többé a régi lelkesedéssel.

És ünnepies anathémát mond azokra, akik remény-ségüket nem vetik többé a tudományba. Akik a század végén belefáradtak a megismerés lehetetlen munkájába. Akik azt tartják, hogy a tudománynak szerénynek kell lennie. Akik a lelki szegénység boldogságát magasz-talják. Akik elvesztett hitükön siránkoznak és kimérák után sóhajtoznak. Akik arról álmodoznak, ami nincs, s vágyódnak a rejtelmes virágok közé, melyeknek illata elaltatja a fájdalokat.

Némi szomorúsággal állapítja meg, hogy ez a be- tegség már általános. „A zene már megadta magát, az iradolom igyekszik kielégíteni az újmódi szomjat, a képirás is a divatos útra tér.”

Mindez nagyon nem tetszik neki. Szerinte a tudo-mány nem ígért boldogságot, amiben igaza van. De mit adott hát? Igazságokat. A „nyakas vén pozitivista”, ha igazán pozitivista, el fogja ismerni, hogy ezek az igazságok nem nagy számúak. Mi a tudomány? A ma- tematika, továbbá a fizika és a kémia ismert törvényei. A biológia és a szociológia, a Zolának oly kedves tudo-mányok, már, ha úgy tetszik, fantazmagóriák, mint a Viktor Hugó versei. A bebizonyított igazságok igen szép dolgok, de épp arra a két dologra, amelyekről szó van, hogy t. i. kárpótlást nyújtsanak az elveszett hitért s forrásul szolgáljanak az irodalomnak és a művészetek-nek, bizony nem elegendők.

S ameddig lesznek emberek, akik vigasztalást ke-resnek, a kimérák nem is fognak kimenni „a divatból”.

Az irodalom és a művészetek pedig a vigasztalást kere-sőkkel fognak tartani s aligha fogják beérni a „lassú

haladás"-nak azzal a csendes szemlélésével, amely lehet igen fölemelő érzés, de kissé sovány kárpótlás az elvesztett paradicsoméért.

A narkotikumok keresése örök, bármint reménykedjük is filozófusunk egy okosabb jövőben. Olyannyira örök, hogy ő maga sem lehet el nélküle. Tessék megfigyelni csak a tanácsát.

Azt tanácsolja a francia fiataloknak, hogy: higgyenek a munkában. A rendszeres, a mindennapi munkában. Nemcsak azért, mert ez az élet egyetlen értelme, nemcsak azért, mert nincs olyan csekély munka, mely hasznos nem volna, hanem főképpen azért, mert ez az egyetlen igazi szórakoztató, mert csak ez tarthatja fenn az embert kétségei és bajai közepett, mert ez a vigasztalanunk minden nyomorúságunkban.

A tanács nem új s a vallás nem beszél másképpen. De íme, hogyan hangzik ez a tanács a mi pozitivistánk stilizálásában! így felfogva, a munka sem egyéb, mint narkotikum. Ez „altat el”, mondja, hogy ne érezzük bajainkat; ez „óv meg” az álmodozás veszedelmeitől. Tehát altassuk el magunkat, hogy ne álmodozunk. Az életnek mindenképpen álomnak kell lennie, hogy kibírhasssa az ember.

Nem lehet kifogás a tanács épületessége ellen, de bizonyára olvastuk már a munkának ennél szebb dicséretét is.

A Pantheonból szónokló nagy „munkás” a maga példájával bizonyítgatja, hogy a munka milyen kitűnő narkotikum. Megérzik a szaván, hogy szeretné hozzá tenni ezt is: „Vegyetek példát rólam; látjátok, milyen

magasra lehet jutni ezzel a pompás szórakoztatóval!” Azt hiszem, ha ez csakugyan ott van a sorok között, a példa nem világos. Azok a diákok ismernek még nagyobb munkásokat, akik nem vitték semmire, s akiknek a munka nem is volt kiváltképp szórakozás. A diákok közül egyiknek-másiknak eszébe juthat, hogy a nagy munkást aligha a munkája s talán nem is a zsenije vitte a Pantheonba — ki törődik például Leconte de Lisle-lel, aki pedig elég nagy költő? — hanem meglehet, az az okossága, hogy kitartóan udvarolt az emberek legnagyobb gyöngéjének s túlon túl sokat értekezett egy narkotikumról, mely a legáltalánosabb és legörökebb a világon, de amelynek nem Munka a neve.

... És tartok tőle, hogy a francia diákok, látván, hogy az igazság néha csak húsz évig igazság, nem fognak hevülni a bebizonyított igazságokért sem, másrészt pedig narkotikum és narkotikum közt válogatva, egyelőre nem a munkát, hanem a szegény kis Albinét fogják választani. Mindegy; ha majd vénülni kezdenek, visszatérnek a munkához. Minden út Rómába vezet.

A DETRONIZÁLT SZERELEM.

Ha van hírlap, amelyről minden túlzás nélkül el lehet mondani, hogy világra szóló, ez bizonyára a párisi *Figaro*. Nem a legjobb, nem a legkomolyabb s nem is a legelméesebbik újság; nem a legelterjedtebb, nem a leg-hatalmasabb, politikai súlya meg éppen semmi. A kitűnően szerkesztett *Journal des Débats*-val távolról se állja ki a versenyt, a jobb angol és osztrák lapokról nem is beszélve; megtestesült ellentéte a müncheni *Allgemeine*-nak, amely komoly, mint maga a tudomány; s ami az elméességét illeti, nem dicsekedhetik vele, hogy akár csak a *Vie Parisienne*-t, ez a kis heti lapot, legalloppozná. Tizedrész annyi példányban se jelenik meg, mint a *Petit Journal*, hogy az amerikai számokat ne is említsük; az új világ lapjainak vagy egyes londoni újságoknak óriási befolyása mellett az övé eltölpül, s politikai dolgokban nemcsak hogy nincs oly súlya, mint a *Times*-nak vagy akár a párisi *Temps*-nak, de egyáltalában nem számít. És mégis, ennek a lapnak oly kivételes a jelentősége, aminőre semmiféle más újság nem tudott szert tenni. Ez a kivételes jelentőség abban áll, hogy a *Figaro* otthon van az egész világon, hogy eljut mindenütt, ahol csak művelt emberek laknak. Ha kevesebb példányban, ha kevesebb méltánylással is, de olvassák mindenütt, oly helyeken is, ahol más, jóval hatalmasabb

világlapoknak csak a neve ismeretes. Azt az első cikket, melyet a párisi legelőször néz meg minden Parisban megjelenő első cikk közül, másnap vagy napok multán olvasni fogják Lisszaboniban és Hammerfestben, Kairóban és Tobolszkban, Berlinben és Colomboban, San Francisco-ban és Melbourne-ban. A Figaro publicitása egyetlen a maga nemében. Nem kutatjuk, mi része volt Paris világra szóló szerepének, ennek a rendkívüli publicitásnak a meghódításában, meglegszünk azzal az eredménynyel, hogy valamennyi párisi lap közül épp a Figaro tudta meghódítani a kerek világot. Hogyan? — ennek a titkát Villemessant, a Figaro alapítója, elvitte magával a sírba; vagy meglehet, maga se tudta. Annyi bizonyos, hogy ez az újság az, mely a legszélesebb körű köz-izlésmek tudott s tud még ma is — az 1890. évben — megfelelni, mert abban egyetért a Figaro-nak a legtöbb mindennapos olvasója, hogy ebben az újságban van valami, ami nincs meg a többi világlapban s nincs meg a többi párisi lapban sem. Valószínűleg innen van, hogy annak a cikknek, melyet frissiben olvasnak a boulevard-on, a Café Riche előtt, vannak olvasói a vízések hazájában és a Fahéj-kertben is. De bármiért legyen is, annyi bizonyos, hogy a Figaro mindennapos vendég a földnek mindama zugain, ahová az angol ruhaszövet és a Pear-féle szappan elhatol.

Azért a Figaróban megjelent cikknél általánosabb érdeklődést semmiféle nyomtatvány nem kelt széles e világon . . . legalább most, az 1890. évben. Az az ötlet, mely ott lát napvilágot, megbeszélés tárgya a szélességek és hosszúságok kockáinak legmesésebbik darabján is, s így nem csoda, ha egyik-másik ötletével különböző világrészek lapjai foglalkoznak. A Figaro paradoxonal minden földnek fényeskednek, mint maga az Igazság.

Nincs tehát semmi meglepő benne, ha az az iro-

dalmi cikke, amelyről szólunk, visszhangot keltett messzi földeken. A cikk tárgya maga is olyan általános érdekű, hogy méltán feltűnhetett mindenütt, ahol csak regényeket olvasnak. Arról van szó benne, ami a kozmopolita regénynek örök témája: a szerelemről. Ennek a témának öröktől fogva tartó uralma fellázította a Figaro cikkíróját, s arra a merész indítványra ingerelte, hogy Érosz úrfit végre-valahára bele kell dugni a nagy irodalmi lomtárba.

Érosz haragosat Octave Mirbeau-nak hívják. Ez a név egy nagyon elmés párisi újságíróé, aki hasonló támadások révén vált ismeretessé. Egyszer nagy port vert fel egy cikke, melyben a színészek mértéktelen ünneplését gúnyolta ki, s keményen bánt el a mai Rosciusokkal. Ebből az ingerkedésből hosszú tollháború, egy sereg párbaj és sok szerződés-bontás keletkezett; magának Mirbeau-nak is távoznia kellett a Figaro-tól, jeléül, hogy a hiúságában megsértett színész mégis csak nagyobb hatalmasság, mint Mirbeau gondolta. Később Drumont-nal fogót kezet s az antiszemitizmus vörös zászlaját lengette. Majd a papi nevelést támadta meg, még pedig ugyancsak élesen s az a regénye, melybe támadását foglalta, szélesebb körű vitákat keltett, mint akármelyik pedagógiai könyv. Aztán azzal zúdította magára egész Franciaország haragját, hogy egy regényében megsértette azt, ami a franciák legnagyobb gyengéje: a nemzeti érzést. Ez a regény azt hirdette, hogy: a háború eszeveszett örültség, hogy az úgynevezett szabadságharc is gonoszlelkű hatalmasságoknak a szörnyű vágóhídja, melyre lelkiismeretlenül hajtják fel az akarattalan tömeget, a népek millióit; hogy a nép maga soha se akar csatázni; hegy a hadsereg emberte-

len lények zsoldos bandája, mely csak a békés elem terrorizálására való; hogy a csaták állítólagos hősei mindannyian remegnek és irtóznak a haláltól; hogy a katonai bátorság és hősiesség csak rettentő, pyramidalis hazugság, szörnyű világcsalás; hogy a 70-iki háború hősei csak vágóhidra hajtott szerencsétlen állatok voltak. Semmi se kelthetett nagyobb megütközést Franciaországban, mint a *Calvaire* lazítása; s hogy a franciák az elmésségnek mindent meg tudtak bocsátani, legjobban bizonyítja az, hogy még ez a könyv se tette Mirbeaut lehetetlenné és Franciaországból száműzőtté.

Abban a cikkében, amelyről itt szó van, Marsnál is hatalmasabb istenséget támadott meg: magát a szerelem istenségét. S ha Mirbeauval szemben mindinkább jogosulttá vált az a gyanú, hogy támadásaira csak a feltűnési viszketeg tüzei és szutyongatja, tagadhatatlan, hogy cikke olyan kifakadásokat foglal Össze, amelyeknek már mások is hangot adtak, s melyeik az első pillanatra nem tűnnek fel alaptalanoknak.

Mirbeau cikke a következőket mondja: Ma, mikor a világ óriási léptekkel halad előre, mikor a tudomány mindennap új és új világokat nyit meg az emberi léleknek, mikor az emberi szellemnek annyi új fölfedezés kínál táplálékot, mikor érdeklődésünknek új és csodás tárnák nyílnak meg: egyesegyedül az irodalom marad hátra s nem törődve a közzel, váltig csépli megunt témáját, melynek örök tartalma az: hogy Pista és Juliska szeretik egymást s egymáséi lesznek vagy nem lesznek egymáséi. Csak ez az egy kérdés létezik számára: megkapja-e Pista Juliskát vagy nem kapja meg? ... A regényhősöknek nincs más foglalkozásuk s nincs más szükségletük, mint szeretni. Szeretnek az első laptól az utolsóig s ha elvégezték az egyik könyvben, újra kezdik a másokban. Úgy látszik, egészen más agy-szerkezetük

van, mint a valóságos embereknek; azokhoz a cretinekhez hasonlítanak, akiket csak a nemi szükség foglalkoztat. Pedig hát a valóságban vannak más és komolyabb dolgok is, mint a szerelem. Ha a költők és mesemondók ezer évig nem tudtak egyébről beszélni, mint a szerelemről, ez mind igen szép volt, de most már elég. Éroszt a sutba kell dobni, komolyabb idők járnak.

Hát biz az kétségtelen, hogy a mai embert más dolgok is mozgatják, izgatják, érdeklik és passzionálják, s nemcsak a szerelem. De kötekedés azt mondani, hogy ezekről a más dolgokról a szépirodalom eddigelé nem vett tudomást. Nincs az emberi szellemnek az a fölfedezése, mely a regényt meg ne hódította volna. Sőt a tudományos szellem a lírikusok közül is meglepett néhányat; s akik a Maurice Rollinat versiét jól ismerik, nem mondhatják, hogy ennek a századnak a tudományos vívmányai akár csak a líra fölött is nyomtalanul tűntek volna el. A regény meg éppen kiaknázta a fölfedezéseket. Hisz egy egész új fajtájú irodalom keletkezett, mely ugyancsak haladt a korrallal, s teli vedrekkal meregetett az új tárnák petróleumából. Élvezhettünk archaeologiai, psychiatriai, csillagászati, zoológiai, mineralógiai, fizikai, chemiai és még nem tudom miféle regényeket, az utazási vegyes tárgyú regényekről, meg az egész exotikus irodalomról nem is beszélve. — Nem képzelem, hogy ennek a tudomány-népszerűsítő szépirodalomnak valami megbecsülni való hatása lett volna, ha a legszerényebb dilettáns-igényeket kielégítették is. Mert igen valószínű, hogy a korunkban meglehetősen általánossá lett felületességet, ami megölő betűje minden komoly munkának, nagyrészt ennek a litteraturának a rová-

sara kell írunk. Soha se volt még a világon annyi apró enciklopedista, mint mai nap és soha se volt az „ex omnibus aliquid” tudóknak „ex toto” tudatlansága semmisebb, mint most, mikor a tudomány hétmérföldes csizmákban halad. Mindnyájan ismerünk egy sereg embert, akik a kávéházban mindenről tudnak beszélni; kábitóan rengeteg dolgot tudnak bármily tárgyról s hajaznak mindenhez, ami csak az emberi elmét foglalkoztatja; annál, amit tudnak, csak az több, amit nem tudnak, ha a magunk szakmájából kezdenek exáment tenni. Igaz ugyan, hogy a mai világban a műveltség nem lehet se filozófiai, se filológiai, s nem lehet egyoldalúan tudományos sem; kétségtelen, hogy a modern műveltség az iskolázott észjáráson kívül az ismeretek bizonyos harmóniáját kívánja meg, de bizonyára alapos ismeretek harmóniáját s nem véletlenül összeszedett adatok tömegét. És tagadhatatlan, hogy a fölfedezések századában a fotográfus-műveltség az általános és uralkodó. Úgy tetszik, ez új keletű műveltségnek három nagy faktora: az utazások olcsósága, a kiállítások és a tudományos regények. S talán az utolsó faktoré az oroszlánrész. Ezért a vívmányért nem tudok lelkesülni, s bizony nem látom be, hogy Jules Verne vagy Ebers, vagy Flammarion többet használtak volna az emberiségnek, mint némelyek, akik csak Pistával és Juliskával foglalkoztak.

*

Az, hogy a Pista és Juliska története már régóta meg van írva, megvallom, a legkevésbé se csökkenti érdeklődésemet Pista és Juliska iránt. Mert ha régi könyveket forgatok, mást keresek bennök s nem a Pista és Juliska történetét. Az a Pista és az a Juliska,

akikről a régi könyvek szólnak nekem, nagyobbára ismeretlenek s így érdektelenek előttem. A szerelem se abszolút, mint semmi a világon. És Érosz ma nem az, aki volt, midőn átázva kopogtatott be a jó Anakreonhoz. Az egy pajkos, kedves gyermek volt; az meg, akiről Paul Bourget vagy Guy de Maupassant beszél, egy félelmetes óriás. Az emberek minden időben másként szerettek; másként szerettek minden országban; az úr sohase úgy szeretett, mint a paraszt; s még nem volt két ember, aki egyformán szeretett volna. Bizonyára a mi időnkbeli, a mi viszonyaink közt élő, s a hozzánk leginkább hasonló emberek szerelme érdekel bennünket leginkább; s ha a *Coeur de femme* vagy a *Notre coeur* Pistái és Juliskái iránt érdeklődünk, ez onnan van, mert ezeket a Pistákat és Juliskákat már ismerjük valamennyire.

S ha ismerjük őket egy kevésbé, bizony jobban érdekel az esetük, mint bármi más dolog, ami az embereket mozgatja, Mert ha a nóta elkopott is, az élet mindennap újra kezdődik a világon, az új nemzedék ismét szeretni kezd s neki ez az ezeréves dal a *legújabb* és a legfontosabb dolog az egész világon. Ha az újonnan jöttét ezer különféle járatban futnak s fáradnak is a földtekén, ha még olyan érdeklődéssel csüngenek is a jelen vívmányain, mélyek számukra napról-napra módosítják a lét föltételeit s teszik kényelmesebbé az életet, mindez másod-, tized- és századrendű előttük. Mert hazugság azt mondani, hogy nem a szerelem a legkomolyabb dolog a világon.

S hiába minden bölcselkedés, erről a legkomolyabb témáról az irodalom sem fog lemondani soha. Mindig akadhatnak álmodozók, akik a Villiers de l'Isle Adam regényhősének példájára, eszmékből alkotnák maguknak asszonyt, de azért a világ a naiv Pistáé marad, s

Juliska a következő ezer év múltán is danolászni fogja azt az ötven-hatvan ezeréves nótát, melyhez Offenbach *Szép Helena-Ja*, így mondja a szöveget:

Dis-moi, Venus, quel plaisir trouves-tu
De faire ainsi cascader, cascader la vertu? ı.

Pista és Juliska halhatatlanok.

BARTENYEV ÉS VLADIMIROV.

A varsói törvényszék nyolc esztendei kényszer-munkára ítélte Bartenyev huszár-hadnagyot, aki Vizsnyovszka színésznőt megölte. A hadnagyot egy külvárosi lakásban fogták el, mely láthatólag pásztorórákra volt berendezve. A színésznő holtan feküdt szeretője mellett; a golyó mely neki volt szánva, megtette kötelességét. A második golyó azonban, melyre hasonló szerep várt, ott maradt a helyén. S Bartenyev magyarázatul csak annyit mondott, hogy kettős öngyilkosságot terveltek, de mikor arra került a sor, hogy magát is megölje, cserben hagyta a bátorsága. Amíg az ember mámortól homályos szemmel néz bele a pezsgő gyöngyös nedűjébe: az ott ugrándozó halálfejecske valóságos amorettenek tetszik; de a vér látása szörnyen józanító. Ha az előbb oly rejtelmes szemek kifejezés, csáb, lélek nélkül, üresen merednek rád: a romantikának vége, az ember leoldja kardját, s bután néz maga elé.

Az eset nemcsak Varsóban keltett nagy izgalmat. Vizsnyovszka kisasszonyt sokfelé ismerték. Néhány évvel a halála előtt hónapokat töltött Parisban; s mindent elkövetett, hogy francia színésznővé lehessen. Pailleron, aki nagy művésznőt látott benne, meg is tett érdekében minden lehetőt, de a terv nem sikerült, mert Vizsnyovszka nem tudott leszokni szlávok kiejtéséről.

Annyit azonban elért, hogy Parisban is, mint előbb Oroszországban s később Varsóban, méltó föltűnést keltett excentricitásával. Vizsnyovszka kisasszony hírhedett volt lármás szerelmeiről, s lehetetlen hóbortjairól. Mindig „volt mit beszélni a városban”, ahol ő tanyát ütött. Varsóban bolondultak érte. Szerelmes volt belé az egész város; főkép a garnizon. S ő nem vette meg egyik imádóját sem; mint jó Lecouvreur Adrienne, kedves volt még a színtársulat Michonnet-jával szemben is. Világos, hogy egy katonai városban találkozott Szász Móric-a is. Ez a Szász Móric Bartenyev volt. S ha Vizsnyovszka magáénak mondhatta a város apraját-nagyját, Vizsnyovszkát bizonyára csak ez a Bartenyev nevezhette a magáénak. Bartenyev volt az *amant de coeur*. Megszolgáltá ezt a kitüntetést. Míg a szép színésznő szerelmi kis tréfáiból juttatott az egész világnak, Bartenyev egy esztendeig epedett hiába. Megtanulta, hogy azok a nők, akik semmit se tagadnak meg senkitől, csak úgy különböztethetik meg a választott lovagot, ha mindent megtagadnak tőle. De ez se tarthatott örökké. Regényünkben egy banálisabb fejezet következett. S a Bartenyev tüze nem csillapult. Elhatározta, hogy feleségül veszi imádját. Nem engedték meg neki. Előkelő családból származott s bár arra fenn hercegnek lenni nem valami nagy dolog, de végre egy hercegi apa ott is úr a maga szemetjén. És Bartenyev katona volt; a katonának pedig nem engedik meg, mint a polgárembernek, hogy a fejével neki mehessen a falnak. Bartenyev átkozta a sorsot s fenyegetőzött, hogy megöli magát. Vizsnyovszka jó leány volt s a házasságról úgy vélekedett, mint a mi ultramodern színdarabjaink hősnői, akik az esküvőről csak annyit mondanak, hogy: „Minek?!” Biztosította a szerelmes hadnagyot, hogy egyházi áldás nélkül is szeretni fogja. S ha

Bartenyevnek alkalmatlan az ő sok látogatója: egyszerűen kibérelnek egy alkalmas szerelmi fészket; az ilyen titkos lakásoknak mindig meg van a maga varázsa. De Bartenyev, úgy látszik, nem tudott belenyugodni az osztozás gondolatába. Különféle követelésekkel állott elő, melyeknek mindig egy volt a refrainje: „mert ha nem, ő megöli magát.” A hadnagy utolsó ötlete igen rossz ötlet volt. Azt kívánta kedvesétől, hogy olyan valamit adjon neki, amit csak neki ad meg, senkinek se másnak. Ha az életben nem lehetett egyedül az övé, legyen egyedül az övé a halálban. Ennek a kívánságnak egy levélben adott kifejezést s ez a levél az örök refrainnel végződött. Hogy a leány, mikor ezt a levelet olvasta, mit gondolt és mit nem, csak az isten tudja; bizonyára nem sokat gondolkozott, hanem elrohant, hogy megmentse a regényhóst. De emez kerekedett felül. S folytatta mint regényhős, hogy aztán megálljon az út közepén, mint egy diák. *Sfavus saltans*.

A közvádoló a tárgyaláson azt igyekezett bizonyítani, hogy a színésznő nem önként ment a halálba, hanem Bartenyev egy féltékenységi rohamának esett áldozatául. A dráma színhelyén ugyanis apró papírszeleteket találtak s az ezeken olvasható összefüggéstelen szavakból egy levél volt összeállítható, melyben Viznyovszka följelenti gyilkosát s azt vallja, hogy törbe csalták. Ha a vád föltevése alapos volt, úgy az eset hasonlósága ahhoz a másik drámához, melynek részleteit elmondani szándékozunk, még inkább szembe szökő.

A ville-davray-i drámában is egy fiatal ember a főszereplő, aki hónapokig fenyegeti a kedvesét öngyilkossággal s aki szintén azzal végzi, hogy megöli a szeretőjét, ő maga pedig életben marad.

A színhely: egy vendéglő külön szobája, a szerep-

lök: két kiránduló. A kaland kezdődik egy revolverlövessel, melyet a kirándulók tréfából a levegőbe sütöttek el s végződik négy új lövéssel, amelynek hallatára a vendéglői személyzet betör a szobába. Odabenn egy szép asszony holtteste, meg egy fiatal ember, aki előadja, hogy az ő neve Vladimirov, hogy ő volt az, aki a négy golyót menyasszonyának, Madame Didának, a szívébe röpítette, hogy ezt azért tette, mert mind a ketten meg akartak halni, hogy rá akart löni önmagára is, de tévedett, mert a revolver csak öt golyóra volt töltve s nem hatra, amint ő gondolta, hogy tehát az ő számára nem maradt golyó. Ville-d'Avray-ban úgy találták, hogy Vladimirov túlságosan pazar volt menyasszonyával s túlságosan fősvény önmagával szemben s megnyugodtak benne, hogy a dolognak folytatása lesz Versaillesban, a Seine-et-Oise-i törvényszék előtt.

Az eset csak Juvisyben, ahol Madame Didának a szülei és gyermekei laktak, okozott nagyobb feltűnést. A Magois család és barátai, bár Vladimirovtól, akit mindnyájan ismertek, nem vártak semmi jót, ily drámai megoldásra éppen nem számítottak, s le voltak sújtva. A környéken mindenki ismerte és szerette Madame Didát, mindenki óvta Vladimirovtól, s általános örömmel fogadták azt a hírt, hogy a házassági terv felbomlott. Annál meglepőbb volt a katasztrófa, s az eset Juvisyben nagy szörnyülködést keltett. De a ville-davray-i dráma iránt szélesebb körben csak akkor kezdtek érdeklődni, mikor a tárgyalás Versaillesban megkezdődött. A pör részleteiben olyan sok érdekes volt, hogy egy hétig egész Parisban csak ez a tárgyalás foglalkoztatta az embereket.

Madame Dida, a ville-davray-i áldozat, körülbelül harminc esztendő, szép asszony volt, tisztességes, derék és gazdag szülők gyermek©. Neki magának is

voltak gyermekei, hanem azért a családban még mindig ő volt az elkényeztetett gyermek, a dédelgetett és féltett baba, aminek a magyarázata az, hogy Aline nagyon beteg kis baba volt. A betegségét egy szerencsétlen házasságban szerezte. Imádtá a férjét, s a férj eleinte meg is érdemelte ezt a szerelmet. De egy múltó betegség rettenetes utóbajt fejlesztett ki benne: a morfinomániát. A szerencsétlen nem tudott többé leszokni a morfinról. S minthogy a morfin tudvalevőleg elaltatja az érzékeket: a boldogtalan ember féltetni kezdte a feleségét. S hogy megtartsa magának, büntársává tette. Mikor meghalt, Aline-ra két gyermek meg egy retentő örökség maradt utána. A család mindent elkövetett, hogy a szép özvegyet megmentse szörnyű bajából. Egyik gyógyító intézetből a másikba vitték, megkérdezték azokat az orvosokat, akik maguk is szenvedtek valaha a morfin-betegségben, elkísérték délre, a tengerpartra stb. S nehéz küzdelmek után, melyek alatt Aline kétszer is visszaesett bajába, sőt már-már végkép elveszítettnek látszott, mert utoljára kokaint kezdett szedni, végre úgy hitték, hogy meg van mentve. A család föllélekzött. Aline-nak Arcachonban, ahová üdülni ment, hassankint visszatért régi egészsége. Látzólag teljesen meggyógyultan utazott el Arcachonból, s ült fel a vasútra, hogy Juvisybe menjen. De a pár óra alatt, amíg a vonat Juvisybe érkezett, a vasúton megismerkedett Vladimirovval, s Vladimirov rosszabb volt rá nézve, mint a morfin és kokain együttvéve.

Vladimirov, aki a tárgyaláson nem valami gavalérosan viselkedett (többek közt rábizonyították, hogy az egyik szerelmi kalandja, amelylyel dicsekedett, hazug dicsekvés volt), Vladimirov tehát a tárgyaláson azt erősítette, hogy ő még a vasúton tökéletesen meghódította Madame Didát. A dolog nem egészen bizo-

nyos; a morfin-betegségből gyógyultnak a képzelete nagyon fel lehet tüzelve, s azért könnyen lehet nagyon szerelmes, de viszont az érzékei a gyógyulás után is olyan sokáig alusznak, hogy mint egy szakértő a tárgyaláson mondta, Madame Didának csak *igen passzív* szerepe lehetett a szerelemben. Aztán meg a viselete mindig s mindenütt olyan kifogástalan volt, hogy legalább is meglepő a dolog, ha Vladimirov igazat mondott. De hát — ki tudja?! Annyi bizonyos, hogy Vladimirov mindjárt az első látásra, meghódította Madame Didának a képzelmét. Ahogy megérkezett, bemutatta Vladimirovot a szüleinek s kijelentette, hogy feleségül megy hozzá. Öreg szülei csak a fejüket csóválták és nem szóltak semmit.

Ez a Vladimirov vagy húsz esztendő fiatal ember volt, aki azonban legalább is huszonnyolc évesnek látszott. Nagyon elegánsan volt Öltözve, grófnak mondta magát, s azt hazudta, hogy az apja nagykövet. S a nagykövet fia mindjárt az első látogatásai alkalmával pumpolni kezdte menyasszonyának az apját, sőt magát Alinet is. Az öreg Magoisnak sehogy sem tetszett a dolog. A vőlegény nagyon különösen kezdett viselkedni. Megvallotta, hogy a nagykövetség csak a holdban van, az apját közönséges kalandornak mondta, s nem valami hízelgően nyilatkozott a mamájáról sem. Azt állította, hogy az az úrinő, akinek a nevét viseli, voltaképp a nagynénje, továbbá, hogy az ő mamája kisaszszony, s hogy őt csak becsempészték az aszontestvér családjába. A Magois-családban nagyokat néztek ezek hallatára. A többit, amit még nem tudtak, nem volt nehéz kitalálniuk. Tudakozódtak utána, s az információk nem szóltak róla valami kedvezően. Múltja annyi volt, hogy vagy tíz iskolából kicsapták, s jelene: hogy nincsen semminemű foglalkozása. Abban a gyanúban

állott, hogy kölcsönöket csalt ki jámbor emberektől, aki-
ket nem létező birtokainak emlegetésével vezetett félre. Felköszönt a palotákba, s megjegyezte, hogy most a mamáját üdvözölte, az üresen várakozó landaukról azt mondta, hogy ezek az ő kocsijai, s ilyenkor soha sem mulasztotta el apró kölcsönöket venni fel az együgyű cimborától, akivel véletlenül együtt sétált. S ez a csirkefogó már azon a ponton állott, hogy befurakodjék az ő tisztos családjukba! Az öreg Magois kétségbe volt esve. Eleinte nem mert ellenkezni beteg gyermekével, de aztán könnyögőre fogta a dolgot, ő is, a felesége is. Aline jó leány volt, s megingott elhatározásában. Gyermekei utálták Vladimirovot: ez rábírtá, hogy engedjen szüleinek s lemondjon Vladimirovról. De Vladimirovnak elég volt megjelennie, s vége volt minden jó szándéknak. Az egész család, a ház összes barátai szembeszállottak a vőlegénynyel. Még a bizalmas komornája is szüntelen izgatta Vladimirov ellen. De az orosz védekezett. Tudta, hogy Aline akkor az övé, amikor akarja. De neki nem szerető kellett, hanem feleség. Feleség, azaz: vagyon, biztos jövő, s pozíció a világban. És nem hagyta magát. Fenyegette Alinet, hogy ha elszakad tőle, megöli magát. Pózokat vágott, s forgatta a szemét. Aline megrémült a gondolatra, hogy vőlegénye elemészti magát. Meg akarták győzni, hogy jobb, ha önmagát félti; az orosz képes boszút állni rajta, ha megghiúsítja nagyravágyó terveit; ami az ő kedves bőrét illeti, abban ugyan nem fog az kárt tenni. Aline, mikor a veszélyre figyelmeztették, mosolygott. „Sokkal jobban szeret, semhogy meg tudna ölni” — ez volt a válasza. És csak a kedveséért remegett. Végre a család megszólaltatta az öreg ágyút.

Alinenak volt egy öreg barátja, akit imádott.

Ez volt a násznagya az esküvőjén, s az volt az az

ember, akire leginkább hallgatott. Ez volt a legjobb barátja a férjének, annak a kedves, szerencsétlen embernek, akit a legjobban szeretett az egész világon. A férjével ez az öreg ember ismertette meg, ennek köszönhető a házasságát, családi életének első boldog éveit. S Aline úgy hallgatott az öreg Closmadeucra, mint az orákulumra. Tehát, végre, előállott az öreg Closmadeuc. Elővette minden ékesszólását, s igyekezett lelkére beszélni. Aline sirva fakadt. Könnyekben úszva ígérte meg, hogy gyermekei érdekében lemond völegényéről, szakít vele örökre, most már visszavonhatatlanul, megmásíthatatlanul. Ebben a percben egy levelet hoznak Aline-nak. Csak ez áll benne: „Jöjjön rögtön, Vladimirov.” Aline veszi a kalapját és elrohan, mint egy bolond.

„Mert ha nem: ő megöli magát.” Vladimirov tudta, hogy ezzel a fenyegetéssel bármikor magához rendelheti Alinet, aki mindannyiszor eszeveszetten siet őt „megmenteni.” De azt is belátta, hogy Aline nem akar többé a felesége lenni. Úgy ígérte, megfogadta. Vladimír óvna pedig nem a kedves kellett, hanem a feleség. Érezte, hogy ha nem csinál egy nagy színházi jelenetet, a feleséget örökre elvesztette. Egyet gondolt tehát, zálogba tette a gyémántos gyűrűt, melyet Aline-től kapott s a pénzen revolvért vásárolt.

Mikor Aline megkapta kedvesének a levelét, mely Ville d'Avray-ba rendelte, csak leánya, a tizenegyéves Jeanne, volt a szobában. „Hova méssz?” — kérdezte a gyermek. „Ville d'Avray-ba — felelt az anyja. — Pierre azt yrja, hogy megöli magát, meg kell mentenem. Mindjárt visszajövök.” De nem jött vissza. A nagy színházi jelenet nem sikerült, s Vladimirov nem kétségbeesett szerelmesként, hanem kétségbeesett vagyonsbukottként fejezte be juvisy-i kalandját. Magában

csakugyan nem tett kárt; mert hát azok, akik sokat ígérgetik maguknak a halált, soha se ölik meg magukat. Úgy vannak vele, mint némelyik szakács az étellel: elég, ha megfőzi, ő maga nem kér belőle.

A huszesztendei kényszermunka, melyre a versaillesi törvényszék Vladimirovot ítélte, csekélység ahhoz a nyolc évhez képest, melyet a szerelem varsói bolondja kapott. A párisi csirkefogó bizonyára többet érdemelt volna. Az enyhítő körülményeket aligha köszönhette egyébnek, mint fiatalságának.

És a tanulság? A tanulság kiáltó. Ez a két eset, amelyeket csak hetek választottak el egymástól, ismét figyelmeztet arra a (bibliai intelemre, hogy mily szörnyű végzet várákodik azokra a szerencsétlenekre, akik képtelenek az egészséges szerelemre, arra a szerelemre, amelyben az agynak, a szívnek és az érzéseknek egyenlő szerepök van. Jaj azoknak a Tantalusoknak, akik már csak az agyukkal tudnak szeretni s akiknek egész életükben keresniök kell a szerelmet s akik a kielégülést nem találhatják meg soha. S különösen jaj a női Tantalusoknak! A férfi — ha ugyan az ilyen is férfinak nevezhető — megalkudhatik a nyomorúságával; ha pénze van, meg is valósíthatja romlott agyának képtelen szeszélyeit. De a nő okvetlenül el van veszve! Minden bizonynyal rabjává lesz annak a szerelemnek, melyben legalább remélheti a kielégülést — ha nem is találhatja meg.

KÉT FRANCIA.

Akkor éjjel, amikor keresztültörtem magamat azon a kétszáz hasábon, melylyel a hazai tudósítások Napóleont, a vörös herceget gyászolták el s mellesleg elolvastam azt a híreस्कét is, mely Théodore de Banville, lírai költő urnák a halálát jelentette: nagy kábultság vett rajtam erőt. Úgy éreztem magamat, mint az az ember, aki túlságosan sok röpiratot olvasott el egy-huzamban: nem tudtam gondolkozni többé. A szemem lecsukódott s mélységes álomba merültem.

Álmomban egy régóta nem látott leányka jelent meg előttem, az én első cimborám, aki olyan kedvesen rácsolta a „Korrhjohlén” nevét, s akinek a halála annyit foglalkoztatta gyermek-fantáziámat. Margit megállt ágyam előtt és azt mondta, hogy: „Gyere.”

Lehet, hogy bolond ember az, aki az álmát másnak elmeséli, bolondabb, aki meghallgatja, még bolondabb, aki az álmát le is írja, s legbolondabb, aki ezt olvassa ... De az is igaz, hogy álmainkban soha sincs egyéb, mint amit az életben valósággal recipiáltunk, hogy lehetetlenség bármit is „kitalálni”, s hogy összes képzeletünk csak emlékekből áll. Az eget is csak földi kövekből építettük magunknak, mondja Anatole France. A legbolondabb álom alkat-elemei is csupa „átélt dolog” . . . Hát csak tovább mondom.

Margit tehát megállt ágyam előtt és azt mondta, hogy: „Gyere”. „Hová?” — kérdeztem, felriadva. — „Tudd meg, — felelt Margit — hogy az éjszaka meghaltál szívszélhűdésben.” „Mily veszteség, Margit, a hazára és az emberiségre nézve!” — „Majd csak kiheverik!” — felelt Margit az égiek béketűrésével. És útra keltünk.

„Hol vagyunk?” — kérdeztem vezetőmet egy kis idő múlva. Nem felelt. A sötétség és a hideg megszepepentett; kimondhatatlan hálát éreztem Margit iránt, akinek a jóvoltából legalább az utat nem kellett keresgélnem. A nagy homályosságban is észre vettem, hogy a hozzám hasonló árnyékok közül soknak nem volt vezetője. Különösen megsajnáltam egy csúnya, meztelen öreg embert, aki fáradtságosan, nagyokat nyögve kapaszkodott egyik fellegről a másikra.

Egyszerre, mintha levált volna rólam minden földi érzés. Nagy lelki békesség szállott meg, amiből azt következtettem, hogy a világűrben vagyunk. Hirtelen egy tüzes szekér suhant el mellettünk. A szekérben széparcú öregember ült; homlokát rózsakoszorú övezte s meztelenségét virágok fedték el.

Már közel lehettünk a magasságbéli ítélőszékhez, mert tisztán hallottam a könyörgő éneket:

Qui Mariam absolvisti
Et latronem exaudisti,
Mihi quoque spem dedisti.

Szememet elvakította a fényesség s a másik szempillantásban már én is ott voltam a térdeplők és éneklők között.

Hogy a földön mennyi idő telhetett el, amíg én odafenn visszajutottam látásomhoz, nem tudom. Margit már nem volt körülöttem, Margit eltűnt. Árnyék-

szomszédomban azonban úgy vélte, hogy amíg mi a *Dies irae*-t énekeltük, odalenn megoldottak minden szociális problémát. Szóval, amikor ismét megnyílt a szemem, egyszerre csak azt látom, hogy az előbb látott csúnya meztelen öreg ember ott térdel a mi soraink élén, a láthatatlan bírónak (zsámolyánál). A harsonák elhallgattak és a szájalmas öreg ember reszkető hangon szólalt meg: — Uram, — rebegette — ámbátor rég ideje, hogy a beszéd adományával megáldottál, most beszélek először igazat világeletemben. Becsaptam a földön mindenkit, sőt tégedet is becsapnálak, ha ez lehetséges volna. Fájdalom, bűnhődésem azzal kezdődik, hogy akarva, nem akarva, igazat kell beszélnem. Tehát confiteor. A hívságok hazájában Jeromosnak nevezének, pedig nem voltam Jeromos, és éppen ez volna egész életemnek a szimbóluma. Férj, apa, s nagy dolgokra született ember voltam, de amit tettem, kicsinyesen és gonoszul tettem, férjnek rossz férj, apának embertelen apa voltam. A kis észet, melyet adtál, csak az igazság megcsúfolására használtam fel. Egyébként összes zsenialitásomat kimerítettem azzal a szerencsés ötlettel, hogy igen jó családba találtam beleszületni és hogy gondosan ápoltam a család legnagyobb fiával való hasonlatosságomat. Igenis, hasonlítottam hozzá egy kissé, de csak úgy, amint a parodia az eredetihez, amint a commedia del arte szájas és gyáva capitano-ja hasonlít a nagy hadvezérekhez. Katonai akadémiában kezdtem az életet, mint bátyám, akinek az arca még inkább emlékeztetett arra a nagy emberre, de nem vittem semmire, mert lustaságom és gyávaságom példátlanok tűnt fel mestereim előtt. S már akkor kimutattam a fogam fehérét: rossz pajtás, perfid, áskálódó, gonosz cimborá voltam. Ami a tivornyázást illeti, fiatalságomban olyan dolgokat követtem el, amelyekre büszkék

lehetnének a hinduk tudós kéjelgői is. Voltam diplomata, de csak megbízómat tudtam megcsalni, voltam altábornagy, de puskaport sohase szagoltam, voltam szenátor, de csak komédiás-szenátor, aki egy rám parancsolt szerepet, a könnyen kielégíthető ellenzéki vezér szerepét játszottam, nem éppen rendkívüli ügyességgel. Forradalmárnak születtem: felláztam a köztársaság, a császárság tradíciói, a társadalmi rend és az egyház ellen; fügét mutattam az egész világnak, de csak a köpönyegem alatt, mert a forradalom - csináláshoz nem volt bátorságom, karakterem és zsenialitásom. Csak te ellened lázadtam fel kellő férfiassággal, ó Uram, mert Te messze voltál. Minden erőm csak a gyűlölködésből állott; s szívem annyira tele volt gyűlöléssel, hogy a szeretet számára egy parányi zug se maradt benne. Jótevőmnek özvegyét és fiát megfojtottam volna egy kanál vízben; hogy meg nem tettem, csak az erélytelenségemen múlt. Férfikoram évei azzal teltek el, hogy az örökséget lestem. Ez az örökség csak kilátás, csak légvár, csak ábránd volt, s mégis e miatt az örökség miatt meggyűlöltem, kitagadtam és elátkoztam a fiamat. Pedig őt nem az önérdek, hanem a családi érdek kényszerítette, hogy keresztülgázzoljon az én képzelt jogaimon; nem ő tagadott meg, hanem a párt-hiveim, akik nem szerettek, amint én sem szerettem senkit. Nem bocsátottam meg se nekik, se a fiamnak; akit én egyszer meggyűlöltem, az nálam nem lelt többé kegyelmet. Tudni sem akartam többé a fiamról soha. S a halálom épp olyan volt, mint az életem. Dühömben haltam meg, ó Uram. Már kiláboltam a betegségemből, mikor a gyűlölt fiú, akit kórságom hírével hívtak elő, megjelent előttem; látására elfogott a méreg, s ez a düh, ez az izgalom ölt meg. Utolsó gondolatom az volt, hogy ezt a fiút, aki odalépett halálos ágyamhoz, és sírva

szorította meg tehetetlen kezem, vájjon nem verhetném-e még pofon? — íme, ez gyónásom. Szent Jeromos, pártfogóm, mondd el értem a védőbeszédedet!

Amire a magasból ekképpen hangzott a Szent válasza:

— Az apád jóra való ember volt, de téged, ál-Jeromos, nem ismerlek. S ez okból a tisztító-tűzben legyen a te lakásod.

A magasságbeli kürtök megszólaltak s egy kherub elvezette az ál-Jeromost. De íme, a másik oldalról két szent lépett elő, akik kézen fogva vezették a rózsakoszorús szép öreget. A szentekben nem volt nehéz felismernem Szent Ambrust, a zenészt, s Szent Ágostont, a bölcselőt. Mögöttük, védettjük közelében, Theodor, a hitvalló állott.

És szólt Ágoston:

— Erről az emberről, akit ide vezettünk, azt mondta egy ellensége, hogy a praktikusság szomorú korszakában csak szavakból élt, mint ama tücskök, a melyekről azt hitték a pogányok, hogy csak énekükből táplálkoznak. Egész életét azzal töltötte, hogy a földi dolgok szépségét magasztalta ragyogó szavakkal, édes ritmusban s pompázó rímekben. Azt vallotta, hogy az embereknek épp oly nagy szükségük van a költészetre, mint a falat kenyérre. S a költészetet, fájdalom, pogány módra értette. A kételkedés nem bántotta ugyan, de sajnos, egész filozófiája csak a plasztikus szépség, a színek, a vonalak, a szók, és a rímek imádásából állott. Érzelme sem volt más, csak a rajongó szeretet, melyel a földi örömeket és az életet imádkta. Az élet pedig nem a kötelesség komor mezeje, hanem gyönyörű álom volt neki. A valót csak mitológiai emlékek fátyolán át látta; költészetének világa hetairákból, szemfényvesztőkből, bohócokból és kóbor költőkből állott; versei

tele voltak arannyal, bíborral, liliommal, rózsával, lánggal, hóval, gyöngyökkel és csillagokkal. Pogány költő vala: nem lehet tagadni. De, amint dicsekedett vele, virító szavakat tudott találni a rózsák színének a festésére. S ujjai hegyén ott volt az a foszfor, mely egy kételkedő filozófus szerint a nagy költők ismertető jele. És mert az élet szépségét pompázó színekkel s csodás zenéjü versekben magasztalta, vigasztalója tudott lenni a legműveltebb lelkű, a legszomorúbb, a legszerencsétlenebb embereknek. S ezt az érdemet mi az aranykönyvbe írjuk, Théodore de Banville! Szép, bölcs és áldásos életed volt, mert csak a poézisnek éltél. S mert hívő is voltál, a felesleges számú Vénuszok meg lesznek néked bocsátva!...

Szent Ambrus nagyokat bólított szép ősz fejével, az égi seregek örvendezének... Fájdalom, az ítéletet már nem hallottam. Fölbredtem.

— Az ám — szóltam magamban, felkönyökölve a párnámra, — szép, szép, a nagy költőket méltányolni, de nekünk újságíróknak, akik az utolsó igazságot idelelni gyakoroljuk, nincs se időnk, se terünk, hogy a költőket is hosszadalmasan sirassuk el. Az időnket is, a terünket is sokkal inkább igénybe veszik a politikai nagyságok, semhogy amazoknak is maradna. Különösen, ha az illető politikai nagyság véletlenül éppen császári herceg. Mert egy császári herceg, ha mindjárt Plon-plon is, mindig többet nyom a latban, mint a világ valamennyi költője együttléve. Ez a felfogás nem éppen demokratikus, de hol van az a képmutató, aki ma is azt állítaná, hogy: igenis, mi a demokrácia korában élünk?!

MARABU-TOLLAK

A száműzött királyné huszonhat terítékű ebédet adott, melyen megjelent híveinek egész törzskara. Ott volt: a divíziójától megfosztott tábornok, az idejekorán nyugalmazott ezredes, mindketten hölgyeikkel, ott volt az ellenzék egy vezérémbere, a volt polgármester, egy volt miniszter s az a bizonyos nagyiparos akivel nem árt fentartani a barátságot, ott volt néhány hölgy, akik még nemrég udvarhölgyi tisztséget viseltek s ott volt végezetül az az egy-két lelkes ifjú lovag, akik egykor nem hiába olvasták a Chevalier de Maison-Rouge regényét. Mindenki el volt fogulva; az ex-diplomaták hal-kan, megilletődötten beszélgettek, a hölgyek sírdogáltak, a tábornok sokat evett s időnkint kövér könnyecsepeket hullatott a szalvétájába; a Maison-Rouge-ok hallgattak s fehérek voltak mint a fal. Csak a királyné volt élénk és beszédes. A mosoly mindig ott játszódott szép metszésű ajkán; s ez a mosoly bátorította a csüggedőket s további küzdelemre ingerelte a csatát vesztetteket. Mindenkihez volt egy vigasztaló szava, mindig csak ő beszélt, s mikor koronként poharához nyúlt, kipirult arcával dicsőítette népét, a derék, jó népet, mely tegnapelőtt oly ékesen szóló tettel mutatta meg iránta való szeretetét. És mialatt beszélt, szeme, az az éj-fekete, hosszú pilláktól árnyékolt, csodás nagy szem úgy égett és fénylett, hogy a Maison-Rouge-ok szem-

lesütve is látni vélték a ragyogását. Úgy tűnt fel mindenki előtt, mintha a királyné csak most volna igazán elemében; meglátszott rajta, hogy ha véletlenül férfinak születik, a csatatűzben lett volna otthon s nem a kályha mellett. „Lázban van” — suttogták egymásnak a Maison-Rouge-ok — „de ha majd egyedül marad, össze fog roskadni”.

De nem roskadt össze. Az igaz, hogy nem is kereste az egyedülletet. Folyton kihallgatásokat adott, fogadta a részvevők, az üdvözlők és a rajongók seregét, szét-szórta legédesebb mosolygásait a szegények közt, akik eljöttek megcsókolni a ruhája szegélyét, osztogatta a kéz-szorítást, a jó szót, a biztató tekintetet a merészeknek, akik ügyét a magukévá tették, két kézzel szedte ölébe a virágokat, a bokrétákat, melyekkel elárasztották, aztán egyik kezével szívére szorítva a holnap már elhervadó emlékeket, másik kis kacsójával csókot intett a síró, tomboló és zsviót-rivalgó népnek. Csókot intett a keze, és csókot intettek a szeme meg az ajka is. „Olyan volt, mint a nap; mindenkinek volt egy sugara.”

Mikor aztán ütött az óra, bátran, elfogódás nélkül szállt fel hintójába, „mintha csak esküvőre menne”. A kocsisor megindult; s a szép asszony fogata zseb-kendők ezrei között, melyek mint megannyi fehér zácslócskák lengettek, pünkösdi rózsákból rögtönzött szőnyegen léptetett tova. A tömeg „hurráh”-zott és „zsviót”-zott. A szép királyné szebb volt mint valaha. Fekete ruháját marabu-tollakkal díszített drap-színű kabátka fődte s dús fekete haján könnyű kis fekete capote kacérkodott. Kövéres kis keze tele volt kaméliával; s ezek a baljóslatú virágok olyan különösen illettek olajszín arcához! így vonulhatott végig az érte rajongók között a szerencsétlen véget ért nápolyi királyné, akibe szerelmes volt az egész világ.

A hajó-állomásnál végkép elérzékenyült hódolók serege fogadta. Mindenki sírt, még a hivatalos személyek is. A nép zokogott, éljenzett; ki a kendőjét, ki a kalapját lobogtatta. Az asszonyok átkot szórtak a szép királynő üldözőire; a férfiak megindultan keresgéltek a zsebkendőiket. A mater dolorosa felszállt a hajóra, még egy csók az egész világnak s a nehézkes alkotmány megindult.

Óriási zsvió reszkettette meg a levegőt s az éljenzés és zokogás szava csak akkor halt el teljesen, mikor a hajó, a marabu-tollak és a kaméliák végkép eltűntek a búcsúzóik szemei elől.

Szóval a szép asszonynak olyan sikere volt, aminőt csak egészen fiatal, ragyogó szépségű és zseniális színésznő tud elérni egy kitűnő párisi szindarab első előadásán.

*

Persze, a szép Natália másképp is távozhatott volna hűségese Maison-Rouge-zsai köréből. Távozhatott volna önként, nem: legyőzve sorsától, hanem: előre megadva magát sorsának. Távozhatott volna két héttel előbb, hódolva a józanság parancsának, egyszerű kísérettel, tüntetés nélkül, csaknem ismeretlenül. Közönséges, sötét uti ruhában beült volna egy titoktartó külön vonatba, mely irányt az ő akaratától várt, s aztán csöndesen, látatlanul pihenhetett volna el „succès de beauté”-inak a babérain . . .

És akkor fiának, a kis porcellán-királynak az egészsége nem maradt volna olyan aggodalmat keltő, Belgrád utcáit nem mosta volna piros vér, s nem lett volna semmi szükség arra a kegyeletes elhatározásra, bogy új hónából koszorút küld az elesettek sírjára s majdan mauzóleumot épített a hamvaik fölé . . .

De akkor a búcsúzás sem lett volna ilyen szív-facsaró s a marabu-tollak emléke nem élne örökké a szerbek lelkében.

Már pedig a belgrádi kis diva ezzel az elégtétellel tartozott magának. Tartozott nem az asszonyi, hanem a művésznői büszkeségének.

GEFKIN.

Gefkin Jefimovics Ávrámról aligha lesz szó még egyszer, mert ámbátor csak tizenöt évi deportációra ítélték, Szibériából nem igen szoktak visszatérni az emberek, vagy ha mégis visszatérnek, rendesen elmegy a kedvök attól hogy a világsajtót újra foglalkoztassák. De noha az újságok nem igen fogják többé emlegetni, ez a név maradandó lesz, s a történetírás, mely, mint az enyészet, föléje kerekedik minden földi dolgoknak, II. Miklós cárról szólván, jobban fenn fog akadni ennek a páriának a nevéen, mint azon a sokat emlegetett tényen, (hogy a világbéke nagy eszméjét a trónról II. Miklós cár mondta ki először. II. Miklós cár kétségen kívül nagy uralkodó, de minél nagyobb és nemesebb valamely történelmi alak, életének történetéből a hisztorikust leginkább az a fejezet fogja érdekelni, amely többé vagy kevésbbé D'Enghien herceg megöletésének nehezen érthető epizódjára emlékeztet. A hosszú kormányzatokra, idő folytán, többnyire ráborul valami árnyék; ilyen árnyék II. Miklós cár történetében a Gefkin Ávrám neve.

*

Gefkin Jefimovics Ávrám azt cselekedte, hogy dülhbe gurulván egy törvényszéki ítélet hallatára, mér-

ges kis cikket irt, amelyet aztán több ezer példányban kinyomatott, hogy ingyen kedveskedjek vele Pétervár szegényeinek. A cikkben elmondta, hogy mi hozta dühbe. Szávics Misát háromesztendei fegyházra ítélték, mert elkeseredésében elvert egy uzsorás őrnagyot, aki a vánkosit is ellicitáltatta s hajléktalanná tette őt és családját. Ezt az ítéletet Gefkin Ávrám fellázítónak találta; egyet gondolt s elhatározta, hogy e miatt a dolog miatt meg fogja interpellálni magát az atyuskát, a cárt. Egy kicsit vastagon fogott a pennája. Így aposztrofálta t. i. a hatalmas uralkodót:

„Atyuska, minden oroszok rabszolgatartója, kérek, adj egy kis szobát a szegény Szávics Misa elárvult családjának! Neked nagy palotád van Péterváron, Peterhofban, Gaosinán, Moszkvában, Kievben, Carszkoje-Szeloban, Teodoziában s Isten tudja még hol. Neked ezerszámra áll üres szobád, míg mi tizedmagunkkal hálunk egy ronda odúban, ahol a nyomorúság még gyermekkorunkban megöli erkölcsi érzékünket. Te kitarasz néhány ezer léhűtőt, nekünk arra se jut keserves keresetünkből, hogy embermódra éljünk. Ó, atyuska, te nem tudod, milyen mélységes megalázása az emberi méltóságnak, mikor nap-nap után kiéhezve, fogcsikorgatva járunk embertársaink között! A szegény ember sorsa: dolgozni másokért s aztán elpusztulni. Neki nem jut ki az élet örömeiből, csak gyötrelmeiből. Ha megházasodik, nem lehet boldog; mert még csak egy jó napot se szerezhet a családjának. Az elnyomottak és elhagyottak millióinak nehéz sóhaj-tása száll az ég felé: irgalmas Isten, tekints le szenvedéseinkre és könyörülj meg rajtunk!”

Hát biz ez bolond beszéd és ha a pétervári törvényszék felségsértést látott benne, a pétervári törvényszéknek bizonyára igaza volt. Az is tagadhatatlan, hogy

a cikk nem minden tendencia nélkül emlegeti a „léhütők”-et, Gefkin Ávrám tehát osztályok ellen is izgatott. Mindez a társadalmi rendbe ütköző dolog és kétségtelen, hogy Gefkin Ávrámot el kellett ítélni. És mégis, ki olvashatja meglepetés nélkül, hogy ezt a belletrista lázítót a cár egyenes utasítására, *határozott kívánságára* ítélték el?!

*

Nincsenek többé királyok — hirdeti Jules Lemaitre *Királyok* című szép regényében — s ez a szó „uralkodó” immáron nonszensz. Az egyes, akinek akarata szab törvényeket, végzést, életet vagy halált, békét vagy háborút — a történelemé. A fejedelem ma már nem parancsoló, csak végrehajtója annak, amit a tömeg ereje és a dolgok rendje diktál neki; egy magas állású tisztviselő, akinek nincsenek kiváltságai, csak igen terhes kötelességei. Csupa jólelkű, részvevő szívű, nemes szándékkal teljes s azért sajnálatraméltó ember ül a trónokon, akik épp úgy igyekeznek, dolgoznak, csalódnak és vergődnek, mint az alacsony sorban élők, akik épp oly szentimentálisan érzők és épp oly tehetetlenek az emberi nyomorúsággal szemben, mint mi magunk, s akiknek minden jó szándéka, amelylyel az általános ínségen enyhíteni akarnak, megtörik a dolgok fatalizismusán s a nagytömeg értelmetlenségén. A régi vérségnél és neveltetésüknél fogva a legfinomabb lelkű emberek közöttünk, épp azért a legkönyörületesebb szívűek is; ugyanez okoknál fogva tudatában vannak minden nagy feladatuknak, s nem unottan cipelik ezek terhét, ellenkezőleg önfeláldozással, kényelmük, hajlandóságai, vágyaik, néha egész énjük megtagadásával szentelik életüket királyi kötelességeiknek,

De mert akaratumnak még több a korlátja, mint a miénknek, tenni nem tehetnek többet, csak többet szenvednek, mint más.

Mindenki ismeri a példákat, amelyek igazat adnak ennek a föltevésnek. Míg a köztársaságokban jobbra tolvajbandák vagy a jobbik esetben érdekszövetkezetek osztoznak ha nem is „hatalmon”, de a kormányzás feladataival járó előnyökön, kétségtelen, hogy a trónokat (kivált az igaziakat) világszerte nemes törekvések foglalták el, nem egyéni ambíciók s nem önző, tirannusi hajlandóságok. Mindnyájan ráismerünk Lemaitre fantasztikus regényének nemes alakjaira; mindnyájan látunk királyt, aki sorra látogatta a kolerában haldoklókat, királyt, aki rémítő csapások súlya alatt csak fejedelmi kötelességeinek élt, királyt, aki egy jobb kor, ma még meg nem született emberek érdekében, meg akarta mozdítani a hegyeket. Az utóbbi épp azt volt, akihez a Gefkin vakmerő sorai szóltak. És, különös, eddigelé épp ő, az egyetlen „abszolút” uralkodó, illusztrálta a legszínesebben a Lemaitre tételét, attól fogva, hogy a trónra lépése után való napon a koronázás áldozatait, a tömeg falánsága miatt elveszett szegény emberi állatokat siratta, egészen addig a nevezetes napig, amikor a világbéke nagy felkiáltó jelével lepte meg a civilizált emberiséget. (A finnekkal ugyan egy kicsit ridegen bánt ekközben, de e tekintetben talán nem ő volt rideg, hanem az „állam-rezón”.) Mily fordulat azóta a nagy színpadi meglepetés óta! Ez az újabb meglepetés, hogy a Tiborc módra kesergő Gefkin nem talált nála kegyelmet, sőt oly haragot keltett benne, mely kifejezésében veszedelmesen hasonlít az irgalom nélkül való, nyers igazságtalansághoz, egyszerre rácáfol a Lemaitre optimizmusára: mintha mégis volnának királyok.

Vagy ezt a színváltozást olyanforma kiábrándulás előzte meg, aminő elődjéé lehetett, mikor megtudta, hogy atyját meggyilkolták, azt a cárt, aki az alkotmányt már ott rejtegette a fiókjában?! Az értelmetlen tömeg olyan sok akadályt gördített útjába, annyiszor húzott keresztet számítására, olyan sűrűn tette lehetlenné nemesebb szándékait, hogy végképpen elhagyta a türelme, vagy legalább is igazság-érzetének, hajlandóságainak, szálmának, sőt idegeinek ellenére, szükségesnek látta példát statuálni?! Mindez kiszámíthatatlan. Csak egy bizonyos, az, hogy elbizakodottságunkban egy kicsit korán pszilhogizáltunk. Ha időnkint le is vetik a katonai díszet s olyan angol szövetet öltenek magukra, amilyenben mi járunk, közel nem igen eresztenek magukhoz, s azért egyelőre még nem látunk be a királyok lelkébe.

ABBÉ ÉS MÁRKIZ.

Ez a rokokó-regény rövid és halvány utánzata egy hosszú és színes regénynek, melyet az a Restif de la Bretonne írhatott volna meg, akit a XVIII. század Zolájának neveztek. Restif mulasztását az Élet hozta helyre és ezt az épp oly kitűnő, mint termékeny szerzőt másolom, amikor — a hős nagy nevének megváltoztatásával — közzéteszem ezt a levelezést:

I.

Laudetur Jesus Christus! Testvérem az Urban!

„Egerházy Jenő gróf” nevére küldött leveledet felbontottam és elolvastam, mert bár címzése hibás volt, láttam, hogy nekem szól.

Válaszul figyelmeztetek, hogy Egerházy Jenő gróf nevű egyén nincs többé. Annak, akit hajdan így szólítottak, a neve immáron: Pater Eugenius.

Ha csakugyan e Pater Eugeniusról tudakozódsz, aki a Jézus Szent Szívéről nevezett Társaság legszerényebb szolgája, élj tovább is békében. Pater Eugenius jól van, s a következőkben ad hírt magáról:

Üdv az értem imádkozóknak és minden jó embernek! Ne keseregjétek, feleim, mert bizony mondom nektek, hogy irigylenetek kellene engem, akinek részem van az igazak legfőbb boldogságában.

Hiányosságot csak egyben látok: testi szenvedések-

ben. A mártíromság öröme eddigelé, sajnos, nem adatott meg nekem. Hasztalan imádkoztam, hogy legalább a bőratka nevű, sanyarúságot keltő féreg kezdje ki silány porhüvelyemet, hő fohászaim ellenére szomorú épségben kell leledzenem.

Napestig vígan seprem cellámat, alázatosságból, és az oktanoknak nem tetsző, látszólag alantas, de volta-képpen fölemelő foglalkozás okából. Azonban Isten óvjon a hiúság bűnétől! . . .

Közelebb egy testvérem az Urban, meglátogatván, ily felkiáltásra ragadtatá magát: „Hogyan! Egy Egerházy! És seper!” Fölemeltem a seprűt, s kiűztem cellám békéjéből a bomlott elméjűt:

— Apage Satanas!

Azon kérdésemre, mi igaz abból, hogy minden pénzemet átadtam a rendnek, feleletem a következő:

Mi az a „pézn”? Én nem tudom, hogy mi az. Csak annyit tudok, hogy ama hívságokat, melyeket világi életemben vagyónúimnak neveztem, átszolgáltattam Jézusban Atyámnak, hogy helyezze el ama cél szolgálatára, mely egyedül érdemli meg, hogy célnak nevezessék.

Imádkozom lelki üdvödért. Ha gyors kimúlás érne, fogadd áldásomat és azon öröömnek kifejezését, hogy hamar lesz részed a mennyei boldogságban. Boldogok, akik korán hálnak meg! ... de Isten óvjon az irigység bűnétől! ...

Testvéred

Eugenius.

II.

L. J. Ohr. Kedves Testvér az Urban!

Lelki örömet okozott nekem, hogy Ön, Kedves Testvér, szívesen fogadta testvéri vonzalmam csekély zálogát. Kempis Tamás e kiadása bizonynyal értéktelen

könyvecskének tűnik fel azok előtt, akik nem akarnak látni, de tartalma megbecsülhetetlen. Kívánom, Kedves Testvér, fordítsa lelki üdvére Jézusban való szeretetem e kisdéd jelét.

Érdeklődéssel forgattam a világi könyvet, melyet az ön gyöngédsége a lélek szórakoztatása céljából juttatott el hozzám. „Athalie”-ban, bár világi tárgyról szól, néhány komoly gondolatot találtam. De „Phaedra” olvasása megdöbrentett. Némely sorainak szabadossága azt a nyugtalanító kérdést keltette fel bennem: mit állhatott ki az Ön szűzies lelke, midőn a szenvedély e zabolázatlan hangjairól tudomást kellett vennie?! E gondolat sokáig nem hagyott aludni, s imámba belefoglaltam a könyörgést, hogy lelkületének égi ártatlanságát a (Világiasság és szenvedélyekben tobzódó anyagelviség szeméremsértő hangja soha se botránkoztatssa meg!

P. E.

III.

L. J. Ohr. Kedves Nővér!

Meg kell gyónnom, mert lelkiismeretem örökkön marcangolna, ha Önnel szemben, aki oly nyílt és bizodalmas, eltitkolnék valamit. Isten óvjon a perfidia bűnétől! . . .

Meg kell gyónnom.

Igen, Kedves Nővér, én bűnös vagyok. Mert az a gondolat, hogy Önnel lélekben találkoztam ott, ahol a betűk a szenvedély szavait tolmácsolták, vétkesen nyugtalanító érzést okozott nekem . . .

És ez a bűn nem maradt egyetlen. Aggodalommal gondoltam rá, hogy esetleg Önt ugyanily érzés foglalkoztatja, de ezt az aggodalmamat, amelynek amúgy is nagyobbak kellett volna lennie, megzavarta az, hogy nem küzdhettem le örömeimet, arra gondolván, hogy

közös bűnöm van azzal, aki egyébként maga az ártatlanság!

Aztán a kevélység bűne fogott el. azzal a remény-nyel, hogy diadalmasan tudnók leküzdeni még ezt a kísértő megpróbáltatást is.

Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa.

Imádkozzék érettem!

E.

IV.

L. J. Ohr. Drága nővérem!

Ön megbocsátott nekem! Mily végtelenül jó Ön! S mily végtelenül bűnös vagyok én!

Azt kellene mondanom magamban, hogy Ön tökéletességben a Szent Szűzhöz hasonlít, mert az Ön jósága nagyobb még a vétkestől való undorodásánál is!

De nem tudom elűzni magamtól a gondolatot, bogy: hátha e bocsánat is földi eredetű?! S Ön több jósággal viseltetik a bűnbeesettel szemben, mint amekkorára vétkemől való iszonyodása?! És így Ön, legalább elnézésével (vagy talán gondolatban nem csupán elnézésével) egy kissé együtt vétkezik velem?! . . .

Ó szánjon meg! Mert ez bűneim közül nem a legnagyobb!

A legnagyobb az, hogy a kísértés képeit nem tudom többé elválasztani Öntől, Kedves Nővér! Ön és a bűn képei egygyé válnak, összefornak előttem! Mily rettenetes ez! Gyanítja, érti, úgy-e, hogy mily rettenetes lehet ez nekem?

De minden Isten dicsőségére történik.

Isten kifogyhatatlan kegyelmessége megengedte nekem, hogy én, ki azelőtt nélkülöztem a szenvedést (az igazak próbakövét) megérdemelt lelki gyötrődésekkel sanyargathassam magam!

És igen, én örülök bűnömnek, mert meghozta
 nekem a lelkifurdalás, a szenvedés gyönyörét!

Miserrimus.

V.

L. J. Ghr. Angyali Nővér!

Hogyan, Ön is ismeri ezeket a gyötrelmeket?! Ön is
 remeg, édes borzalomban, a szégyentől és lelkifurda-
 lástól?!

Mily meglepetés és mily szerencsétlenség!

Felajánlhatom Önnek szolgálataimat? Nem nyúj-
 thatnék Önnek vigasztalást mint lelkiatya? Nem az em-
 ber beszél most, a vétkező ember, aki talán akaratlanul
 is, okozója az Ön lelkifurdalásainak, nem a bűn egy
 másik vergődő áldozata (majdnem azt mondtam: a bűn-
 társ!) . . . most a lelkiatya szól.

Ha óhajtja a gyónás vigaszát, üzenjen egy szót
lelkiatyjának.

VI.

Márkiz!

Minden Isten dicsőségére, a Gondviselés akaratából
 történik. A Gondviselésnek úgy tetszett rendelnie, hogy
 lépjek ki a rendből, külsőleg tagadjam meg szent vallá-
 sunkat, s feleségemnek nevezzem önt, Isten és az em-
 berek előtt.

Ne lázongjunk a Gondviselés rendelése ellen, hanem
 nyugodjunk meg Isten akaratában.

Le temps est beau, la route est belle, a kocsi vár.

Eugène.

VII.

Tisztelt Rendfőnök Úr!

Mi van a négyszázezer bikával? Vagy nem érti?
 Arról a négyszázezer bikáról van szó, melyet a rendbe

való belépésemkor megörzés végett adtam át Önnek! Mert, remélem, nincs félreértés a tekintetben, hogy arany-, ezüst- és papír-marháimat megörzés végett adtam át? Már akkor kijelentettem, hogy e vagyonnak arra a célra kell szolgálnia, mely egyedül méltó rá, hogy célnak neveztessek. Mi lehet más a cél, mint: a hívők új nemzedékéről való gondoskodás, vagyis a család-alapítás?!

És aztán! Remélem, nem gondolja, hogy ezentúl is magam fogom seperni a szobámat?! . . .

De élénk tudatában annak, hogy a propaganda fidei sok költségbe kerül, s ehhez mindnyájunknak hozzá kell járulnia, a barátságos egyezkedésre hajlandó

Eugenius, Comes E.

VIII.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Kérem — és követelem — jelentse ki, hogy azok az ostobaságok, amelyekkel a lapok a jezsuita rendből való kilépésemet körülteremtették, merőben koholmányok. Ha pedig Ön ezt meg nem teszi, levágom Önnek a fülét. Mordizom, menydörgettét, kuttyafékkom, ezer tüzes istennyila, hol az a hazug tollrágó, a kutya-fáját!

Egerházy Jenő gróf.

Tanulság:

Ha az ember gróf, és ennek ellenére belépett volt a jezsuita rendbe, a legjobb, ha nem lép ki onnan, mert akkor nem költenek róla mindenféle ostoba meséket.

AZ UTOLSÓ VILÁGOS PILLANAT.

(Történik: az endenichi gyógyító-intézetben; idő: 1897. Egy másodosztályú cellában a beteg meg az ápolója, egymás karját fogva, tülekednek. Farkasszemet nézve birkóznak, s úgy tesznek, mintha meg akarnák fojtani egymást.)

A beteg: Hagyj meghalni.

Az ápoló: Eresszen el, mert ütök!

A beteg: Erősebb vagyok, mint te; megöllek, ha nem engedsz meghalni! Bocsáss el, s hagyj magamra!

Az ápoló: Eresszen el, ha mondom!

(Tovább birkóznak s a beteg földhöz vágja az ápolót. Emez segítségért kiált. Beront négy betegjavító fogdmeg s rá rohannak a betegre. Földre teperik, nyakon fogják, hogy eláll a lélekezete, rátérdepelnek és megkötözik.)

Az ápoló: Be kell hozni a kényszerzubbonyt.

A beteg (ijedten): Nem, kedves jó Vazul, csak a kényszerzubbonyt ne! Jó leszek; ígérem, hogy soha se teszek ilyet többet!

Az ápoló: Nekem beszélhet! *(Behozzák a kény szerzubbonyt, s a beteget felöltöztetik.)*

A beteg (pár percig kimerülten liheg).

Vazul: No lássa! Hát kellett ez?!

A beteg (most már könnyögőre fogja a dolgot): Kedves, jó Vazul, az Isten áldja meg, engedje meg, hogy

megölhessem magam! Nézze, hisz ezzel én nem ártok magának! Leveszi rólam ezt a szörnyűséget, egy kicsit félre fordul, s megvan. Senki se fogja okolni; minden betegnek lehet egy-két őrizetlen pillanata . . .

Vazul: Nekem hiába beszél; tudom én, hogy mi a kötelességem.

A beteg: Ne legyen embertelen kötelességből! Lássá, ha gazdag volnék, pénzt kínálnék magának, annyi pénzt, amennyit akar. De, úgy látszik, szegény vagyok, szegényebb, mint gondoltam. Soha se vágytam milliókra, a pénzt mindig szemétnak tekintettem, de most szeretném, ha millióim volnának, akkor talán . . .

Vazul: Hja, a pénz! . . . *(Csöndes áhítattal néz maga elé.)*

A beteg: Hanem maga jó ember. Van felesége, vannak gyermekei. Gondoljon rajok, s legyen hozzám könyörületes! Jusson eszébe, hogy végre én is ember vagyok . . . hogy egyszer éppen olyan ember voltam, mint maga! . . .

Vazul: Ami regula, az regula.

A beteg: De hát, mondja, mit vétettem én magának, mit vétettem én maguknak mindnyájuknak, hogy nem engednek meghalni, hogy kényszerítenek élni és szenvedni, az Isten tudja, meddig?! . . .

Vazul: Talán majd meggyógyul.

A beteg: Én? Soha! Tudja ezt mindenki. Tudják a doktorok, tudják maguk, tudom én is. Az, hogy engem innen a sírba visznek, olyan bizonyos, mint az, hogy az elhajított kő leesik. És addig rám csak gyötrellem, szenny és irtózat vár. Talán sokáig, talán még egy pár esztendeig. Meglehet, hogy ez az utolsó világos pillanatom, s ezután már nem telik tőlem egyéb, mint bamba vigyorgás és végtelen szenvedés. Mi szükség erre? Kinek kell az, hogy éljek és kínlódjam? Hisz ha nem akar-

nám magamat megölni, maguknak kellene megölniök, irgalmasságból! Feleljen, Vazul, kinek van szüksége arra, hogy én tovább is gyöttrődjem?

Vazul: Hja, kérem, én egyszerű ember vagyok, de azt hiszem, az urak kívánják így. Az urak ezt már megkövetelik. Ha én nem vigyáznék önre, s ön itt öngyilkosságot követne el, mit gondol, mi lenne a szép temetésből? Érsek bizony nem szentelné be, s némelyek azt mondanák, hogy zilált anyagi viszonyok kergették a halálba. Míg így, egy kis türelem, s gyönyörű temetése lesz! Haza viszik, nyolc fekete lóval, a pátriájába, s ne felejtse el, hogy sehol a világon nem tudnak olyan szép temetéseket rendezni, mint a maga hazájában. Élni másutt is lehet, néha könnyebben is, mint otthon, de meghalni csak Magyarországon érdemes. Igazán passzió ott meghalni; meghalni, eltemettetni, sirattatni, ünnepeltetni! Persze, nem öngyilkos módra. Ha botor tervét végrehajtaná, megcsorbítaná a temetés díszét, fényét, ünnepi voltát. Ezt az urak nem engedhetik; sajnálják, de ezt nem adhatják meg önnek. Mondom, várjon csak türelemmel. Olyan temetést fog kapni, mint kevesen. A nemzet halottjának fogják nyilvánítani, ami piktorral még nem esett meg. Gyászba fog borulni egész Magyarország, s halála alkalmából több beszédet fognak mondani, mint egy-egy kisebb obstrukció alkalmával. De viszont önnek kötelessége várni.

A beteg: Sokallom, amit szenvednem kell érte. Sokallom és megelégettem.

Vazul: Vigasztalhatja az a tudat, hogy voltak önnek szép napjai is. Gazdag volt, ünnepelték; irigylem, amit átélt.

A beteg: Soha se irigyelje. Nem volt nekem abban, amiről maga beszél, semmi örömem. A palotámból csak annyi hasznom volt, hogy vendégül láthattam

a honfitársaimat. Nekik többet ért ez a palota, mint nekem, mert én mindig jobban szerettem volna másutt lenni. A Tisza partján valahol, ahol tulipános ládákat csináltam volna.

Vazul: Hát a dicsőség?

A beteg: A dicsőség! Maga azt képzei, hogy az olyan, mint a napsütés. Hát az igaz, hogy légiés, megfoghatatlan valami. Eleinte csak a vészverődést fogja meg belőle az ember, később csak a nyugtalanságot és az aggodalmat. Kínlódunk, amíg szert teszünk rá, aztán folyton rettegünk miatta, mint ahogy egy szeretett, féltős kis gyermekén aggódik az ember. Mire kenyered van, eljutottál oda, hogy mindig csak azzal kell foglalkoznod: mint fogy az erőd, mint illannak el sorra képességeid, mint válsz lassankint önmagadnak az árnyékává, mint borul rád ez az éjszaka, amely íme, .itt van, fölöttem! Szomorú ember voltam világeletemben. A dicsőség, Vazul, azoknak való, akik nem érdemlik meg. Nekem, Vazul, nem volt örömem benne.

Vazul: Talán már a betegség volt az.

A beteg: Meglehet. De hát mivel szolgáltam én rá erre a szörnyű betegségre? Jó és egyszerű ember voltam, és mégis szomorú, szerencsétlen.

Vazul: A doktor urak azt mondják, hogy ez a zseni váltságdíja. A zsenit se adják ingyen. Ez a leg-ritkább dolog; a legnagyobb árt kell fizetni érte.

A beteg: Magam is szeretném tudni, hogy ha sokat emlegetett nagybátyám annak idején hallgat a könyörge semre, és szabóinasnak ad: nem lettem volna-e boldog, elégedett és egészséges ember?!

Vazul: Ha az asztalos-inasból kitorhetett a zseni, a szabó-inas se lett volna megóva a veszedelemtől. Ennek a betegségnek, úgy látszik, ki kell törnie. Termé-

szet rendje már ez. Szenvedned kell, hogy gyöngyökkel szolgálj. Sic vos non vobis melliticatis apes.

(Elhallgatnak. Látván, hogy a beteg immár jól viseli magát, az ápoló feloldozza a kény szer zubbonyt; a beteg fáradtan dől végig a másodosztályú ágyon. Csend.)

Az ápoló: Nem kíván valamit?

A beteg: Nem kell semmi.

(Megint elhallgatnak. A beteg mozdulatlanul fekszik; az ápoló mereven áll mögötte, mint egy alabárd. Egyszerre a beteg csöndesen fütyülni kezd; az ápoló nem érti, mit jelenthet az, hogy „Káka tövén költ a ruca.” De azt látja, hogy a fehér mohával környezett, beesett arcon egy könnycsepp gördül végig.)

Az ápoló (magában): Ahá, most jön a sirógörcs, aztán megint szelíd lesz, akár a kezes bárány. Nem kell többet birkóznom vele, a lucidum intervallum-nak vége. Ej, be kifárasztott! ... De talán ez volt az utolsó világos pillanata, s most már, talán esztendőig olyan lesz, mint az állat! . . . Milyen különös is az Isten rendelése! Hát érdemes nagynak, igen nagynak lenni, érdemes remekműveket alkotni — azért, hogy ide jusson az ember! . . .

(Lassankint beáll a sötétség s az éjszaka eltakarja az endenichi gyógyítóhelyet.)

MISZTÉRIUM A KÉT JÓ PÁSZTORRÓL.

A temetésen megjelentek: két főispán, kilenc nagy város küldöttsége, az ezredes és sokan a tisztikarból, a tűzoltó-testület, az egyházmegye összes papjai, a püspöki város egyesületei: a daloskör, és Apc, Báránytó, Gsernyus, Dávidháza, továbbá Szakolca, Tabajd és Nagyzerind földnépe. Reggel kilenc órakor egy megyés püspök beszentelte a kettős érckoporsót, s a menet a palota kertjéből megindult a székesegyház felé. Elül az iskolásgyermek, aztán a kis papok, majd a papság, az egész káptalan s a megyéspüspök asszisztenseivel, prépostokkal, címzetes püspökökkel és egyéb főurakkal. A koporsót hat esperes vitte. Aztán jöttek az aula papjai, a rokonság, a küldöttségek, végül a nép. A parasztok nehézkes léptekkel haladtak előre, mintha ők vitték volna a halottat. A katonatisztek többnyire szótlanul lépegettek, s egy kicsit unatkoztak.

A székesegyházban a megyéspüspök misét mondott, az énekkar gyászdalokat adott elő, aztán levitték a halottat a kriptába. Ott négy libérát tartottak. Ennekutána a holttestet befalazták az előre elkészített fülkébe s megkezdődött a missa gloriosa, az a rendkívüli kivételes mise, amelyet csak főpapok temetésén mondanak. Az utolsó harangszó délben némult el: ekkor volt vége a gyászszertartásnak.

A tor egy órákor kezdődött. A káptalan öt helyen adott ebédet a küldöttségnek és a hivatalok fejeinek. A püspöki palotában, a szemináriumban, a két nagy vendéglőben és a káptalani sörházban.

*

A lélek pedig ezalatt nyílegyenest fölrepült az égbe.

A kapuk kapuja magától kitárult s Péter, kinek adománya, — jutalma, vagy bűnhődése — hogy földi szemmel látja az égieket is, egy magas termetű, de megörnyedt, sovány öregember alakját pillantotta meg. A jelenésen Péter szeme zöldes patinájú, kopott reve-rendát és viseltes télikabátot látott, melynek több gombja hiányzott. Továbbá úgy tetszett neki, mintha az érkező magastetejű, fölötte ódon kalapot viselt volna, mely a maga részéről szintén bizonyos halhatatlanságot arrogált.

A lelkek sorából az érkező elébe sietett valaki, kinek földi arculatát Péter szelídnek, jóságosnak, ke-reknek, de már nagyon kicsinek látta, s Péter így szólt:

— Lám, lám, a jó Constantinus testvér is megér-kezett és lám, elődje a jó Antonius testvér üdvözli őt.

Ezenközben pedig két idvezült lélek volt jelen Péter páholyában. Két egyház-doktor, kiknek megadatott, hogy az örökkévalóságban is folytathassák kedves vitatkozásaikat Isten szolgálatának és az idvezülésnek leg-tökéletesebb, legjobb útjáról-módjáról. A két egyház-doktor örömet élt a kapott örökjutalommal s Péter, kinek a földet végképpen sohasem lehetett elfelejtenie, szívesen hallgatta tudós értekezéseiket.

E kegyes lelkek most így bölcselkedtek:

— Úgy vélem, — szólt az egyik, — két kiváló érdem üdvözli egymást. De míg Antonius testvér a földön több szeretetet fakasztott, az örök szeretetnek Con-

stantinus testvér lesz a választottja. Mert ő volt a jobbik pásztor.

— Ez a vélemény nem az enyém, — felelt a másik lélek. — Nekem úgy tetszik, hogy ámbár a földön Constantinus testvér érdemeit jobban értékelték. Krisztus szerint Antonius testvér élt tökéletesebben.

— Ezt nem ismerhetem el, — vette át a szót az, aki a vitát kezdte. Mert először is: Constantinus testvérnek nem voltak gyöngeségei és másodszor ő gyakorolta igazabban a jótékonyságot. Antonius testvér kitűnő férfiú volt, de valamint jóságában, úgy jótékonyságában is volt némi gyöngeség. Antonius testvér préda volt, préda az anyagiakban és préda szívében. Szétosztotta a pénzt szegények között; adott fűnek-fának, érdemes, vagy érdemetlen rokonainak, élelmes és nem élelmes szegényeknek, bűnösöknek csak úgy, mint igazaknak, mindenkinek, aki hozzáfordult. Bizonyos jóra való restség volt ebben a pazarlásban, mert végre is amit érdemetleneknek adott, azoktól vonta el, akik adományára jobban rászorultak s akik adományát jobban megérdemelték. Azonképpen szívével is. Nem fordulhatott hozzá senki, hogy jóságánál fogva meg ne ajánkozta volna szívével, de éppen azért nem maradt szíve, hogy az egyetemességre gondoljon. S mi az egyes ember a szenvedő emberiséghez? Mennyivel tökéletesebben gyakorolta a jótékonyságot Constantinus testvér! Az egyes ember többnyire hiába fordult hozzá, de mennyit enyhített az általános szegénységen! Szigorú volt mások iránt, mert szigorú volt maga iránt is, meg tudta tagadni az obulust, mert maga-magától megtagadott mindent, fukarkodott, de csak azért, hogy királyi módra adakozhasson a legszentebb célokra. Az ő kezéből nem jutott érdemetlenekre. Nem ez a jótékonyság az okosabb? Nem ez a tehetősebb? Nem ez az igazságosabb?

S nem ez az érdekesebb? Van fenségesebb jótékonyosság, mint azé a fősvényé, aki mindent nélkülözött, aki aszkéta módra élt a püspöki palotában, aki mindent megtagadott magától, — még a hála kézcsókjait is! — csak hogy igazán jótékony lehessen? Van fenségesebb jótékonyosság, mint azé a fukaré, aki nem törődött vele, ha gúnyolják, ha bírálgatják, ha félreismerik, aki nem adott hiúságból s nem adott az adakozás öröméért se, csak hogy több jusson oda, ahova semmisen elég? Azonképpen szívével, mint pénzével. Igazságos, sőt szigorú volt azokkal szemben, akiket a véletlen közelébe hozott, nem gyakorolta velök szemben azt az elnéző jótékonytságot, mely sok részben gyöngeség s voltaképpen csak pazarlás, de van-e magasztosabb altruizmus, mint azé, akinek a szíve a szenvedő emberiséggel van tele, s aki szegényesen, nélkülözve csak az igazi szegényekért, az árvákért és a betegekért élt?

— Igazán nem illik bírálgatnom őt, — felelt a másik lélek, — mert hisz kétségtelen, hogy még hibájában is nagy és nemes volt. De ha igazságosak akarunk lenni, valljuk meg, hogy érdeme nem került nagy erőfeszítésbe, nem volt nehéz takarékosnak lennie; megszokta ezt gyermekkorától, minden fölmenője takarékos volt. Ez az erény inkább vér, atavizmus, mint lelki energia dolga. Azok a gyermekek, akik egy húszas költőpénz helyett kettőt adnak vissza, hogy a takarékpénztárban megkezdjék szereplésüket, születésüktől ilyenek, nem a gondolkodás, a bölcs belátás és az erény szeretete bírja rá őket, hogy takarékosakká váljanak. Születnek ilyen gyermekek bankár-családokban is; s úgy-e vannak fősvények, akik nem jótékonyaságok céljából, nem a gyermekeiknek, még csak nem is az élvezeikre, hanem egyszerűen ösztönből gyűjtenek, kaparnak, fukarkodnak? Ne felejsük el, hogy az egykori

piarista apró megszokásai csak ápolhatták ezt a hajlandóságot. Végre is, van igénytelenség, amely nem érdem, mert egészen természetes dolog. S ha ez a fejlődési adakozó élete végéig sült tököt vacsorált, meglehet, hogy a sült tök jobban ízlett neki, mint az entrecote madeira-mártással. Azt is mondhatnám, hogy néha szinte túlságba vitte, legalább is mintha öntudatlanul gyakorolta volna ezt az örökölt erényt. Mikor a százezer forintot képviselő értékpapírt, amit jótékony célra szánt, sietett kicserélni százezer forint bankjegyei, mert időközben azt olvasta, hogy az értékpapírok árfolyama felment, alighanem csak a hajlandóságának, hogy ne mondjam: az ösztönének s nem valamely magasabbnemű lelki motívumnak engedelmeskedett. Ha azt tanácsolta a gazdatisztjének, hogy az árveréseken vásárolgasson, mert így olcsóbb, s jóval több a haszon, ez azt bizonyítja, hogy amilyen szeretettel és könnyűléttel volt a legszegényebbek iránt, egy cseppet sem volt érzélgős azokkal szemben, akik nem a legszegényebbek ugyan, de közel állanak ehhez a tökéletességhez. Ha a sikkasztó tisztet, aki kölcsönvett pénzzel akart segíteni magán a pénztárvizsgálatkor, lefőzte azzal, hogy a pénzt magához vette, ez legalább is valószínűvé teszi, hogy a jóért való buzgóságában a bűnnel szemben nem volt lágylelkűen irgalmas. Mert talán másképpen is megóvhatta volna a pénztár érdekét s nemcsak ezzel a jó ötlettel, amelylyel talán öngyilkosságra ítéli a nyomorult embert. Mondom, néha kissé szigorú volt az egyes emberrel s kivált azzal szemben, aki nem büntelen. Aztán meg úgy tetszik nekem, hogy a szenvedő emberiség irtóztató testi nyomorúságához képest kissé sok templomot, dómot és iskolát építtetett. Való, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Isten igéjével is, s tudom, hogy az ember lelki szükségei legalább is

oly jelentősek, mint testi szükségei. Be mintha ekképpen aránytalanul kevesebbet juttatott volna a legeslegsze-
gényebbeknek, mintha a jótékonyság gyakorlásának
legközvetlenebb módja mégis csak ez volna: a testi nyo-
rnoruságokon enyhíteni. Tartok tőle, hogy mindig sok
részben kárbavesztett dolog túlon-túl sokat költeni az
emberek lelki istápolására; az iskola nem okvetetlenül
javít, — olyan sok néember szaladgál a világon, akit a
mennysiségtan és a földrajz nem mentett meg a rom-
lástól s akit talán egy falat kenyér megmentett volna!
— az pedig, hogy minél több hit éljen minél több em-
berben, nem a templomok számától, hanem talán
inkább a szeretettől és a jó példától függ. Nagyon jól
tudom, hogy Constantinus testvér fejedelmien sokat
áldozott kórházakra, árvaházakra, szegény papoknak
s más efféle célokra is, de félek, hogy az intézménynek
adott pénzből sok elkallódik tisztviselők fizetésére, élel-
mezési vállalkozók hasznára, stb. stb.

— De doktor! — vágott közbe a másik lélek, —
ilyen érveléssel be lehet bizonyítani, hogy a legtisztább
erény hibák szövevénye, mint ahogy a fehér szín a szí-
nek összesége.

— Távol legyen tőlem az erény kisebbitése, — foly-
tatta amaz, — mindezt csak argumentációm céljára
emelem ki. A Constantinus testvér nagy szíve, ember-
fölötti önzetlensége, példás hite és aszkéta-erkölcsé fö-
lötté áll minden marasztalásnak, s épp ezért nem szo-
rul rá az én panegyrikusomra. De viszont adjuk meg
Antonius testvérnek is, ami megilleti. Antonius testvér
a maga pazarlásában, gyöngeségében, kizsákmányolha-
tóságában millió könnyet törölt le s mégis csak ez a
legnagyobb dolog a világon. A jótékonyság gyakorlásá-
nak legegyszerűbb, legigazabb, legtökéletesebb módja
az, hogy: adj a szegénynek, akit a legközelebb találsz,

minden szegénynek, válogatás nélkül, mindenkinek, mert mindenki szegény. Ha a szegény megcsal, az az ő baja.

Ebben a pillanatban az Elysium haloványkék ködéből szelíd fénysugár bontakozott ki, hasonlatos a tőlünk legmesszebb, öröktől fogva ragyogó állócsillag tiszta, fehér fényéhez. A lelkek megrezzentek s Péter, aki előbb végighallgatta beszélgetésüket, így szólt helyetük földi bátorsággal:

— Mondd, Uram, melyik az igazi jótékonyság?

— Ti mondtátok, — felelt a názareti —: minden út Rómába vezet.

KÉPEK.

A kávéházban vagyunk. Az asztalnál, ahol ülök, hárman beszélgetnek. Én a képes lapokat nézegetem. De azért hallom, hogy mit beszélnek. Az egyik így viszi a szót:

— Utoljára is milyen szépen bánik vele! Diadémet küld neki és üdvözli. Kíván neki minden boldogságot. A másik, a vén belga, megragadja az alkalmat s beszünteti az apanázst; pedig a tulajdon leányáról van szó. ő nem; ellenkezőleg, bőkezűbb már nem lehetne. Most is csupa szeretet és lovagias figyelem. Pedig hát hától fogva mit tartozik rá ez az asszony? Az asszony úgy akarta, hogy ezentúl „vége a komaságnak.” Megtehetné, hogy azt felelje rá: „ám legyen úgy.” De ő nem felejtí el a múltat; felejtse el akárki. Neki az a múlt csupa emlék; és hű marad az emlékeihez — a jóságában. Ki ne találná érthetőnek, hogyha nem tudna megbocsátani? A hozzánk való (hűtlenséget megbocsáthatjuk; de adhatunk-e teljes abszolúciót annak, aki el tudta felejtteni a mi siratott gyermekünket? Végre is nagy, igen nagy szomorúságot okozott neki ez az asszony. Neki, akinek az élete úgylis szomorúságok láncolata! Mennyi megpróbáltatás egy életen át! Az emberi képzelem nem tudná kitalálni a csapások ennyi variáció-

ját. Most meg kellett érnie azt is, hogy könnyek között, forró, keserű könnyek között találja az unokáját. És nincs annyi hatalma, hogy le tudná törölni szegény kis unokájának a könnyeit ...

Egy másik kezd beszélni:

— Ö, ö, de ez a szegény kis leány! . . . Akinél árva árva nincs tán a világon! Aki az apjára csak homályosan emlékszik, s aki még csak nem is gondolhat lelkének szentképére a nélkül, hogy áhítatát meg ne zavarná egy rém-mese, melyről csak suttogni hallott, s melyet nem bír, nem mer, nem akar megérteni! Eddig is eléggé árva volt; a szabályok világában, sok-sok idegen között kellett felnőnie. És most nemcsak hónapokra, egészen meg kell válnia az édesanyjától — örökre! Látnia kell, hogy anyja lemond róla, ott hagyja nevelői meg damáik között s követ egy férfit, követi azt a férfit, akitől ő a gyermeki lélek féltékenységének egész erejével idegenkedett, félt, borzadozott! Látnia kell, hogy az édes anyja meg tudja tagadni magában az anyát; látnia kell, hogy az édes anyja, ha jó anya is, de legelőször is és mindenekfelett: asszony! Asszony, aki rácáfol arra, ami neki vallás és kegyelet s dacolva akadályokkal, okossággal, kötelességekkel, megadja magát egy ismeretlen erőnek, amelyre az ő szüziessége csak undorral tud gondolni! . . .

A harmadik veszi át a szót:

— Ugyan hagyjatok békében! Hát ez a szegény asszony, akinek az asszonyi sorsból nem jutott egyéb, csak: a lemondás?! Akinek az asszonyisága jóformán csak abból állott, hogy: szült?! Mintha most is látnám, mikor bevonult ebbe a városba. Emlékszem selymes hajára, lágy, szelíd tekintetére és leányos mosolyára, mert akkor még csak mosolyogni tudott . . . Azóta a buta sors egy sereg szerencsétlenséget vágott a fejéhez.

Ti azonban azt követelnétek tőle, hogy azért csak mosolyogjon tovább türelmesen. Vagy ha nem tud mosolyogni, hát sírja ki a két szemét, amelyek már nem olyan szelídek, mert sok rossz nap emléke tükrözik bennük. Micsoda kívánság! Az ilyet csak mástól kívánja az ember, magamagától soha. Még a vallás is azt mondja: nyugalom a holtaknak és békesség az élőknek! Az Isten megengedi az özvegynek, hogy újra aszszonynyá legyen; csak az emberek nem akarják megengedni. Vagy azt hiszitek, hogy ez a história neki csupa vigasság: tereiére, tréfa, tánc?! Pedig alighanem csinos dolgokat kellett kiállnia, míg kivívta az élethez való jogát. Utoljára is le kellett mondania mindenről, amit gyerekkorától megszokott; le kellett mondania rangjáról és jussáról, a piedesztálról, melyet szenvedésekkel érdemelt ki, övéinek szeretetéről, le kellett mondania még a gyermekéről is! Mért? Hogy újra egész ember lehessen . . .

Ezalatt én az *Illustrated London News*-t lapozgatom:

— Nini, milyen bájos arc! Nézzük az aláírást: Mlle Jane Henriot. A színésznő, aki megégett a Théâtre Français-ban! Szegény, be kár érte! Milyen gyönyörű a szeme, az orra, szájának a metszése; az egész arc maga a szépség és okosság! Haj, be kacki a kalapkája! Innen is látni, hogy drága portéka; a ruhája is akár egy hercegnőé. Vájjon az anyja csináltatta neki? Azt írják, hogy nem lakott az anyjánál: külön lakást tartott. Meglehet, hogy rossz kislány volt, szegény. Mindegy; azért mégis borzasztó, hogy ennek a szép természetnek így kellett elpusztulnia, húsz éves korában! Egy ostoba véletlen miatt, hogy öt perccel korábban jött a színházba, hogy nem ismerte a járást, hogy el kellett vesztenie a fejét. Micsoda percei lelhettek a tűzhalál

előtt! Mert, mit lelki baj, nélkülözés, keserűség, lemondás, csalódások, szomorúság, gond — ahhoz a rettenet-hez képest, ami az ifjú, ép testet elfoghatja szemben a bizonyos, pokoli halállal! Nyüglődések s az a sok baj, amit együttvéve életnek nevezünk . . . mégis csak ezt választanak mindnyájan s nem azt a sorsot, amely ezt a szegény kis leányt érte . . .

Amazok ekközben tovább beszélgetnek:

— Irigylésreméltó? Bizonyára irigylésreméltó, hogy meg tudta nyerni ennek a derék asszonynak a szívét. De csakis azért. Mert abban, hogy királyleányt tehetett a feleségévé, még nincsen semmi irigylésreméltó. El tudom képzelni, hogy valaki ebben az irigyelt szituációban igen boldogtalan lehet. Ne felejtjük el, hogy vannak vőlegények, akik úgy indulnak el az anyakönyvvezetőhez, mintha fogat húzatni mennének. Őszintén szólva, azt hiszem, száz vőlegény közül ötven úgy megy az esküvőre, mint a katona a csatába, mert már benne van . . . Jobban szeretne elszaladni, de hát nem lehet. És épp azért ültetnek a vőlegény mellé, esküvőre menet, egy tanút vagy egy nyoszolyóleányt, hogy a vőlegény ne kiálthassa oda a kocsisnak: „Hajts balra, gyorsan, hogy utói ne érjenek, hajts a vasútihoz, hajts ki a világból! . . .” Irigylésreméltó, mert lehetetlen, hogy ne szeresse. De képzelje el az esetet, hogy ha nem szeretné! Ha félreértették egymást?! Ha az, amit a menyasszony szerelemnek tartott, nem lett volna egyéb, mint férfi-hiuság?! Akkor is csak össze kellett volna kelniök . . . vagy ön talán ilyen helyzetben vissza tudna vonulni? Nem, úgy-e bár? Már most képzeljen el egy így kötött házasságot s tegye fel azt az esetet, hogy a férfi nem érez szerelmet. Lehet-e ezt sokáig titkolni? Mily csalódás s mily élet azután? Nem, ne tegyünk fel ilyen bolondokat.

Tovább lapozok a *London News-ban*: sok arckép egymás mellett:

— Mennyi ifjú ember, mennyi derék tiszt! Egyik Kimberleynél esett el, a másik Bloemfonteinnél, a harmadik másutt. De mind elestek. Ez talán már a huszadik közlemény az arckép-sorozatból. Valamivel kevesebben vannak, mint a múlt számban. De most is elegenden. Mennyi piros vér! Húsz éves hadnagyok sok, sok piros vére. Úgy látszik, ez politikai szükség. Vagy gazdasági? — nem tudom. Szóval, néha sok fiatal embernek kell meghalnia, hogy az öregeknek több pénzük legyen, vagy hogy ma még meg se született emberek meg legyenek elégedve elődeik szerzeményével. Vájjon szívesen, vígan haltak-e meg, szegények? Az olvasókönyvek azt állítják, hogy az ilyen halál dicső és gyönyörűséges. Néhányan közülök mégis azt gondolhatták, hogy még a boldogtalan hosszú élet is jobb, mint ez a szép halál. Ha nem is jobb élni, de érdekesebb.

Körülöttem már igen tüzesen vitatkoznak. Talán arról, hogy ez, vagy az a színésznő hova szerződik; nem tudom. Már nem hallom őket. Csak nézek. Nézek magam előtt egy képet; nem egy képet, tíz képet. A francia *Illustration* két oldala tele van velük. Közös címük: „Az éhség Indiában.” Fotográfíák.

Férfiak, asszonyok, öregek, gyermekek: mind csupa csont és bőr. A felnőttek közül a legtöbben ülnek, csak egy öreg asszony — óh ez a kép! — feküdt már le, meg a gyermekek . . . Ezek nem fognak többé fölkelni. De a többiek! Ezek az arcok! Ezek a tekintetek! Leírni nem lehet ilyet, csak lefotografálni. Ó, kérem, ne mulasszák el megnézni, hogy mi az „Az éhség Indiában! . . .”

Valaki pezsgőzik a szomszéd asztalnál. Annak a pezsgőnek az árán annyi szalonát kapni, amennyiből ezek itt egy hónapig táplálkozhattak volna. Vannak,

akik délben is, este is pezsgőt isznak s Indiában ezren meg ezren halnak meg éhen: így ni! . . .

Pedig ezek is emberek, mint mi, ha nem is olyanok, mint a szegény kis Henriot tollas kalapjában. De ki mondana le csak egy pohár pezsgőről is, azért, mert valahol messze, Indiában, emberi állatok éhen halnak?!

Ó, lelki bajaink, keserűség, csalódás, nélkülözés, lemondás, korai fájdalom, késő bánat, szétfoslott ábrándok, eliramló élet, örök szomorúság, rémes tűzkeresztség, ifjú angol tiszték hős halála: — tereiére, tréfa, tánc.

MESÉK A KÖLTÉSZETRŐL.

I.

A költő és a sertéskereskedő.

A költő egy kissé magánkívül tévelygett az utcán. Igen kellemetlenül érintette őt, hogy a gyomra egészen össze volt zsugorodva s meglehetősen fájt, mert már több napja tartózkodott az eledelek élvezetétől. Úgy érezte, mintha ki akarnák tépni ezt a rongyos gyomrot.

Fényes nappal volt, de a költő előtt homályosnak tűnt fel minden, mintha alkonyodott volna. Kábultan támolygott előre és nem tudta, hogy mit csinál.

Ekkor egy nagyon kövér ember jött vele szembe, kis táskával a kezében. A költő odakapott a táskához és el akart futni vele, de nem tudott, mert a lába nem vitte.

A kövér ember sertéskereskedő volt és igen megharagudott. Rendőrért kiáltott, elfogatta a költőt, s a merénylőt törvény elé állították, hogy feleljen róla: miért akart rabolni?

A vádlott a bíró előtt nem tudott beszélni. Csak suttogott, de a hangja nem hallatszott. Mikor a bíró megkérdezte: miért nem szól hangosabban, azt a feleletet adta, hogy: már régen nem evett.

Védőügyvédje ugyanis, akit hivatalból rendeltek ki

számára, kezeséget vállalt érte s a költő a tárgyalás napjáig szabadon maradt. Ugyanettől a védőtől azóta többször kapott segítséget, de az utóbbi időben már szégyellt hozzá fordulni.

Mindezt egy pohár konyak következtében adta elő, melyet a bíró hozatott számára. A bíró tudniillik mindenáron tudni óhajtotta, vajjon a költő készült-e a rablótámadásra?

Felszólította a költőt, hogy adja elő egész élettörténetét. Ezt a biográfiát, minthogy a Brockhaus-féle „Conversations-Lexicon” nem reflektál rá, csak igen kivonatosan lehet közölni. Tehát:

A költő egykor napidíjas volt Berlin város köztisztasági osztályánál. Ekkor az a bolond gondolata támadt, hogy Leander álnéven több költeményt tett közzé német szépirodalmi lapokban. Az álnév felköltötte az irodalmi körök kíváncsiságát. Persze, mikor kiderült, hogy Leandernek mi a polgári foglalkozása, kissé elröstelték az emberek, hogy úgy felültek az inkognitóban rejtőző napidíjasnak, s az újságok rögtön áthelyezték verseit azok közé, amelyek közlésére alkalomadtán majd rákerül a sor.

De mert a költő rendkívül fiatal volt, otthagya a biztos másfél márkát és elszegődött újságírónak.

Csak öt hónapig maradt újságíró. Ez idő alatt be látta, hogy a nyomatosok fordításának semmi köze az Olympushoz, s többször eltűnődött, hogy vajjon mit szolt magában Anakreon, mikor a szerkesztő egy nap háromszor is leküldte szivarszipkáért a trafikba? Mint-hogy pedig mindennap két márkányit kellett fordítania, az öt hónap alatt nem irt egyetlenegy verset sem.

Azt hitte, hogy terméketlenségének az újságírás az oka, s otthagya az újságot is. Szabad ember akart lenni, de világos lévén, hogy ez nem szegény embernek

való ábránd, hosszas hányattatás után végre a törvény kezébe került.

A bíró sehogy se akarta megérteni azt a tébolyt, mely a költőket szüli és így tudakozódott:

— Miért hagyta ott a városi szolgálatot?

— Nem tudtam hozzászokni ahhoz az alantas munkához s a lenéző bánásmódhoz. Úgy éreztem, hogy jobbhoz van jussom.

— Hát az újságnál mért nem maradt meg.

— Nem voltam odavaló, meg aztán azt hittem, ha ott maradok, vége a versírásnak.

— Azóta miből élt?

— Amíg jó ruhám volt, kaptam itt-ott rövid időre való munkát, ahogy azonban rongyos lettem, nem állt szóba velem senki.

— Nem volt senkije, aki érdeklődött volna sorsa iránt? Testvér, rokon, barát?

— Senki se törődött velem. Ha lett volna valakim, akkor minden másként történt volna. Csakhogy én rám soha se sütött a nap. Nem szeretett senki se, s mivel igen érzékeny voltam, szeretet nélkül nem tudtam boldogulni.

— Hm — szólt a bíró, s belátta, hogy az ifjú beteg. Aztán megkérdezte a sertéskereskedőt, kívánja-e a szerencsétlen fiatal ember megbüntetését?

— Persze, hogy kívánom! — felelt a kövér ember.

— Ha nem volt mit ennie, ugrott volna a vízbe!

Így aztán a bírónak ki kellett mérnie a törvényt a kövér embernek, s két hónapi börtönre ítélte a költőt.

Tanulság:

Ne légy költő; légy sertéskereskedő.

II.

Az érdemrend.

Verdaguer, spanyol költő, utolsó óráját élte.

Szeme úgy forgott, mint egy asszonyé, akit erős karok ölelnek; az orvos és az ápolók türelmetlenül járkáltak körülötte. Verdaguer elgondolkozott, azzal a kicsi észszel, amije még maradt.

— Úgy látszik, el kell patkolnom. Bánja az ördög! Mit ér már az én életem?! . . . Örökösen kínlódni a nyavalyával, naphosszat vesződni egy taposómalomban a száraz kenyérért, dolgozni még akkor is, mikor az álmisságtól már majd leragad a szemem, túrni a sok nélkülözést, koplalást, a sikertelenséget, a megaláztatásokat, a gonoszok rúgásait, utálatos emberek társaságát, látni, hogy az asszonyok mily szerelmesen kapaszkodnak a fiatalabbak nyakába s mily szánakozással fogadják gyöngéd pillantásaimat, látni, mint nyomorognak és mint halnak rendre, akiket szeretek és akikhez ragaszkodom, látni, mily tehetetlen az ember s mily kegyetlen vak és brutális a világrend, nyüglődni, pihenést nem ismerni, összerezenni minden zajra, várni, mikor múlik el a fájdalom, s aggodalommal lesni, mikor tér vissza ... eh, hát nem jobb ennél, ha aludhatom, s nem tudok magamról többé soha?!... Csak azt az egyet sajnálom, hogy olyan keveset éltem! Egyszer már közel voltam hozzá, hogy fiákerezni fogok; ekkor betoppant hozzám az adóvégrehajtó s elvitte az utolsó pesetámat is. Mióta az eszemet tudom, mindig az volt a legfőbb vágyam, hogy egyszer egy nikkellórát veszek magamnak. És tessék, meg kell halnom a nélkül, hogy valaha órám lett volna, amin nézni lehet, hogyan múlik az idő, s amit be lehet adni a zálogházba! . . .

Idáig jutott utolsó ábrándozásában, amikor valaki barátságosan felrázta agóniájából. Meg volt írva, hogy utolsó órája se lehet zavartalan.

Az orvos volt, aki egy papírlapot lobogtatott kezében.

— Örüljön, örüljön, Verdaguer mester! — kiáltozott az orvos vidáman. — Nagy szerencse érte önt, kimondhatatlan szerencse! Mert bár egy félóra múlva meg tetszik halni, olyan kitüntetést visz a sírjába, amely önön kívül csak a nagy José Echegaraynak jutott! ő Felsége ugyanis, dicsőségesen uralkodó királyunk, értesülvén róla, hogy ön utolsó óráit éli, elhatározta, hogy meg fogja édesíteni a költő utolsó perceit, s táviratban az újonnan alapított XII. Alfonz-rend nagykeresztjét küldi önnek. Tessék, itt a távirat, fogja meg a papirosát! Meglássza, sokkal könnyebben fog meghalni!

A haldokló vonagló ajkain a boldogság mosolya futott át.

— Hogyan? nyögte. — ő Felsége? . . . dicsőségesen uralkodó királyunk? . . . Alfonz király? . . . legkegyelmesebben . . . tudomást szerzett róla, hogy létezem? . . . illetőleg, hogy egy óra múlva megszűnöm létezni? . . . Nem álom ez? . . . Mily kitüntetés! . . . mily szerencse! . . . Tehát . . . tehát . . . mégse éltem hiába! . . .

S a következő percben már nem volt se nikkal, se utolsó órája.

Tanulság:

Nincs az az ostobaság, melynek egy költő ne tudna örülni. A költőt még az érdemrend is boldoggá teszi, mint a parasztleányt a színes kaláris.

III.

A csodagyermek

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy orvos, aki éppenséggel nem volt csodaorvos, és mégis csodagyermek született neki.

Az orvos tudniillik sohase foglalkozott irodalommal, s olyan nőt vett feleségül, aki azt se tudta, mi fán terem a litteratura. És lám, a jó isten gyermekkel áldotta meg őket, leánygyermekkel, aki alig érte el tizedik esztendejét s már csodálatos színdarabokat irt.

A csodagyermeket persze Parisba vitték mutogatni. A kikiáltó karjaiba vette a gyermeket s így ismertette a csodát:

— E leánygyermek neve: Carmen d'Assilon: spanyol hangzású neve ellenére tősgyökeres francia szülők gyermeke. Ez a tízéves szerző eddigelé hét darabot irt tizenegy felvonásban, s vidéken ahol darabjai eddig színre kerültek, nagyon jól ismerik nevét. Darabjait nemcsak írja; játszik is bennök. Egyik darabját legközelebb Parisban is előadják.

Az emberek fejőket csóválták és többen így szóltak:

— E gyermek fejlődése titkát nem lehet megmagyarázni. Ebben az esetben még az átöröklési elméletre se lehet hivatkozni.

Sardou mester volt az egyetlen, aki nem akarta elhinni a csodát, hogy ilyen ifjú drámaíró is létezhesék. Erre bemutatták neki a kis Carmen d'Assilon-t, s a vén csodaróka elolvasta a kis lány darabjait.

Ki találná ki, hogy a történet hogyan végződik? E történet úgy végződik, hogy Sardou mester közbenjárására a kisleányt bevették a francia színpadi szerzők egyesületébe.

Tanulság:

Szakítsanak a pajzánságokból élő színházak Feydeau-val meg a tanítványaival s adassák elő a Carmen dAssilon darabjait. így elhárítják magukról azt a vádat, hogy legfőbb igyekezetük: folyton-folyvást sérteteni a jó erkölcsöket. A tízéves leányka darabjai nem adhatnak alkalmat arra, hogy a vád ismétlődjék. Ámbár meglehet, hogy a csoda még csak itt kezdődik.

IV.

Szabadság a hó alatt.

Gorkij Maxim meghalt.

Gorkij Maxim üdülés céljából családjával Livádiába utazott.

Gorkij Maxim jelenleg két regényen és egy színdarabon dolgozik. Két előkelő orosz szemlében pedig novellát tesz közzé.

Gorkij Maximot egy röpirata miatt elfogták.

Gorkij Maximot végre-valahára kieresztették a börtömből, ahol már két év óta sínlődött.

Gorkij Maxim utolsó óráit éli, de halálát a hatóságok el fogják titkolni.

Gorkij Maxim a pétervári akadémiában, melynek legközelebb tagjává választották, óriás érdeklődés közepette tartotta meg székfoglalóját.

Gorkij Maxim hollétéről semmi hír. Valószínű, hogy a rendőrség Szibériában tartja fogva.

Gorkij Maxim legújabb színdarabját Moszkvában fogják előadni. A szerző, Sardou példájára, maga vezeti a próbákat.

Gorkij Maxim akadémikussá választása miatt Konstantin nagyherceg kegyvesztetté lett, aminek kö-

vetkeztében a foradalmár hajlamú nagyherceg, aki ina Oroszország első lírikus poétája, eszét veszette.

Gorkij Maxim előrehaladt tudóvészben szenved s legfeljebb hónapokig élhet. Barátai rajta vannak, hogy a haldokló költő hátralevő idejét valamely külföldi fürdőhelyen tölthesse.

Gorkij Maxim legújabb regényéhez a cár is gratulált. Pobjedonoszcev közbelépésére a levél közzétételétől elálltak, de a gratuláció megtörtént.

Gorkij Maxim akadémiakussá választását megsemmisítették. Ez nem csökkenti a kitűnő író munkakedvét. Még sohase dolgozott ilyen jó erőben. A legközelebbi napokban három kötete jelenik meg egyszerre.

Gorkij Maximra feladták az utolsó kenetet.

Gorkij Maxim a jövő héten tartja esküvőjét.

. . . Egyetlenegy héten mindössze ennyit olvastunk Gorkij Maximról a különböző hírlapokban.

Tanulság:

Vége a költők is megtanulják a kereskedőktől, hogy a jó bornak cégér kell.

V.

Strindberg, a nőgyűlölő.

Strindberg negyedik felesége egy szép napon megszökött az urától.

Amikor tudatták vele az esetet, a költő igen megboszankodott.

— Mit zavarnak?! — kiáltott fel epésen. — Hát már sohase lehet nyugodtan dolgoznom?! Épp azt a munkámat írom, mely egyenest visz át a halhatatlanságba; közel vagyok a befejezéshez, mely a nőkérdés problémáját végérvényesen meg fogja oldani, és tessék,

ilyen téгла esik a fejemre! . . . mintha csak azért történnék, hogy ismét félbe kelljen szakítanom a munkámat! . . .

— Valóban, uram, legjobb, ha nem szakítja félbe — szólt a hírvivő. — Most már úgys hiába volna.

— Nem értem ezeket a nőket! — szólt mélázva a mester. — Igen, igen, ön nem fogja elhinni, hogy én, a női lélek mélységeinek a kutatója mondom ezt önnek, és mégis így van: nem értem őket! . . . Már a negyedik szökik meg tőlem. Egy feleség, két feleség, jól van, de négy feleség! Én gyűlölöm őket és ők hagynak el engem! Érti ön ezt?

— Nem én — felelt a hírvivő.

Tanulság:

A csókot gyakorold, és ne magyarázd.

VI.

A költő és a szabók.

A költőnek kilyukadt a nadrágja.

Máskor ő ezt föl se vette, illetőleg máskor fölvette ő a nadrágot lyukasan is. De ez egyszer olyan helyen lyukadt ki a nadrágja, hogy a mögötte menők mind észrevették és csúfolták a költőt.

Azért a költő hosszas lelki harc után elhatározta, hogy új nadrágot csináltat.

Bement egy szabóhoz, akit nevezünk Rothknopfnak, s elmondta kívánságát.

— Előleget kérek — szólt a szabó.

— Bocsánat — felelt a költő — de véletlenül ott-hon feledtem a pénztárcámat.

— Sajnálom — monda Rothknopf — de akkor semmi se lesz a dologból.

— Uram — kérlelte a költő a szabót — nemsokára egy hosszabb eposzt írok s abból ki fogom fizetni a nadrágot.

— Ön, úgy látszik, nem tudja, hogy a szabó-ipar milyen válságba jutott — jegyezte meg Rothknopf.

— Nem — felelt a költő. — Ezt nem tudtam.

— Hát majd elmondom önnek — magyarázta a jószágos Rothknopf. — Mindenekelőtt tudja meg uram, hogy az adósok már ősidők óta nem szeretnek a szabónak fizetni. Ez a szokás a századok folyamán annyira elhatalmasodott, hogy immár beállott a válság.

— És miben áll ez? — kérdezte a költő.

— Abban, hogy a bécsi szabók mozgalmat indítottak, melynek célja az, hogy a szabók világszerte tegyék le tüiket és cérnáikat s területileg térjenek át az uzso-rási pályára. Az adósok pedig, ha nadrágot akarnak, ezentúl varrják meg a nadrágot maguk.

— Ez érthető — jegyezte meg a költő — de úgy látom, hogy ön még nem csatlakozott a mozgalomhoz.

— Nemsokára mindnyájan kénytelenek leszünk vele — folytatta Rothknopf. — Tudja meg uram, hogy az utolsó korrekt megrendelőt, aki szállítás után nyom-ban kifizette a nadrágot, 1857-Jben temették el Hanno-verben. Azóta a legnagyobb urak is adósok maradnak a szabónak. Ismerek egy német birodalmi grófit, aki mindaddig nem fizet, míg huszonötezer márkával nem tartozik. Szabója egyszer már öngyilkosságot akart el-követni, de meggondolta magát s inkább egy csinos vil-lát vett a huszonötezer márkáért. Dolgozom egy magyar mágnásnak, aki csak minden öt esztendőben fizet. Ha meggondolom, hogy ez az ember egész életében mind-össze hétszer fizetett a szabónak! Mit mondjak, uram? Fiatal korában még maga VII. Edvárd, kinek tragikus

sorsa mindazonáltal (bennünket szabókat is meghat, mondom, maga VII. Edvárd se szeretett a szabóknak fizetni. Az angol szabók azonban tudnak ez ellen védekezni; aki rendesen fizet a ruha szállításakor, annak tíz-tizenöt százalékot, aki pedig egy év múlva fizet, annak öt százalékot engednek a ruha árából. De mit csináljon a szegény magyar szabó? Ha az ember eleve nem gondolna minden eshetőségre s nem számítaná a ruha árát ötven—hetvenöt—száz százalékkal drágábban, a szegény magyar szabónak éhen kellene halnia.

S Rotknopf egy könnycseppet törölt ki szeméből.

— Uram — szolt a költő — én belátom, hogy nem a néptanítókon, nem a bányamunkásokon s nem a munkanélkülieken kellene társadalmi utón segíteni, hanem a szabókon. De ön királyi tanácsos, a tőzsdetanács tagja, többszörös háziúr s azonkívül okos ember is, aki tudja, hogy a rosszul fizető helyett is meg lehet fizettetni a jó fizetőt . . . talán kivételképpen mégis csinálhatna nekem egy nadrágot?

— Nem tehetem, uram — bizonyítgatta Rothknopf s folyvást könny csillogott a szemében — esküszöm, hogy nem tehetem! Az én klienseim évenként másfél millió koronával maradnak adósaim! . . . tudja-e, mi az: másfél millió koronával! Hogyan pótoljam ezt a borzalmas veszteséget, mondja? Ha ön megmondja nekem, hogyan kaphatnám meg ezt az évenként másfél, harminc év alatt tehát negyvenöt millió koronára rugó összeget, rögtön csinálok önnek egy nadrágot. De ha a szegény szabó azt kérdi, hogy miből éljen meg? senki se felel. Másfél millió, uram, tudja-e, mi az: évenként másfél millió korona?! . . .

E szavakra Rotknopft sírógörcs fogta el. Ráborult a bolti asztalra, s olyan búsulásnak adta magát, hogy a költő alig tudta helyre vigasztalni.

Fölötte lehangoltan lépett ki a boltból. Sajnálta

Rothknopfot is, de ennél még sokkal jobban sajnálta a nadrágot.

— Szerencsére, csak egy kis lány, de több szabó is van a világon! — vigasztalta magát.

Rövid mélézás után betért egy másik szabóhoz, akinek a Gelbschnabel nevet adhatjuk.

Gelbschnabel már egészen más stílú ember volt. Székkal kínálta a költőt s tökéletes udvariassággal szólt:

— Azonnal válaszolok óhajtására, uram. Előbb azonban pár szót kell váltanom telefonon a Hiteltudósító Irodával.

A „hitel” szó igen megragadta a költőt, mert ösztönszerű rokonszenvet érzett minden olyan intézet iránt, melynek nevében a „hitel” szó is benn foglaltatik.

— Hogyan? Már ilyen is van Budapesten? — kérdé.

— Igen — felelte Gelbschnabel — csak hogy még kevesen használják, mert nálunk még kevesen állanak a kor színvonalán.

— Ez igen szomorú — szólt a költő, mert még nem sejtette, hogy mit jelent a kor színvonala.

Gelbschnabel úr csöngetett a telefonon, összekötést kért és kapott, bejelentette a költő nevét s azután így szólt:

— Azonnal itt lesz a válasz.

A költő azalatt, amíg várakoznia kell, egy Vitellius-ról szóló tragédia meséjét akarta elméjében megkomponálni. De alig határozta el, hogy mi történjék Vitellius-szal a második felvonásban, a telefon megszólalt, Gelbschnabel úr papirost és ceruzát vett elő s egy perc múltán már a költő előtt állott a Hiteliroda jelentésével.

— Tehát hallgassa, uram, hogy mit jelent az iroda: „Bodor Barna, 27 éves alanyi költő, számos, közepes értékű bökvers és alanya, továbbá több el nem fogadott színdarab szerzője, született a torontálmegyei Vojtek

községben, hol a népesség garázda, fenekedő, iszákos, vadházasságban élő, duhajkodó, pazar és elszegényedett. Egy-egy alanyi verséért a szépirodalmi lapoktól 3—5 frtot kap; a napilapok verseit ingyen közlik. A szerkesztőségekben kevésre használható, többnyire állás nélkül van, most harminc forint fizetést élvez. A „Fővárosi Takarékos Gazdák Szövetkezeténél lévő kétszázkoronás tartozását perlik; a végrehajtás küszöbön. Iparosoknak rendetlenül fizet, sőt lakásbérével is adós szokott maradni. Lóversenyre gyakran jár és sokszor megfordul az olcsóbb éjjeli mulatóhelyeken. Alsóst krajcárba játszik, de nem tud; blank bélára is fölveszi. Étkezésre nem abonál, még csak könyvecskét se vesz. Pazarul költ drágább édesvízi halételekre, mert ezeknek állítólag nagy a foszfortartalma s ez a költészetre előnyös; nagyon sok apró süteményt fogyaszt el s ezt már nem tudja motiválni. Egy Piczi Mici nevű trapéz-művésznőt környékez; eddig két ízben költekezett rá egy harmadrangú borozóban, pezsgőt nem hozatott, de igen sok szilvóriumot. A nadrágcsináltatás óhaja is alighanem a szerelemmel függ össze. Hitelképesség: a nullával egyenlő.” Ebből láthatja, uram, — fejezte be előadását Gelbschnabel — hogy a nadrágot nem előlegezhetem önnek.

— Tévedés van a személyben, — vetette ellen a költő — különösen ami a bökversek irodalmi értékét illeti.

De Gelbsohnabel nem volt kapacitálható, s a költőnek eredménytelenül kellett a boltból távoznia. Nem csüggedt el; fölkeresett egy harmadik szabót is, akit nevezzünk Blaumontag-nak. Blaumontag föltette szemüvegét, végig nézett a költőn és így szólt:

— Külsejéről Ítéelve, uram, önnek benne kell lennie a fekete könyvben.

— Mi az a fekete könyv? — kérdezte a költő.

— A fekete könyv — magyarázta Blaumontag — vagy pontosabban szólva: a Magyar Szabók Fekete Könyve olyan folyóirat, mely betűrendben tünteti fel mindazoknak a nevét, kik szabóiknak valaha adósok maradtak. A szabók ebből megtudják, hogy kinek lehet hitelezni, s kik azok, akik rendszert csinálnak belőle, hogy a szabónak adósok maradnak.

A költőben egy remény csillant fel. Az a remény, hogy az ő neve is benne lesz a fekete könyvben. S mi alatt Blaumontag a különböző évfolyamokat lapozgatta, egész regényt szőtt képzelete . . . Blaumontag szavaiból vagy a tartozás összegéből meg fogja tudni, hogy melyik szabó tette bele az ő nevét a megbélyegző listába. Fölkeresi ezt a szabót és azt mondja neki: „Én önt elítéltethetném zsarolás címén, mert meg nem engedett módon akart rábírní tartozásom kiegyenlítésére. De ha csinál nekem egy nadrágot: akkor megbocsátok önnek, a nadrágot pedig ki fogom fizetni eposzom tiszteletdíjából.” Ennek a szabó nem fog ellenállhatni . . .

Blaumontag azonban boszúsan csapta össze a kilencedik vaskos kötetet és így szólt, megvetéssel:

— Az ön neve még csak a fekete könyvben sincsen benne. Önnek soha még szabó nem hitelezett, mert különben benne volna. Én volnék az első szabó, aki olyan számár, hogy hitelez önnek . . . nos, én nem leszek ez a számár.

A költő csalódottan s most már kissé elkeseredetten távozott. De nem mondott le végképpen ábrándjáról, s bekopogtatott egy negyedik szabóhoz is, akit az Immergrün névvel fogunk feldíszíteni.

Immergrün — Blaumontaggal ellentétben — igen nyájas ember volt. Ahogy a költő óhajtságáról értesült, felkiáltott:

— Kérem, azonnal mértéket veszek.

A költő azt hitte, hogy álmodik.

Immergrün mértéket vett és sorra följegyezte a számokat. Aztán azt mondta:

— Alásszolgája. Köszönöm, megvagyunk.

— Tehát meg fogja csinálni a nadrágot? — kérdezte a tulboldog költő.

— Azt még nem tudom, — felelt Immergrün — előbb meg kell nézmem a fekete listát.

— Hát az mi? — kérdezte a költő elhűlve.

— Az, kérem, — magyarázta Immergrün — egy szelídebb, kellemetesebb, finomabb fekete könyv, azt mondhatnám: fekete könyv cukrosmandula módra. Mi modern szabók, akik haladunk a korrallal, nem kellemetlenkedünk a notórius adósságcsinálókkal, akik aztán zsarolási pereket zúdítanak a nyakunkba, hanem azért értesítjük egymást arról, hogy kik üzik iparszerűleg az adósságcsinálást. Mi az adósságcsinálóknak nem a neveit, hanem a méreteit teszszük közzé a fekete listában, minden fertálykor. Ahogy a fogház igazgatója följegyzi a fogoly antropometriai adatait, mi is egész sereg számot írunk jegyzőkönyvünkbe, amikor mértéket veszünk. A legritkább eset, hogy ezek a számok két emberre is ráillenek s így igen alkalmasak arra, hogy fölismerjük róla az adósságcsinálót. Ha Uraságod tizenhat számadata még nem szerepel a rosszul fizetők jegyzékében, akkor örömmel, sőt kéjjel fogom elkészíteni a nadrágot, de ha igen, úgy tudom, hogy kivel van dolgom ... s akkor értesíteni fogom.

— Hogyan? — kérdezte a költő.

— Íme, számjegyei s kísérje figyelemmel a „Fővárosi Kürt” apró hirdetéseit.

A költő huszonnégy órát töltött remény és kétség között. A következő napon, alig hogy fölébredt, megpil-

lantotta a „Fővárosi Kürt” apró hirdetései között számjegyeit s ezek alatt a következő kis üzenetet:

„Csak nem képzeli, hogy nadrágot csinálók magának?! Immergrün.”

A költő rettentő dühbe gurult. Még egyszer fölkereste Immergrünt, mint a szélvész rontott be a boltba, hirtelen körülnyalábolta a gyanútalan szabót s erőszakkal mértéket vett róla. Aztán így szólt:

— íme számjegyei. Kísérje figyelemmel a „Fővárosi Kürt” apró hirdetéseit.

És tova száguldott.

A meglepett Immergrün először el akarta dobni tulajdon számjegyeit. De még se állhatta meg, hogy másnap meg ne nézze a „Fővárosi Kürt” apró hirdetéseit. Ott találta számjegyeit s alatta néhány, itt le nem nyomtatható, mert igen kevésbé válogatott szidalmat. Aztán ezt a végszót: „És most ha tetszik, pereljen he becsületsértésért! Azt üzenem a számjegyeinek, amit akarok! Bodor Barna, alanyi, elbeszélő és drámai költő.”

Immergrünt a guta környékezte, de életét mégis megkímélte az ég.

S a mese vége? A mese vége ez: Rothknopf, Gelbschnabel, Blaumontag és Immergrün meggazdagodtak. Ellenben a költőnek még most sincs nadrágja.

Tanulságok:

1. Ha költő vagy, ne akarj nadrágot.
2. A szabót is megsegíti az isten, ha a szabó maga is erősen akarja.

VII.

A világ teremtése.

— Szabadon Schiller után —

Vége felé járt a hatodik nap. Az Úr egy kicsit fáradt volt, mert rövid idő alatt csinos munkát végzett. Először világosságot csinált. Azután megalkotta a teret, ahol az életnek szántakat elhelyezhesse: az atmoszférát, az óceánt, a földet. Majd megteremtette az élőket: a vegetációt, az állatokat, az embert. Az emberrel csak a hatodik nap delén készült el, mert ennek a szövevényes gépnek az összeállítása sok gondjába került. Ekkor már vágyott a pihenésre, de még hátra volt egy nehéz dolog, az elhelyezés műve.

Sietnie kellett, mert a hetedik napon nyugodni akart. S mikor a legjobban sietett, akkor vette észre, hogy alkotásába egy kis hiba csúszott be. Ugyanis több élőlényt teremtett, mint amennyit könnyedén el tudott volna helyezni. „A teret nagyobbra kellett volna szabni” — szólt magában. Különösen azt sajnálta, hogy az emberek számára nem teremtett több hivatalt. De a nagy munkát már nem lehetett elülről kezdeni.

Mit volt mit tenni, elhelyezte az élőket úgy, ahogy lehetett. Beleizzadt amíg egy kis rendet tudott csinálni, de alkonyat táján mégis elkészült a munka nagyjával. Még csak három csoport várt az elhelyezésre. Az élők egyetemének legutolsó rendű csoportjai: az ég madarai, a mezők liliomai, és a költők.

Az ég madarai csiripoltak:

— Mit fogunk enni? Mit fogunk enni?

— Majd táplálni foglak benneteket — biztatta őket az Úr.

Arra gondolt, hogy még maradt egy kis morzsa a zsebében.

S az ég madarai elszálltak a levegőbe, ahol még hely maradt számukra.

A mezők liliomai nem szóltak semmit, csak fázékonyan reszkettek fehérségükben.

— Majd ruházni foglak benneteket — bátorította őket az Úr.

Arra gondolt, hogy ez még kifutja a napfényből. És ott hagyta őket, ahol éppen voltak.

Már csak a legutolsó csoport várakozott az Úrra, a költők.

A költők némán és közömbösen várták, hogy visszaküldik őket a sárga semmibe. Úgyse értették, hogy mivégre teremtettek őket.

Mikor az Úr megpillantotta- őket, kétszer is megsímtotta szép ősz fejét. Mit csináljon velők? Már nem maradt semmije.

Hosszas fejtörés után mégis kieszelt valami modus vivendi-t.

— őszintén megvallva — szólt elgondolkozva — egy kicsit bánom, hogy megalkottalak benneteket, mert tulajdonképpen, ha jól fogjuk fel a dolgot, fölöslegesek vagytok. De ha már megvagytok — isten neki, énekeljetek! Egyelőre nektek nem jutott semmi, de „majd csak kinéz nektek is egy kis könyvtárnokság, tanítói állás, diurnum, vagy mi egy s más, egy kis nesze-semmi, fogd-meg-jól. Szegények vagytok, főzettek vízzel. Es a mennyköbe! . . . Talán csak megvárhatok én is egy kevés hitelt! . . . Végre is rászolgáltam a hitelre! . . . Na, hát csak előre! . . .

A költők elszéledtek a világ négy tájéka felé s útközben vándorbotot nyestek maguknak a fákról.

Az Úr nagyot lélezett. Azt hitte, hogy végre szerencsésen elkészült. Már éppen el akart indulni, hogy nyugovóra hajtsa a fejét, amikor meghökkenve vette

észre, hogy egy vad nézésű, máris elzúllott alak még mindig ott áll s hallgatagon várja a legfelsőbb rendelkezést.

Olyan ágrólszakadt, olyan sovány, olyan beteg volt, hogy az Úr nem ismerte rá.

— Hát te ki vagy? — kérdezte megdöbbenve annak láttára, akit alkotott.

— Én a *magyar költő* vagyok! — felelt a dacos külsejű alak.

— Költő *is* vagy! Magyar is vagy! Mért nem vagy mindjárt zsidó is?! — kiáltott fel az Úr elkeseredetten. — De, szerencsétlen, ha költő vagy és még hozzá magyar költő vagy, *akkor hát mit csináljak veled?!*

Végtelen irgalmasságánál fogva mégis elgondolkozott, hogy mitévő legyen.

— Hát persze, persze, te is élni akarnál... ismételtette magában.

Beesteledett, míg sikerült kitalálnia valamit.

— Légy hírlapíró — szólt határozottan, de hangjában részvét csengett.

A magyar költő még ekkor se akarta megadni magát sorsának.

— Más nincs? Semmi? Perabszolute semmi? — kérdezte.

— Perabszolute semmi! — felelt az Úr, a legvégső „non possumus” szomorúságával.

A magyar költő csüggedten hajtotta meg büszke, konok fejét.

— Légy hírlapíró — ismételte az Úr szelíden — ez végzeted. Arcodnak verejtékével... nem, agyvelődnek elkínzásával kell megkeresned mindennapi kenyeredet ... azaz nem, nem mindennapi kenyeredet, hanem azt, amit tegnap megettél, amit gyermekeid tegnapelőtt meettek, amivel tartozol... Dolgoznod kell

többet mint két más embernek, mert ha csak annyit dolgozol, mint más, éhen halsz; dolgoznod kell minden nap, kivétel, szünet nélkül, számodra nincs vasárnap, dolgoznod kell hiába, mert a maximum, amit elérhetsz: létednek és gyermekeid létének fentartása — arról, hogy egy betevő falatot hagyhatnál nekik hátra, nem álmodozhatol; dolgoznod kell, mikor az anyád meghal, dolgoznod kell az esküvőd napján, dolgoznod kell kimerülten, dolgoznod kell betegen, dolgoznod kell a halálos ágyadon is.

Amikor más lepihen és alszik, tanulnod kell, mindig többet tanulnod, mert sokan vagytok, nagy a verseny s aki hátramarad az elhull. Minduntalan kockáztatnod kell az életedet, s minduntalan feláldoznod a szabadságodat, mert meggyőződésedért pisztoly elé állani és börtönbe menni: ez a te vagyoned, ez a te becsületed. Ezekután pedig mindörökre le kell tenned róla, hogy valamelyes megbecsülésben lesz részed, mert sokan vannak a hírlapírók, de kevesen a költők, s az emberek téged is az után fognak megítélni, amit kasztodnak csak a legsilányabbjai cselekesznek, mert ők gyakran cselekszik . . . Menj fiam! Ha jól viseled magad, férfikorodban segélykölcsönt kapsz az Újságírók Egyesületétől, s aggkorodban alamizsnát, az írók Segélyegyletétől. Menj és ne csüggedj! Mert ha meghalsz, minden jóra fordul. Jutalmul, mert költő voltál, ingyen kapsz sírhelyet s ha korán halsz meg, ha férfikorod delén agyondolgozol magadat, még olyanok is lesznek, akik megsíratnak! . . . Menj, szegény fiam!

S a költő ment, ahová végzete rendelte.

Az Úr pedig nyugovóra tért. Pihenő helyéről még egyszer visszatekintet alkotására, s öröm töltötte el a gyönyörű világ és a sok élet láttán. De isteni érzése nem volt zavartalan; mindenlátó szeme mindig látta a

magyar költő meggörnyedt alakját, s fenséges örömébe egy ürömcsepp vegyült.

Aki pedig ezt a mesét nem hiszi el: olvassa el Inczédy László élettörténetét.

VIII.

A költő és a sorsjegy.

A költő és a sorsharag ... ez régi téma. A költő és a sorsjegy ... ez már modernebb. Haladjunk a korrall.

A költőt megválasztották országos képviselővé. De a költő a pokolban is költő marad. Vakarjátok meg a függetlenségi politikust és eltűnik a poéta. Sétáljon bár Paris utcáin, mégis csak: kibúvik a szeg a zsákból.

A költő *tehát* Paris utcáin sétált, s abban a képzelődésben élt, hogy ő épp olyan országgyűlési képviselő, mint a többi. Ehhez képest így monologizált:

— Legalább is négyszáz képviselőtársam van, akinek a választás több pénzébe került, mint nekem. Nem kevesebb, mint hetvenkét kollégámnak még a képviselői fizetését is lefoglalták választási költségek fejében. Szerencsére az én választóim: utolsó mohikánjai az elvörösöknek. Komolyan vették a tiszta választás mókás jelszavát, s így az én pénzem megmaradt. Még fölösleges pénzem is van, amit a mai világban már csak kevesen mondhatnak el magukról. Mit csináljak vele? Sorsjegyet veszek. S ha megütöm vele a főnyereményt, Magyarország összes költőit megválasztatom országgyűlési képviselővé.

Bement a legközelebbi bankházba s egy ígervényt kért. A bankhivatalnokok összenéztek.

— Mi a neve? — kérdezte egyikök.

A költő megmondta a nevét.

— Foglalkozása? — firtatta amaz.

— Országgyűlési képviselő vagyok — felelt a költő.

— Hja, ezt akárki mondhatja!

A költőnek igazolnia kellett magát.

— Vallása?

— Abban a kedvező helyzetben vagyok hogy nem kell eltitkolnom — szólt a költő s előmutatta keresztlevelét.

— Útlevele?

Véletlenül az is volt nála.

Ezután még vagy másfél óráig várakoztatták, abban a reményben, hogy elunja a dicsőséget s lemond a sorsjegyről. De a költő kitarzott, s végül mégis csak oda kellett adni neki az öt frankos Ígérvényt.

Ez a sok huzavona szöveget ütött a költő fejébe. Tűnődni kezdett, s addig tűnődött, míg megtalálta a magyarázatot. A bankhivatalnokok észrevették, hogy idegen, s el akarták rettenteni a sorsjegy vásárlástól. Nem akarták, hogy a francia pénzt idegen nyerje meg s kivigye külföldre.

Mit tett volna ebben a helyzetben egy más képviselő? Egy vérbeli politikus? Egy megrögzött összeférhetetlen?

Azt tette volna, hogy: gúnyosan mosolyog, elteszi az ígérvényt, megüti a főnyereményt, zsebre vágja a. milliőkat és nem is fütyöl többet Franciaországra.

De a költő a pokolban is költő marad ...

Alig vette észre, milyen ijedséget idézett elő, az országgyűlési képviselőben feltámadt a poéta. Eszébe jutott, hogy a franciák és mi, magyarok, tulajdonképpen testvérek vagyunk. Eszébe jutott Franciaország dicső

múltja: Szent Lajos, IV. Henrik a nap- király, a forradalom (hősei, Bonaparte, Austerlitz, február, július, a barrikádok, és a vérző Franciaország: Metz, Sedan ... Eszébe jutott, hogy Franciaországgal mindig barátságos viszonyban voltunk, és hogy Franciaország néhányszor, így például: Rákóczi idejében, vagy ebben a században: az emigrációkor, majdnem hogy segítségére sietett Magyarországnak ...

Mindez eszébe jutott, s így szólt magában:

— És én elvigyem ennek a derék országnak a pénzt? A francia testvérek kenyerét? Nem, nem volna áldás azokon a mandátumokon, amelyeket az ő elszegényedésük árán szerezne meg az ember! . . .

Megsajnálta Franciaországot és nem ütötte meg a főnyereményt.

De később nem állhatta meg, hogy el ne beszélje kalandját, tüzes szónoklatot tartván az önálló vámterület mellett.

Aminek utána (hallgatói fejőket csóválták és így elmélkedtek:

— Ezt mégis elhibázta kigyelmed! Mert szép az érzés, ha semmibe se kerül, és szép a költészet, ha a légynek sem vét. De a közérdek előbb való, és mikor közérdekről van szó, a politikus gyűrje le a költőt. Ha ön elhozta volna Franciaország millióit! . . . Hogy lehetett ezt elmulasztani, kedves költő úr! Ön csinos verseket ír, amelyeket senki se olvas el, s mi ezért tiszteljük önt. De ha ön elhozta volna nekünk Franciaország millióit: Kossuth, Türr Pista és Garibaldi után ön volna az első, akinek dalba foglalnók a nevét!

TÉLI ÁLLOMÁSOK.

A loppioi tó malachit színű vizére rámosolyog a Tavasz küldötte első napsugár, s a viaszképű ember, ott, a vasúti kocsi bőrpadján boldogan suttog magában: „Áldott Dél! Köszöntelek!” A kis kávémasina, mely embereket szállít a magaslatokon keresztül, duruzsolva, pihákolva szaladgál jobbra-balra a nagy hegykanyarulatban. Hol előre törtet, hol visszafut; messziről nagy, fekete macskának néznéd, mely valami cérna-gombolyaggal játszik. Oltresarcánál aztán lekanyarodik a magaslatokról, s a viaszképű ember a völgykatlanban villák és fogadók kőhalmait pillantja meg: az ott már Arco. Végre! Az összegémberegett láb és kar, mely a meráni direkt kocsi beteg-fülkéjében tizenkilenc órán át nem találta a helyét, hogy aztán még két vasúti kupét próbáljon ki, már jóelőre nyújtózkodni kezd, s mikor a kis kávé-masina behárog az arcoi állomásra, a beteg megkönnyebbülten kászolódik ki a vasúti kocsiból. Nem látja sápadt, fehér fülű bajtársait, akik Rivába igyekezve, sietnek elfoglalni az üresen hagyott helyeket, nem látja a vasút lármáján szórakozó halovány asszonyok féreg-rágta szépségét, csak a napsugárt, mely vigan táncolt be előttük a szomorú állomásra. S annak az érzésével, aki három heti tengeri út kényelmetlen-

ségei után végre kikötőbe ért, örvendezve siet a kijárat felé. A kijáratnál aztán aranypaszomántos sapkájú hotel-szolgák veszik át az orvosok eleven szállítmányát. A beteg nem ellenkezik, nem ordít fel, nem rúg-kapál, nem védekezik kétségbeesetten, nyugodtan túri, hogy betegyék egy omnibuszba, melynek múlt havi pasasérjai már csöndesen fekszenek nem messze innen, a fehér kövek alatt.

Ó, viaszképű ember, nézz vissza egy pillanatra, mielőtt végképpen magad mögött hagyod a hegyeket, a halmokat, az országokat, népeket s az egész földgolyóbist! Nézz vissza; megérdemli, hogy még egy utolsó pillantást vess rá: gyönyörű világ volt! Fák zöldeltek, patakok csörgedeztek s vidám asszonyok nevetgéltek benne. Búcsúzz el tőlük. Az út, amelyre lépsz, rövid, s mégis a semmisségben végződik. Ez a napsugaras vidék az Elysium előtornáca; az aranypaszomántos sapkájú szolgák a halál küldöttjei. Ha a nagy embergyűjtő eddig csak alkudozott rád, itt, bizonyos lehetsz benne, perfectté teszi a vásárt. Nézd, amott a meleg homokon pohos, dúsgazdag baktériumok trilliói korzóznak láthatatlan batárjaikon; a gyepen ici-pici bacillus-fiúk és serdületlen bacillák megszámlálhatatlan serege járja a ringe-ringe-rájá-t. Viaszképű ember, nézz vissza még egyszer a hófedte hegyekre, s azután menj, ahová a napsugár hi, az aranypaszomántos sapkájú szolgákkal! In paradisum deducant te angeli.

*

Déli verőn a beteg sétára indul San Tommaso irányában. Elmegy az elhagyott templomig, melyen nagybetűs felírás figyelmezteti a minden tisztességtudásról megfeledkezett emberiséget, hogy: „Rispetto alla casa di Dio!” s közben végignézi a temérdek fogadót, amint

minden ötpercnyi távolságban egymásra licitálnak az olcsóbbnál olcsóbb ellátással. Ha elhiszed, amit hirdetnek, azt képzelnéd, hogy tüdőbajos ember számára nincs itt egy talpalattnyi hely, s ablakaikból vértelen lány-arcok nézik a sétáló beteget, Krisztus arái. Amint tekintetük találkozik, azt gondolják egymásról: „Sze-gény! Ez már szépen benne van! ...” s aztán igye-keznek egyébre gondolni. Amaz tovább megy. Egy pil-lanatra boldoggá teszi a meleg érzése, s kigombolja a felső kabátját, de mikor a tizedik haldoklót hozzák eléje tolószéken, óvatosságból ismét begombolkozik. Az egyikre véletlenül rápillant s így szánakozik magában: „Istenem, hát nem jobb volna ennek, ha egy vagy két héttel hamarabb meghalna?! Mit ér már az ilyen exisz-tencia?!” Egy-két hét múlva, mikor öt viszik így, azt fogja gondolni; „Ó, milyen jó a levegőn! Nemsokára annyira megerősödöm, hogy megint járhatok, kelhetek, sétálhatok! . . .” Elhalad az osztrák Fehérkereszt épü-lete előtt, s a kirakatba tett haldoklók, a verandán és az erkélyeken fekvő, mozdulatlan emberek egy kicsit el-kedvetlenítik. Visszatérőben nem állja meg, hogy oda ne pillantson; igen, még most is ott fekszenek.

Betér egy vendéglőbe, vagy egy kávéházba. A tér-zene, bár egy kicsit kísértetiesen hangzik, elszórakoz-tatná; de már elég beteget látott, minek lássa a többit is?! Azt a rekeszt választja, ahol dohányzók söröznek. A másokban, ahol nem szabad szivarozni, nincs egy lélek se. Mindenkinek jólesik azt hinni, hogy az ő baja nem tartozik a súlyosabbak közé, s a füsttől nem őt óvják, hanem a többieket.

Csak a szomszédja valamivel tovább ülne! S ne látná mindenütt azt a memento mori-t, hogy: „Man bittet sich der Spucknäpfe zu -bedienen.”

Kilenc órakor lefekszik s a kegyes álom elfelejteti

vele ezt a széltől védett helyet, ahol nem igen vannak, csak haldoklók, s olyanok, akik a haldoklásból élnek.

Harmadnap a beteg ember rájön, hogy télen, ha rossz idő jár, a pokolban is hideg van. A hőmérő itt három fokkal többet mutat, mint otthon — ahol különben süt a nap — a szél se fű olyan nagyon, mint a Garda-tón (Malcesine tájékán), de esik az eső, s a szobából nem lehet kimenni. A szobában pedig rettenetes hideg van; lehet húsz-harminc éve, hogy nem fűtöttek ebben a helyiségben. A nyomorult ember, aki a tavaszt keresi, befűttet; az első kísérletek hiábavalók, de két forint ára fűtőanyagtól valamennyire megenyhül a klíma. A beteg ember magáráveszi a plaidjét és néz maga elé.

Szeretteire gondol, akik azt hiszik, hogy ő az örök tavaszban lépked, s kék virágokat szed örökzöld fákról, melyek nevető ég alatt dicsérik a természet kegyességét ötszáz esztendő óta.

Másfél óra múlva elfogja az elkeseredés s lemegy az első könyvkereskedésbe, hogy valami olvasnivalót keressen.

Ó, ezek is gondoskodnak a haldoklókról! íme, itt vannak: „A tüdő vész keletkezése és gyógyítása.” — „Egészségtan tüdőbajosok számára.” — „Az alkohol és a tuberkulózis.” (Olcsó vigasz azok részére, akik nem söröznek.) — „A tüdővész gyógyítható.” — „Az asztma gyógyítása.” — „Hogyan óvakodjunk a tüdővéstől, s hogyan gyógyítsuk a tuberkulózist?” — (Ez biztos szereket ajánl, s olcsóbb, mint a többi.) — „Térjetez vissza a természethez!” (Azoknak szól, akik még reménykednek.) — „Láz-mérő.” (Ennek a doktornak a szíve spongyából van.) — „A sóványság okai és gyógyítása.” (Ezt lágyabb lelkű lírikus

költötte.) — „Hogyan ismerjük meg a tudóvszt a szemkötőhártájáról?” (Kitűnő könyv; aki elolvassa, meggyőződik róla, hogy neki semmi baja.) — Aztán egy egész irodalom azok számára, akik már csak a másvilágban reménykednek: „Személyiségünk túléli a földi létet.” — „Meghalok s mégis élek.” — „Közlekedjete a szellemekkel.” — „A praktikus spiritualizmus tanítása.” — „Bevezetés a kísérleti spiritualizmusba.” — „A föld nem utolsó állomásunk,” — Ötven krajcárért, vagy másfél forintért egy hétre való vigasztalás. S ne felejtjük el, hogy ez a kegyes csalás nem árt senkinek. A beteg, ha elpezsgözi azt a pénzt, amibe ezek a nyomtatványok kerülnek, legfeljebb egy pár órával hosszabbítja meg az életét.

Itt a civilizált emberiség örök szórakoztatója: Guy de Maupassant. Itt a legújabb könyvek, amelyek a beteg figyelmét egy negyedórára lekötöhetik; itt a „Henschel fuvaros” és Christomanos naplója. Azt, akit világeletemben csak egy dolog érdekelt, itt is fel fogják vidítani „Faublas lovag kalandjai”. Aztán megint Guy de Maupassant, vallásos könyvek, s végül is a Notre coeur szerzője.

A beteg beburkolózik plaidjébe, lábát odatámasztja a kályhához, olvas és élvezi az Örök tavaszt.

*

Az osztrák-magyar monarkia köztisztasági ládájában, melyet némelyek üdülőhelynek tekintenek, s melyet a bacillusok Parisának kellene neveznünk, a tekintélyesebb és pohosabb baktériumok nemzetközi kongresszust tartanak. Eljárvák a danse macabre-t, aztán komoly tanácskozásra gyűlnék egybe s elvégzik, hogy minden becsületes törekvésük ellenére még foly-

vást jelentékeny a tennivalójuk. Egyre jönnek új meg új szervezetek, amelyekkel el kell bántniok.

Nehezen győzik a munkát, de vannak szövetségeseik.

Ezek a szövetségesek derék, köztiszteletnek örvendő emberek. Akik nem látják át, hogy az igazán megtámasztott embernek a valamivel tisztább, s a kevéssel, fölötte kevéssel melegebb levegő nem használ annyit, amennyit árt a temérdek lelki depresszió, és nem látják át azt sem, hogy akinek könnyű inficiálnia magát, sehol se szeresheti meg az infekciót biztosabban, mint itt, ahol több a miazma, mint a meleg, s ahol minden villamos lámpán ott kellene lennie a felírásnak: „Óvakodjál embertársadtól!” . . . Talán maguk se tudják mért — valószínűleg pusztá tradícióból — bolygatják ki a halálraítélteket otthonuk nyugalmából, s maguk se hiszik, hogy sokat használ a szerencsétlennek, ha a tavasz reményében, elhozza obulusát ennek a kis köztársaságnak, mely a haldoklásból és a halálfélelemből él, nő és gyarapszik.

Igaz, hogy kényelmesebb nem látniok a halálra váltat. Ez is misericordia.

AZ IGAZSÁG.

Fölteszem, — nem jó — magyar szó, de szükséges szó — tehát: fölteszem, hogy Stockmann Tamás doktor, ex-fürdőorvos és ingyenes-iskola tulajdonos, egy hideg őszi reggel fölkerelkedett a családjával és meglátogatta Parist. Fölteszem róla, hogy mindig kívánczozott oda, mert hallottam, hogy a tudomány és a filozófia kérdései egész, életében érdekelték, s az ilyen emberekben gyakorta föltámad a vágy: fölkeresni a földgömbnek azt a kis területét, amely egykor kétségtelenül a legnagyobb világító telepe volt a civilizációnak s amely talán még ma is megtartotta ebbeli jelentőségét. Fölteszem, hogy Stockmann Petra kisasszonynak, aki igen komoly hölgy, eszébe jutott megnézni a Collège de France-ot is, s ebben a század egyik legeredetibb gondolkozóját; fölteszem, hogy Stockmann doktor és leánya egy emlékezetes délután, kettő és három között, ott szorongtak abban a kis udvari szobában, ahol hosszú, durva fa-asztal mellett tanítványai között ülve, egy nagyfejű, és rövid lélekzetű köpcös kis ember a zsoltárokat magyarázta hallgatóinak. Fölteszem, hogy mert a sok héber szó csak édes-kevéssel gyarapította ismereteiket, engedelmet kértek a hírneves tudóstól, hogy otthon is meglátogathassák; s fölteszem végre, hogy Renan el is fogadta látogatásukat, s leültette őket bibliai egyszerű-

ségű szobájában, azokra a székekre, melyek valószínűleg a pátriárkák korából maradtak fenn.

Tehát mindez csak fantazmagória, nem igazság. De ne vessük meg oly nagyon fantazmagóriáinkat. Nincs az a képtelen álom, mely minden igazság nélkül való volna. Tökéletesen hazudni lehetetlen, s fantazmagóriáinkban is megnyilvánulnak bizonyos igazságok, néha talán akaratumk ellenére is. Sőt — ki tudja?! Olykor azt hinné az ember: mintha úgy volnánk az igazságokkal is, ahogy az árnyékunkkal, amely, ha utána futunk, elillan előlünk, s ha, futunk előle, utolér bennünket.

Elképzelem tehát, hogy Pyrrhon modern kiadása, meg a rajongó norvég együtt ülnek egy bölcsészekhez méltó, egyszerű szobában s a következő párbeszédbe bocsátkoznak:

(Ne tessék merész álomnak mondani, ha úgy tesz, mintha hallanám a nagy kételkedő szavait. Aki jól elolvassa az ő Írásait, könnyen belelovalhatja magát ebbe a fantazmagóriába.)

A rajongó előadja azt a kázust, mely Ibsen Henrik munkáinak gyűjteményéből, a Reclam-féle bibliothékából, vagy a Nemzeti Színház előadásából immár jól ismeretes, s így rohanja meg II-ik Pyrrhont:

Doktor: TJgy-e mester, mindez hihetetlen, rettenetes és fölháborító?

Pyrrhon II.: Igen, ön bizonyára nagyon derék ember.

Doktor: Ezzel, remélem, nem akarja azt mondani, hogy a helyemben másként cselekedett volna?

Pyrrhon II.: Nem, nem tudom, miként cselekedtem volna az ön helyében. Úgy tetszik, én se titkoltam volna el, aminek ön nyomára jött, de meg lehet, hogy nem bocsátkoztam volna harcba a környezetemmel. Én már öreg vagyok, uram.

Doktor: Szóval, ön, mester, nem ért velem egyet abban, hogy az eset föllázító?

Pyrrhon II: Istenem, uram, én csak egy totyakos öreg ember vagyok. Az agyam már meg van lágyulva s akkor se igen bíztam benne, amikor még ép volt. De ha ön mégis kíváncsi a véleményemre, megvallom, hogy: nem tartom az esetet fellázítónak. Ellenkezőleg, természetesnek találom.

Doktor: Miért?

Pyrrhon II: Mert $\delta\eta$ nem elégedett meg azzal, hogy úgy cselekedjék, amint szíve és lelkiismerete parancsolták. Ön többet tett ennél. Ön akcióba lépett, hogy ráerőszakolja a maga fölfogását a többiekre is, akik másképpen gondolkoztak, mint ön. Úgy látszik, az ön gondolkozása nemesebb, mint az övék, de érthető, ha ők többre becsülték a magukét. Minthogy pedig — amint önmagáról tudhatja — az emberek sok mindenre képesek azért, hogy más felfogásokkal szemben a magukét vihessék keresztül: értem, hogy tüzzel-vassal opponáltak önnek. S csodálom: először, hogy ön ezt előre nem látta, másodsor, hogy utólag föllázítónak találja a dolgot. Én ... én ugyan csak totyakos öreg ember vagyok, de... az ön helyében megérteném őket és megbocsátanék nekik.

DoMor: De mester, én az Igazságot szolgáltam!

Pyrrhon II: Az Igazságot? Miféle igazságot?

Doktor: Azt hiszem, mester, csak egy Igazság van a világon.

Pyrrhon II: Nem tudom. *(Megakad a szeme a Petra kisasszony északi egészségtől duzzadó korzetjên s méléző tekintete megnyugszik ezen a kellemetes vonton.)* Kettő közül egy. Vagy valóban csak egy Igazság van, s akkor ez az Igazság nem jelenthet mást, mint valamely öserőt, mely mindenható, titokzatos és megérthetetlen,

mint maga az istenség . . . Ámde amikor ez az Igazság épp oly megismerhetetlen, mint az az apróság, hogy: honnan jöttünk és hová megyünk, miért jöttünk e világra stb. És nemcsak sátáni gőg, de gyermeki elbizakodottság is szükséges ahhoz a fennhéjázó állításhoz, hogy: „én láttam, mi van a fátyol mögött, s én ennek az őserőnek egy részét a zsebemben hordozom, a bölcsék kövének formájában . . .” Vagy vannak milliárd és milliárd igazságok ... (*Petra kisasszony elpirul, nem tudni miért.*) Annyi igazság, ahány generáció, ahány ember, ahány gondolat. Ami a múltban igazság volt, az ma már nem igazság, s az én igazságom önnek már nem az, sőt az, amit ma igazságnak tudok, holnap már nevetséges balgaságnak vagy egyszerű káprázatnak tűnhetik föl előttem. Mindnyájan átéltek az igazságok egész dinasztáinak teljes és tökéletes bukását, s aki sokáig él, rendszerint megéri, hogy mindazok az eszmék, melyekért egykor lelkesedett, hiú álmokként maradnak meg emlékezetében. Ön azt vallja uram, hogy egy-egy normális igazság átlag 15—20 évet él. Hol? A köztudatban? De hisz ön hozzá teszi, hogy az igazság csak kéréseké, a kiválasztottaké. De hiszi ön azt is, hogy a kiválasztottak bizonyos időpontokban egyetérténeket s összetalálkoznak ezekben az igazságokban? Uram, én valaha olyan szerencsés voltam, hogy koronként együtt ebédelhettem Franciaország legkiválóbb embe-reivel. Bizonyára ön is hallott a Magny-féle diner-kről. A Gonouourt naplójegyzeteiből meggyőződhetik róla, mennyire különböztek egymástól azok az igazságok, melyekre az ott egybegyűlt rokonlelkek esküdtek. *Be* umam, soha se voltunk ott ketten, akik egy másodpercig egyformán gondolkoztunk volna. Sőt, ha őszinte akarok lenni, azok az igazságok, melyeket az egyik szerdára elvittünk, a másik szerdán már magunk előtt se voltak

mindannyian kifogástalan és párbajképes igazságok. Nem, uram, az igazságok bennünk magunkban sem élnek 15—20 esztendeig. Ilyen sokáig csak az álmok élnek, a legszebb, a legtartósabb és legerősebb igazságok. Azért úgy rémlik előttem — bár én csak totyakos öreg ember vagyok, aki nagyon sokat téved, nagyon sokat csalódik — mondom, úgy rémlik előttem, hogy ezek közül a kérész-életű igazságok közül egyik sem érdemli meg, hogy kiválasszuk a többi közül, s hozzá kössük életünk sorát . . . Egyik se érdemli meg, hogy fanatikusan harcoljunk *mellette* s ráerőszakoljuk embertársainkra. Nem hirdetem a nihilt, uram. Mindnyájunkban van egy biztos vezérlő. Amit egy becsületes embernek a lelkiismerete diktál: az mind igazság. Momentán, pillanatnyi igazságok ugyan, de aligha van másféle igazság.

Doktor: Csak nem akarja azt mondani, mester, hogy nem volt érdemes akcióba lépnem s hogy közönbösen hallgatnom kellett volna, mikor megtudtam, hogy a fürdőhelyünk nyavalya-fészek?!

Pyrrhon II.: Nem, uram. Bizonyára jól cselekedett, hogy hallgatott a szívére. De aztán, az ön helyében, hallgattam volna a logikára. Úgy tetszik, lemondtam volna a hivatalomról (cselekedtem már hasonlót, mikor kiléptem az egyházból), nem vitatkoztam volna, nem igyekeztem volna meggyőzni senkit, hanem a kötelességszerű reveláció után elvonultam volna a könyveim közé, tanulmányozni az exegézist vagy a bakteriológiát . . . És mindenekelőtt: nem gratuláltam volna magamnak.

Doktor: ???

Pyrrhon II.: Mert ha van valami, ami előttem ebben a pillanatban igazságnak tűnik fel, úgy ez a következő ételszabály: Legyünk alázatosak és béketűrők. Ne

bántsunk senkit, ne okozunk kárt senkinek és ne botránkoztassunk senkit. Élünk szegényen és élünk tiszta életet. Ha így élünk, jól élünk. Ebben a pillanatban úgy tűnik fel előttem, hogy ez megjárja igazságnak. Igen, uram, jó, ha alázatosak vagyunk és ha tiszta életet élünk. *(A két fénylő, apró szem újból rátéved Petra kisasszony egészségét kiabáló körzetjére. Mosolyog.)* Ámbár ez se egészen bizonyos.

KÉT SZÉP SZEM ÉS ÉLETBÖLGSESÉG.

Seingalti Casanova Jakab emlékirataiban van egy bájos vonás. Vagy kétezer lapon keresztül nem csinál egyebet, mint neveti az öreg férjeket, felhasználja a lányok tudatlanságát, keresi az alkalmat az asszonyok körül s dicséri a kegyes természetet, mely úgy akarta, hogy a fehér nép előtt többet érjen egy ifjú pásztor, mint egy vén király. Egyszerre fordul a kocka. Jakabunk megöregszik s előkerül egy rossz leány, valami Charpillon nevű, aki megtorolja mindazt, amit a vén szoknyahős valaha csak asszonyok ellen vétett, A kamatok kamatjával fizeti meg a sok szerelmi hitszegést és áruást, megboszulja az elcsábított lányokat s a faképnél hagyott asszonyokat. Kizsákmányolja, megkínozza s orránál fogva vezeti az öreg Casanovát; biztatja s felrugdalja, szóval úgy bánik vele, mint egy infámis kölyök a vén, fogatlan kutyával.

És Casanova? Nem sóhajtozik s nem kesereg, hogy elmúltak a szép idők: Casanova nem érti a dolgot s meg van botránkozva. Haragjában csúnyán kiszervekíti a gonosz Charpillont, rácítálja a morált s polemizál vele. Ugy találja, hogy hajdan angyalokkal volt tele a világ s elfelejti, hogy az angyalokkal nem polemizált. Elflejtje, hogy Charpillonok azelőtt is voltak, hogy angyalkái Gharpillon módjára bántak el az első fejezetek

nevetséges öregeivel; nem veszi észre, hogy megrontóját angyalkának látja a sequens, aki nem polemizál; s nem tud róla, nem sejtí, hogy ő már nem ő, ellenben Charpillon örök.

A Casanova öregségének volt egy nagy szerencséje: az öntudatlan volta. Annyira hozzá szokott, hogy szereték, hogy nem értette a világot, mikor számára kifogyott a dal.

Vagy csak játszotta ezt az öntudatlanságot? Nem hinném; Jean Jacques Rousseau után ez a legőszintébb író a világon. A tekintélyes számú csalás és hamis kártyajáték, amelyekkel beszámol, megannyi bizonyíték őszintesége mellett. Néha szépíti egy kissé a dolgot s akárhányszor kedves szórakozottsággal felejtí el megemlíteni, miért kellett egyik vagy másik városból meugrania, de eleget közöl intimitásaiból arra, hogy a többít elengedhessük neki. Nem lehet kifogás az őszintesége ellen. S mikor nem értí a hálátlan asszonynépet, nem komédiázik, csak naiv. Amint szeretni is naivul szeretett, minden szolgálót egyforma lángolással. Mindig imádja a legutolsó kedvest s feleségül akarja venni az egész világot.

Alkalmasint ennek az áldásos naivitásnak köszönhetí, hogy öregsége ilyen öntudatlan volt, s hogy e tekintetben mint csodálatos kivételre lehet hivatkozni rá.

A szabály az, hogy az öregség bűnös, nem ostoba. Azok a szájalmasan nevetséges öregek, akik bíznak magukban s még inkább bíznak a lányban vagy asszonyban, többnyire a mesék világába tartoznak. A vígjátéki öregek nem annyira vén buták, mint igen rossz fiúk. Ki lát a veséjükbe? Az ember szánja őket: „Szegény öreg, ő azt hiszi, hogy még nem olyan öreg!” S meglehet, a szegény öreg nem hisz semmit, csak megalkuszik.

A késő öregségben az önző, kapzsi és cinikus ember még inkább önzővé, kapzsvá és cinikussá válik, Minél kevesebbje maradt, minél kevesebbet várhat már az élettől, annál jobban sóvárogja a még megszerezhető javakat. Ha gyomrának a rabja, nem fogja eltitkolni; de ha az aszonyé, úgy meg kell őriznie a contenanoe-ot. Tudja, hogy bűne visszatetsző; s nem akar visszatetsítő lenni, inkább érdekből, mint a szégyen miatt. És sokan vannak ők: a Dávid királyok, akiknek hátborzongatóan jól esik kissé fiatalodni az üdeség közepett, a Baron Hulot-k, akik ki akarják szini a serleg utolsó cseppjét is, a Pall-Mall-Gazette leleplezéseiben szereplő öregek, az ártatlanság nagy értékelői. Sokan vannak s nem szeretik a nagy nyilvánosságot. Ellenben nem kötik magukat az apró kényelmekhez s ha kell, bűnösök törvényes formák között. Hogy egy hetven éves ember ne látna annak veszedelmeit, ha reszkető kezével hozzányúl egy fiatal leányfő narancsvirágához — micsoda föltevés! Nem, ők nem a vakok intézete. S ha néha elbizakodottságból hívják ki maguk ellen a végzetet, még gyakoribb, hogy felhajtván a pohárt, csöndes megadás-sal ajánlják lelküket istennek.

Akármelyik esetre gondoljunk, mikor egy moralista arra tökéli el hetvenhárom esztendő fejét, hogy diadalszekerén egy viruló fiatal leányt fog magával hurcolni: ezt az elhatározást bizonyára nagy lelki hányattatásoknak kellett megelőznie. De úgy látszik, s ez axióma:

A lelki hányattatások főképpen arra valók, hogy túl tegyük rajtuk magunkat.

A jelenkor egyik legnagyobb moralistájáról szolt az ének.

Ez a kitűnő ember az asszonyi lélekre vonatkozó

ismeretek legnagyobb tudósa volt. Úgyszólván egész életét ennek a „szakmá”-nak szentelte, amelynek tudvalevőleg egyik legnagyobb előnye, hogy ha eredményei vitások is, a részletei minden esetben megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük. S ha a kitűnő moralista életének vége felé nagyon bele talált melegezni ezeknek a részleteknek egyikébe, nem mondhatni azt sem, mintha vizsgálódásai különben eredménytelenek lettek volna. Tőle való például az az eléggé meg nem szívelhető bölcs irányelv, mely arra int, hogy:

„Óvakodjál az asszonyoktól húsz éves korodig és vonulj vissza tőlük, ha a negyvenet betöltötted.”

Mintha ő maga nagyon elkésett volna ezzel a visszavonulással. Legalább egyszerre csak az a hír futott végig Európán, hogy a nagy moralista közeledni látván hetvenegyedik születésnapját, érkezettnek tartotta az időt, hogy oltárhoz vezessen egy húsz esztendőös kisasszonyt s nem habozott sokáig, hanem igenis, szépének lába elé helyezte: dicsőségét, vagyonát és minden axiómáját.

Úgy látszott, hogy ez a különben nem nagy jelentőségű s alighanem csekélyebb fajta szórakozás kissé kompromittálja az axióma-irodalmat. „Hogyan — kérdezték az érdeklődők — a legevidensebb életbölcsesek sem óvnak meg a legevidensebb balgaságoktól, avagy a moral-filozófiában való kiválóság és a moral insanity olyan közel állanak egymáshoz?!”

És mindenki sietett hitelt adni a kósza híresztelésnek.

Pedig a tapasztaltabbak előállhattak volna a hitetlenkedésnek ezekkel a természetes szavaival:

— Várjunk csak egy kicsit, uraim! ... Ne felejtsük el, hogy az ilyen dolgokban alighanem a Paileron Roville hercegnőjének van igaza. Kételkedjenek,

tisztelt uraim, kételkedjenek, ameddig megbizonyosodnak, és ha már megbizonyosodtak, azután is csak kételkedjenek! Egy leány bukásában s egy nagy lélek megbomlásában soha se lehet eléggé kételkedni!

És óvakodjanak olyanformán cselekedni axiómáival, mint ahogy az angolok cselekedtek a szerencsétlen Wilde Oszkár irodalmi podgyászával, amelyet az erkölcsi felháborodás kidobott a közkönyvtárból, összepökdösött, megégetett s szétszórt, hogy még hamu se maradjon belőle. Óvakodjanak boszút állani rajta egymelyiküknek talán nem kedves moráljáért és öregkori megtévedéséért! . . . önök, akik olyan sokat megbocsátottak, például Horatiusnak! . . .

Mert akármilyen történet írójokkal, ezek az axiómák szép dolgok maradnak, amíg csak a nyugtalan s aggódó lelkek végképpen ki nem vesznek a világból.

Az öregség iszonyú. S a jelenkor egy másik nagy embere, Renan, előre leszámolt a lelki megroppanás idejének veszedelmeivel. Testamentummá tette, hogy: „ha majdan, a halálos ágyamon, szétmálló, beteg, kába agyvelővel, ellenkezőjét fogom mondani annak, amit most beszélek, ma, amikor eszem még ép, előre kijelentem, hogy mindez nem lesz az én szavam, nem lesz az én cselekedetem, csak egy agonizáló félrebeszélése, hánykolódása.” S előre megtagadta haldokló énjét.

Pedig nem volt mitől tartania: szépen halt meg. A másik nagy moralista, sajnos, rosszabbul járt. Olyan újságot beszél róla a hír, a mely életének utolsó éveiben csúnya foltot ejt magánéletének sokáig megőrzött jóhírén. De vájjon nem csak *On dit*, nem csak a legközségesebb pletyka keveri ezt a késő öregkoráig tiszta életű embert a bűnös aggastyán rossz hírébe?! . . . Kételkedjenek, tisztelt uraim, mindvégig kételkedj ének! Nos és ha megbizonyosodnak, még akkor se tessék ros-

szat gondolni róla! Ez csak az agonizáló hánykolódása. Az igazi ember ott van axiómáiban. Paris az, aki Helenát elrabolta, és nem az, aki egy félnapig véresen, sárosan hevert Trója falai közt.

Ezt kellett volna mondania a kételkedésnek.

Kételkedni mindig jó. Ebben az esetben is kiderült, hogy nem egészen úgy történt a dolog, a hogy Európa, sőt valamennyi földrész sajtója hetekig híresztelte. Az a nagy ember ugyanis csakugyan házasságot kötött hetvenhárom éves korában, de nem egy húszéves kisaszonnyt vezetett oltárhoz, hanem csak azt cselekedte, hogy törvényesítette egy negyedszázados viszonyát. Volt egy barátnője, a kivel mintha csak házasságban élt volna, akit azonban sokáig nem vehetett el feleségül, nem azért, mintha nem tartotta volna erre méltónak, hanem más okokból. Előbb azért, mert a barátnőjét nem engedte ki egy szerencsétlen házasság kötelékéből a boszuálló férj; később pedig azért, mert a családjának (a leányának meg a vejének, akiknek már eladó leányuk volt) nem akart kellemetlenséget okozni a régi viszony törvényessé tételével. Hanem, a miikor érezte, hogy nemsokára meg fog halni, anyagi tekintetben gondoskodni akart arról a nőről, akit sokáig szeretett s aki sokáig volt hozzá kedves. A mi egy kicsit más, mint a bűnös aggastyánság.

A valóság meg a közt, a mivé ezt a szenzáció-kérés formálja át, van néha egy kis különbség. Nem éppen kivételes dolog, hogy romlott képzelettel írják az újságot külön ajánlással: a romlott képzeletnek.

ESTE AZ ERDŐN.

Este az erdőn egy nagyon szép fiatal asszony meg egy kis leány virágot szednek. Egyszerre előttük terem az örök Anthony, az az ember, akinek a szerelme végzetes. Az új időkben Anthony külsőleg olyan, mint más. Nincs benne semmi a Beau Ténébreux-ből; megjelenése nem ébreszt balsejtelmeket. Tartása nyugodt, szava illedelmes; a szenvedély nincs folyvást ajkán. Amíg magára nem marad vele, közömbös dolgokról beszél; semmiségekről, mint mindenki, kissé egyhangúan, mint egy igen jó modorú fényképész. Hogyan kelthetne gyanút? Titkát egy tudja csak, és az nem beszél róla. És egy tizenöt éves leány, „ki még virágot szedhet minden ágról”, mit sejt az még szerelemről, halálról?!... Magukra hagyja őket. Ő koszorút köt; a másik csendes, mint a mélyvíz; nem látni rajta, mit forgat a fejében. Majd hoz nekik virágot.

Este az erdő árnyékokkal telik meg. Az elhagyott tájék ünnepi csendje a halált dicséri; a fák az anyaföldről suttognak, s szavuk a szívekbe lopózik. Akinek bánata van, kerülje az erdőt, s ne hallgassa a nyírfák zizegését; üljön otthon, olvassa Paul de Kock-ot, vagy menjen el a kaszinóba, ott még jobb a világítás. Az erdő sötétjében gnómok leskelődnek.

S meglehet, ha ez a találkozás másutt történik, a dolog, melyről szólok, épp úgy végződik, mint a legtöbb szerelmi história: művészi befejezés nélkül. Ki nem volt közel a „tragikus vég”-hez soha életében?! A véletlen nem mindig öl; néha visszarántja az örvény szélérő], aki maga ront neki az örvénynek. Az Anthonyak családjából sokan meggyógyulnak, s mint nyugalmazott pénzügyi tanácsosok szokták, nem halnak meg soha.

Ennek a históriának másképpen kellett végződnie. Mit beszélhettek a halál előtt — ki tudná azt kilélek-búvárkodni? Az örvény széléről visszarántott, hajdani ön gyilkos-jelöltek mesélnek egyet-mást az efféle jelene-tek részleteiről, de mindenki rosszul emlékszik elmúlt fájdalmaira. Bizonyára banalitásokat beszélt a szegény Anthony; affélét, aminőt színpadon hallani. Az élet tragikusai a legtöbbször azoktól tanulják a szavakat, akik csak játszsza a tragédiát.

Egyet tudunk az egész párbeszédből, ezt a kis szócskát, hogy: „nem”. Tudjuk továbbá a „tény-álladék”-ot. Két lövés dördült el, s két golyó kioltott két életet. Anthony ölt, mert szeretett; nem akarta, hogy a másé legyen, aki nem lehetett az övé. Aztán megölte magát. A vadrózsa-bokrétát piros, meleg vér borította el, s a gyermeklány már egy halottnak hozott virágokat.

Az ember nem hinné, hogy ennek a szomorú történetnek tanulsága is van. Pedig, úgy látszik, van; legalább eljövének a moralisták és fejőket csóválák.

Lám, a realizmus! A meglazult erkölcsök! A finde-siécle és egyéb gonosz dolgok!

Ámbátor Anthonyk minden időben voltak és lesz-

nek, s a vidám régiiek, akik szerencsésen elkerülték Krafft-Ebing doktort, koronkint együtt pingálták Ámort és a halálfőt.

Mégis úgy kell lennie, mint ezek a bölcsek állítják, s bizonyára cudarság megölni, akit szeretünk, azért, mert nem engedett önös kívánságunknak. S ha a bokrétát kötözgető szép asszony gyilkosa azért ölt, hogy kiérdemelje ezeknek: a moralistáknak az elismerését, úgy nagyon elvétette a dolgát.

A valószínű azonban az, hogy édes-keveset törődött ezeknek a jó uraknak az elismerésével, s nagyon mindegy volt neki minden erkölcsi fogalmuk, s ráadásul mindegy volt neki az egész világ. Úgy látszik, nem igen törődött az semmivel, a monomaniaján kívül. A szenvedély már ilyen furcsa valami.

A moralizálás igen szép dolog, még a minden áron való moralizálás is. A karakter még tulszigorúságában is tiszteletreméltó. Néha azonban a karakter, a maga meglegedettségében, kissé erőszakos. Ilyenkor fölösleges prédikációkra ragadtatja magát, s többet akar tudni, mint amennyi halandónak adatott; szóval, a karakter néha diadalmaskodik az elmén . . . rosszabb magyarsággal jobb volna így mondani: a karakter néha diadalmaskodik az ész felett...

Még ebben az esetben is kalapot kell emelni előtte, ilyenkor azonban ne tessék követni a karaktert odáig, ahová tulszigorúságában eljut, amikor megtagadja az emberi részvétet a halottól.

Higyjék el, némelyik Anthony méltó minden szimpátiára. Én ismertem ilyet; véletlenül éppen azt, aki — senki se hitte volna róla — gyilkossággal és öngyilkossággal végezte, este, az erdőn... nyilván nem azért, hogy megboszantsa a szigorúakat... Szóval, nemcsak „a papíron” tipelek... Kedves, megnyerő, és finom

lelkű embert ismertem meg benne, aki gavallér volt a szó legjobb értelmében, amivel azt akarom mondani, hogy gyöngéd és nemesszívű volt, aki addig, míg gyilkossá kellett lennie, még csak kellemetlenséget se okozott senkinek.

Bizonyára volt benne valami a regény hősből. Ó, nem a viselkedésében, nem az allűrjeiben, ha önök szerint, szigorú uraik, a regényhősök viselkedése, a „regényhős-tempók” nem férnek össze a jóneveléssel és az európai formákkal. De a hangja lágyságában, s a tekintete szelidségében volt valami nyugtalanító, amit csak azoknál az embereknél venni észre, akiknek előbbutóbb szerencsétlenség a végük.

S önöknek igazuk van, ha azt vallják, hogy a világnak semmi szüksége a regényhősökre, akik önmaguknak is, másoknak is vesztére születtek, s akik nem tudnak élni, csak meghalni tudnak. Mindez igaz; mégis minden kor, s minden társadalmi réteg megtermi a maga regényhőseit.

S mért hogy igen sokszor éppen ezek a legkedvesebb emberek?

Csak véletlen-e, hogy ennek a mi regényhősünknek a húga tüneményes szépség volt a maga rövid életében, a legpoétikusabb jelenség, s a legragyogóbb beauté mindazok közül, akik a budapesti bálók parkettjén megfordultak?! Sokan sokáig emlékeztek rá, hogy ez a gyönyörű teremtés virágjában tört le; az orvosok azt mondták, hogy: a tüdővész, az asszonyok; hogy. a tánc ölte meg.

Mért hogy a szépség, a szeretetreméltóság, meg a szerencsétlenség édes testvérek? ...

Azokban, akik ismerték a mi regényhősünket, a mély részvétet nem zavarhatta meg az erkölcs felháborodása. Ezeknek eszébe kellett jutnia, hogy vannak rettenetes dolgok, melyek bármilyen isten ellen való vétkek, mindenekelőtt óriás szerencsétlenségek.

Akik nem ismernek bocsánatot, vegyék figyelembe, hogy az isten ellen való vétkek nem mindig alantas. Vegyék figyelembe, hogy amikor az emberek roppant tömegében jóformán csak egy energiát látni, azt, amelynek erejénél fogva az egész világ kapar és marakodik, majd újra marakodik és kapar az, hogy van még az emberiségben egy másik energia is, mely bár rombol és öl, de nem az étvágyból fakad — magában véve is bocsánatért kiált.

A SZÁMÚZÖTT TÉLÉMAQUE.

Nem vagyok nagy klerikus nevelés dolgában. A gyermek örök rejtély maradt előttem s állandóan bámulom a vakmerőket, akik ezen a rejtélyen uralkodni akarnak. Minő csodálatos erők szunnyadnak benne, amelyeknek életjelenségeihez a hőmérőt nem találod meg magadban! Mindegyik rébusz, mindegyik más és más s a legtöbbször oly idegen előtted, mint a fölötted világító csillagok, melyeknek csak külső formáit ismered és sejtelmed sincs róla, nűcsuda világ lakik egyforma, szende fényük mögött. Ha azt véled, hogy kitanultad valamelyiket, a kínai nyelv hatvanezer betűje közül egyet tanultál meg s holnap újra kezdheted a tanulást. Ahányan vannak, mind egy-egy külön világ; hieroglifái rejtelmes atavizmusoknak, melyeket a múlt fekete fátyollal főd el előled. És te, aki talán nem ismeresz egyebet, csak egy kaptafát, egy képzelt homunculus, olyan erőket vagy olyan gyöngeségeket imputálsz neki, amelyeknek talán éppen az ellenkezői érlelődnek szívében. Azért még sem félsz otromba kézzel nyúlni hozzá ehhez a füstpapírhoz, melyen helyrehozhatatlan nyomot hagy minden érintés, minden vigyázatlan lehellet!...

És milyen hitványak eszközeid, melyekkel ezen az ismeretlen hangszeren játszani iparkodol! A legtisztsebb, legősibb nevelési elvek közül majdnem mindenik vitatható, némelyik tisztára galádság. A legáltalánosabb

princípiumok között alig van egy-kettő, mely lelkiismereted előtt megállja a sarat. Meg vagyok győződve, hogy a leánygyermeket vallásossá kell nevelni; meg vagyok győződve, hogy fiút, leányt egyformán ahhoz kell szoktatni, hogy sohase hazudjék; s meglehet, ebben sincs igazam. A többi találgatás és tapogatózás. Sohase tudod, hogy mikor jót akarsz vele, nem rontod-e meg az egész életét. Igyekszel gyöngéd érzéseket oltani a szívébe? Talán el fogja sodorni a legelső vihar. Keménylelkűvé, rideggé teszed? Talán meg fog átkozni, mert megfosztottad meg a csalódásoktól is. Szabadjára hagyod egyéniségét s csak virrasztasz körülte? Egy szép nap talán egy szörny áll majd előtted, akinek nem érted a nyelvét.

Hát még mikor a gyermek serdül, mikor a rejtelmek kezdenek bonyolódni?! Mikor a rossz feléje terjeszti árnyékát s te a sötétségben nem látsz többé semmit?! Mikor még ő maga is hozzájárul, hogy téged lóvá tegyen?! Most kell még csak okosnak lenned, Figaro! S egész tudományod, egész bölcseséged nem felel egyéből, csak ebből az egy szóból, hogy: „Goddam!”

Valóban, nekem úgy rémlik, hogy a pedagógus kevélysége az emberi értelemnek legcsúnyább elbizakodottsága. Persze, más a dolog, ha a paedagógiát úgy értjük, ahogy Spártában értették. Igenis, lehet katonákká gyúrni az embereket az állam érdekében; ez a mesteriség, ha jó eleve kezdik, talán nem is olyan nehéz. De nevelni őket, nevelni, hogy olyanokká váljanak, aminők kélniök nem az állam, hanem a tulajdon érdekük kívánja — minő óriási ambíció! A pedagógusnak, ha méltó akar lenni erre a névre, egyesítenie kell magában a nagy pszichológus, a nagy moralista, a nagy politikus és a nagy diplomata minden kitűnő tulajdonságát. Es istenem, mit látunk?! Azt, hogy ha a pedagógusok a

kertészetre adták volna magukat, ennek a földnek a növényzetéből most már nem volna egyéb, csak páfrány és zuzmó. Ahová a pedagógus leteszi nehézkes, mérsáros-kezét, nyomában nincs egyéb, csak hímpor pusztulása,

Meglehet, mindez csak fantazmagória s én nem is ragaszkodom hozzá, hogy minden esetben okvetetlenül igazam van. Ha mégis előhozakodom ezzel a fantazmagóriával, teszem azért, mert okát akarom adni, hogy az iskolai nevelést kimérának tartom. Az otthon nevelését nem kritizálghatom. A szívnek mindig vannak fényes ötletei, melyeket nem lehet megtalálni a teóriák egész magazinjával. És aztán, az otthon levegőjében van valami ózon, amely rendesen helyre hozza, ami apróbb hiba esik. Az otthonban „ő” lehetővé teszi még a nevelést is. De nevelés és iskola! Béke és Mannlicherpuska, egészség és táncolás a jégen.

Nevelés dolgában az iskolának ma csak egy szerepe van: az, hogy megismerteti a gyermekkel a bűnt. Igaz, hogy később, az életben, úgylis meg fogja látni; de ez az előlegezés legalább is kétes haszonnal jár.

Ha még olyan elfogadott nézet is „in theoria”, képmutatás volna bizonyítani, hogy: de igenis, az iskola nevel; sőt képmutatás volna még csak várni is, hogy az iskola, mai formájában, nevelést adjon. Legyünk őszinték, az iskola „in praxi” csak arra jó, hogy tanítson; hogy valamelyes, minimális ismerettel lássa el a gyermeket. Sőt, a meztelen igazság az, hogy rendesen még ezek a minimális ismeretek is mellékesek; az apa célja egyszerűen az, hogy bizonyos életpályára készüljön el a gyermeke, az iskoláé pedig, hogy gátakat állítson fel a kis proletárok előtt, akik azokat a bizonyos életpályákat lehetetlen számban kívánják megrohanni. Ne tessék azt mondani, hogy ez cinikus beszéd; megengedem, hogy túlságos ridegséggel fejeztem ki,

amit mindenki érez. Sőt hinni akarom a jobbat: hogy az iskola célja is az volna, ami az egyesé. Tudniillik, hogy a különböző életpályákhoz megadja az első ismereteket s e célból a tudnivalók egy minimális anyagát kenje rá a gyerekekre, amennyi meg nem árt neki s amennyiből még benne is maradhat valami.

Tudom, hogy vannak, akiket megbotránkoztatok ezekkel a szavaikkal. Akik így hurrognak le: az iskola célja nem az, hogy előkészítsen bármily életpályára is; célja az, hogy általános műveltséget adjon s csak ez által, közvetve, preparál az életre. Az a célja, hogy általános műveltséget adjon? De vájjon ad-e s adott-e valaha? Kérdezzenek ki egy fiatal legényt, aki tavaly tette le az érettségi vizsgálatot „kitüntetéssel”, s nem fogja tudni: hogyan keletkezik a hó és jégeső, nem fogja tudni elmondani, mennyit ismert meg a civilizált világ Afrikából, mikor és hogyan, és nem fogja tudni elmondani, hogy tulajdonképpen hogy is van az a vér-[^]keringés? Később majd megtanulja, ha kedve lesz hozzá. Nem; az iskola sohasem adott, most sem ad „általános műveltséget.” S micsoda cél az, mely mindig megmarad célnak?

(Szinte hallom, hogy: „Igen, mert a tanítási módszer silány. De ebből csak az következik, hogy az iskola rossz”. Olyan régen rossz, kegyes uraim, hogy nekünk már iskola és rossz iskola egyet jelentenek.)

Amit az iskola valósággal megad: az három-négy-száz sornyi ismeret, jobbára történelem, némi irodalmi máz, homályos emlékek rendszerekre és kategóriákra, melyek a szegény fiú előtt soha sem voltak érthető dolgok s mindezen a kétes értékeken kívül még valami. Ez a „még valami” az egyetlen haszna a kis proletárnak a sok esztendei struggle for life-ért. Az iskola megnyitotta előtte a latin kincses házat, s az iskola megkönnyítette, hogy megtanuljon egy-két élő nyelvet.

Eddig vagy az egyiket tette meg, vagy a másikat. Ezentúl úgy volna, hogy megteszi majd mind a kettőt.

A kilátás olyan kecsegtető, hogy az ember a legelső pillanatban okvetetlenül lelkesedik az egységes középiskoláért. De ha túlestünk a lelkesedés első mámorán, s megismerkedünk a tervezettel, örömünk megcsappan. Furcsa ez a tervezet. Különbözik Isten mentsen, hogy hozzászóljunk a részleteihez; nem illenék, hogy mi laikusok kritizálgassuk a szakértők dolgait. De van ebben a tervezetben valami, ami már ránk is tartozik. Azaz, hogy nincsen benne valami s ez a valami a francia nyelv,

Ezentúl iskoláinkban nem fogják tanítani a francia nyelvet. Néhány ezer fiúval meg fog kevesbedni azok száma, akik Calypso iránt érdeklődnek; a jó Téli-maque királyfi elveszti magyarországi klienseit.

A tervezet bájos egyszerűséggel nyilatkozik az újításról. A tervezet megengedi, hogy a kis proletárok, ha kedvük van hozzá, privata diligentiá-ból ezután is tanulhassanak franciául. Ha éppen nagy kedvük van hozzá.

Megengedi? Csak nem akarta talán eltüntetni, hogy az iskola falain belül francia leckét is lehessen hallgatni?! Egyéb igazán nem hiányzik ebből a tervezetből, minthogy ezt is eltöltötte volna!

Bizony, ebben a kegyelmi paragrafusban nincsen köszönet. A fődolog az, hogy a francia nyelvet kiküszöbölik a rendes tantárgyak sorából, hogy ezentúl Magyarországon nem lesz iskola, ahol a francia nyelvet kötelezőleg tanítanak.

Igaz, hogy eddig is csak a reáliskolákban tanították. Ezzel a „csak”-kal valahogy beértük, ha másképp nem lehetett. Végre mégis volt minden évben egy pár száz rekruta, aki az iskolából az életre nemcsak ballasztot vitt magával.

Nem volt ez olyan csekélység, mint azok gondolják, akik a francia nyelvet egy kis szabadkézi rajzért áldozták fel.

Mert a legnagyobb részt ennek a megunt, száműzött Télémaque királyfinak köszönhetjük, hogy a magyar tudományos törekvések megszabadultak attól a megalázó, gyilkos német gyámságtól, melynek igájában a legderekből is évtizedeken át szolgai munkára voltak kárhozhatóak. Télémaque királyfi tette, hogy az általános irodalmi színvonal legújában olyan nagyot emelkedett; hogy ízlésünk megtisztult, hogy látókörünk kiszélesedett. Télémaque királyfié az érdem, hogy a magyar festők és szobrászok megújódott kedvvel, lázas munkával hozzák helyre a sok esztendei mulasztást, s hogy lemondva a strucc-szárnyalású német géniusz imadásáról, kinyílt szemmel méltóbb ideálokat keresnek. Télémaque királyfi tette végre, hogy valahára van egy európai nívójú színházunk, hogy a magyar színészeknek nem kell elbújniok az idegen művészek elől, s hogy Budapest közönsége épp olyan kényes, szigorú ízlésű, mint a Boulevard des Italiens-é.

Ez a Télémaque királyfi, aki aránylag rendkívül rövid idő alatt ilyen jelentős hasznunkra vált, még ezután is tehet szolgálatokat a magyar géniusznak. Legalább egyelőre jó lesz, ha nem bánunk vele kurtán. Van még egy és más tennivaló, amihez mindig el fog kelni némi francia ízlés.

Kegyelmet hát a szegény Télémaque-nak! Kegyelmet neki, szakértő uraim! Ne mondhassa el senki az egészséges középiskoláról, hogy: amit tanítani fog, összefoglalása mindazoknak a dolgoiknak, amelyek az életben fölöslegesek, s hogy ami áldásai közül a legtöbbet ért volna, kimaradt belőle.

AZ ÉRDESSZAVÚ MIRÁKOLÓ.

A cár beteg volt s a világ minden hírlapjában sűrűn lehetett olvasni ilyen tetszetős apró történeteket:

. . . Mialatt a fehér cár, minden orosz országok császára, akitől egykor milliók reszkettek, tehetetlenül vergődött velencei csipkével díszített s gonddal, nyugtalansággal tömött vánkosán, a fehér palota márványlépcsőin egy igénytelen alak lépdelt fölfelé, szürke kabátban, furkós bottal és sáros csizmában. A lakájok el akarták állani az útját s a hopmester azzal lépett elébe, hogy a cárhoz ilyen öltözetben nem szokás beállítani. De az igénytelen alak csak annyit felelt, hogy: „A frakkommal nem fogom meggyógyítani” s egy jól irányzott oldallépéssel elhárítván az alkalmatlan hopmestert, belépett a beteg uralkodó termeibe. Egyenesen a cár ágyához tartott s ott izgatottan nézegetett körül. „Pfű, micsoda levegő ez! — kiáltott fel. — Nyissák iki mindjárt az ablakot, ha eddig még nem volt annyi eszük!” S ezzel kipökött a padlóra. Amire a cár főhadsegéde, Boisberthelot gróf odasúgott La Vieuville Bertrandhoz, a szárnységdhez:

— A cár élete meg van mentve!

Az igénytelen alak ezalatt levetette csizmáit, hogy közelebbről dögönyözhesse meg a cárt, a csizmákat megőrzés végett átadta a cárnénak s a következő pil-

lanatban siketítő ordítás hangzott fel: a minden Oroszországok cárjáé, kit az erélyes massage szerencsésen fölserkentett szomorú apathiájából.

Az udvarfiak és udvari dámák pedig csodálattal eltelve, adták szájról-szájra a Boisberthelot gróf szavát:

— A cár élete meg van mentve!

E férfiú Szaharjin volt, a nagyhíru tanár . . .

Továbbá:

. . . Nikolájevics Vazul nagyherceget esztendőkkal ezelőtt nehéz hallás és rossz látás gyötörte. Minden kitűnőség lemondott immár a nagyherceg szemléről és füléről. Végre, valakinek az udvarnál eszébe jutott egy moszkvai igénytelen ember, aki addig inkább csak egyszerű modoráról, mint gyógyításairól volt híres. Az igénytelen embert meghívták Pétervárra s bár ez csak dörmögve engedett a meghívásnak, a nagyherceg meg volt mentve, mert az igénytelen moszkvai orvos alig három-négy pofon alkalmazásával visszaadta a nagyhercegnek látását és hallását.

A meggyógyult beteg már akkor ki akarta fejezni háláját orvosa iránt, mikor még szikrázott a szeme a kúrától, s százezer rubelt küldött az igénytelen moszkvai tudósnek. De az igénytelen moszkvai tudós vissza küldötte a pénzt a következő egyszerű sorok kíséretében: „Nekem több a pénzem, mint magának. Nem szeretem, mikor a bolha köhög.”

E férfiú Szaharjin volt, az azóta már nagyhíru tanár . . .

Más nóta:

. . . Szaharjin, amily kevéssé respektálja a világi finnyasságokat, épp oly önfeláldozó jötevője a szegényeknek.

Nemrégiben egy szegény, hárászkendőbe burkoló-

zott, tizenhárom éves leányka kopogtatott egy nagyúri palota kapuján.

Kis vártatra, beengedték a házigazda, egy igénytelen úr elé.

— Mit akarsz te, csámpás?! — kérdezte a házigazda érdes hangon, mely azonban a szeretet melegétől rezgett.

— Szegény özvegy édes anyám nagyon beteg. Nincs betevő falatunk sem. Tanár úr, legyen kegyelmes hozzánk! . . .

— Nos, kis mamlasz, csak lódulj haza. Majd meglátjuk — szólt kedélyesen az igénytelen alak, humorosan kollintván fejbe a leánykát.

Aztán személyesen kocsiba ült és személyesen elhajtattott a szegény asszony lakására.

— No vén banya, miért vajlogatunk? — kérdezte az igénytelen alak, vidámságot sugározva a komor szobába.

— Nagyon beteg vagyok, tanár úr — szólt az együgyű asszony.

Az igénytelen alak megtapogatta a csúf öreg asszonyt, aztán személyesen leült receptet írni, személyesen kifizette az egész orvosságot és személyesen eltávozott.

S a beteg meggyógyult!

E férfiú Szaharjin volt, a nagyhírű tanár . . .

De hisz ön régi, kedves ismerősünk nekünk, nagyhírű tanár úr! Ismerjük kedves családját és egész uri rokonságát, s igazán csodálkozunk: hogy önhöz még nem volt szerencsénk, hogy nevét ilyen későn kapja szárnyára a hír!...

Tudjuk, hogy kedves papája a regényeikből és a szín-

darabokból jól ismert vén tengeri farkas, akinek mord külseje alatt olyan arany szív dobog . . . tudjuk, hogy édes mamája az Alma Mater, aki úgy látszik, arra oktatja fiacskáit, hogy: „Gyógyítsatok, lelkem, pofonokkal, mert egyébbel úgy sem igen lehet gyógyítani”, s tudjuk, hogy kedves nagynénje: Angotné asszony, a piac kedélye, aki olyan, de olyan vidám, amíg nem a maga bőréről van szó! . . .

Es ismerjük cousin-jeit is, akik nálunk hasonló kedélylyel gyógyítják a szegényeket, s akik olyan művészien el tudják rejteni arany szíveiket a tiszteletreméltóan rideg külső alá. A bot-csinálta és bot-ápolta betegek meg-megfordulnak néha nálunk is egyik-másik klinikán avagy a kórházakban. De mert ismerjük származását és rokonságát: a távolból is megértjük önt s a távolból is méltányoljuk nagy tehetségét. Mint környezetének, nekünk is imponál humorával, melyet nem zavarhatnak meg az élet apró nyomorúságai, egyszerűségével, mely nem ismer tekinteteket se le-, se felfelé, s hivatásának végtelen tiszteletével, mely nem tűr meg maga mellett semmiféle regardot dolgok avagy emberek iránt.

De kiváltképpen két tulajdonságával imponál ön nekünk jobban, mint a színdarabok és regények jószívű strázsamesterei, zsandárai és börtönfelügyelői.

Az egyik, ami önnél bámulatba ejt: önmaga iránt való tiszteletreméltó, impozáns bizodalma. Ön bizonyos benne, hogy egy gorombaságára, legrosszabb esetben botjának egy érintésére minden betege kétségtelenül, okvetetlenül meg fog gyógyulni. A féltudós ugyan azt tartja, hogy az orvos nem gyógyíthat, csak könnyíthet, foltozhat, de ön feltétlenül bizonyos benne, hogy a betegeit meg is fogja gyógyítani. Mert ön, ismert arany-szívével, másképp csak nem bánhatnék érdesen szeren-

esetlen nyomorultakkal, ha nem tudna határozottan, hogy vissza fogja adni nekik az életet?! És ha ezek közül a kedélyesen kezelt betegek közül véletlenül csak egyetlen egy is elhaláloznék, ez az egy be volna csapva, mert hisz alkalmasint csak a gyógyulás reményében tette zsebre az ön eredetiségeit.

A másik, ami mindenekfelett imponál önben: az igénytelensége. Ön azért a végtelen tudományért, amelylyel csalhatatlanul meg tudja mondani, hogy betegének vagy ez, vagy más valami a betegsége, amelylyel csalhatatlanul ki tudja jelenteni, hogy „contra vim mortis non est medicamen in hortis” — nem kivan egyebet, mint hogy nagyherceg és muzsik úgy tisztelje az ön eredetiségeit, mintha ezek magának a hatalmas MOTS imperatornak úri szeszélyei volnának. Holott ön azt is megkövetelhetné, hogy halódó muzsikok, nagyhercegek és cárok térdepelve rimánkodjanak öntől egy kis nux vomicát. A haldokló tudvalevőleg képes minden megálázkodásra. Talán még ön is képes lesz egy kis aláztosságra abban a kritikus órában.

Avagy csalódnánk? S ön csak egy szegény ördög, nagyhírű tanár úr? Egy szegény ördög, aki éppen olyan, mint más s csak azért hordja a durvaság álorcáját, mert ez imponál? S csupán úgy játszsza a mumust, amint némelyik szegény béres a kísértetet játszsza, aki a padlásra jár egy kis szalonnára? Úgy volna talán, hogy ön is szeretne emberségesen bánni az emberekkel, de nem teheti, mert: élnie kell, mert: pózolt érdessége a kenyérkeresethez tartozik, mert: mundus vult decipi, ergo decipiatur? Ha így volna, igaz részvétellel vagyok a nagyhírű tanár úr iránt.

LESSEPS.

Nem lehetett egy szó, egy hang, egy sóhajtás nélkül menni el a Lesseps ravatala mellett. Ha valami, ez a Cireum dederunt még alázatosságra taníthatott bennünket. A szegény halhatatlan — mert kegyelemből a halálában is „halhatatlan” maradt, — aki most már a mindig szíves vendéglátó Pere Lachaise lakója, egy csodálatos élet szomorú tanulságait hagyta maga mögött. Valóságos mese volt ez az élet, csakhogy modern mese, amelyben sok a fantasztikum, amely azonban nem a mesebeli örök boldogsággal, hanem a végzettragédiák megrázó fordulatával záródik. Sorsának röpte már-már a csillagokat érte s az impozáns „hajtalak” abban a mélységben végződött, ahová a szakadékok kis gnómjai is csak megdöbbenéssel tekintenek alá. Ha valamikor, úgy akkor, miikor a Pere Lachaiseben elhangzott Et cum Lazaro hírét a telegráf és a kábel szerte röpítették mind az öt világrészbe, a kereskedőtől hangos nagyvárosokba s a sárgaláz vidékeire, ahol nem laknak megfinomult emberi lények, csak vad, ős-emberek, ahol csak egy-egy magános mérnök csinálja a civilizációt nem tudni kinek a hasznáért: eszünkbe juthatott a Bossuet mennydörgése: „Csak az Isten nagy!”

*

Vájjon azok, akiknek nevét rózsalánccal köti a hír a nagy cselekedetekhez, kétségtelenül, okvetetlenül

nagy emberek-e?! Vájjon Isten választottjai-e mindannyian, vagy a legtöbben csak a vak sors játékszerei?!

Az utilitárius felfogás — és ó, mennyire megnyerte és mennyiszor teherbe is ejtette ez a világnézet a mi korunkat, amelyben minden kicsinyes, kivéve az általános versengést, mely oly formidáblisan nagyra nőtt! — a kalmár-logika, a kalmár-kritika nem habozik. Neki csak egy cinosurá-ja van: a hatás, a siker s csak a kézzelfoghatóból, a készpénzre válthatóból következett vissza az x-re, az ismeretlen erőre. Kihagyja számításából, hogy a hatásnak, a sikernek az emberi gondolon s az emberi energián kívül hány és hány másféle faktora van; nem törődik vele, hogy a céget jegyző emberi erő mögött a kedvező szelek s szelíd vizek minő hajtó erővel dolgoztak. Csupa bók az emberi erő iránt, föltéve, hogy a siker eszkontálható; viszont az nem erő neki, mely megtört az elemek hatalmán s a balszerencse ellentállásán. A zseni, akit elvisz a sárgaláz, nem volt zseni; csak gyöngé ember volt, akinek ki kellett volna tartania. Másfelől, aki valamit produkál, ha nem is tett egyebet, mint hogy megnyerte a nagy lutrit: a legrosszabb esetben ördögösen ravasz fickó, akivel számolni kell.

És hány embernek a nevérol neveztek: el már csillagokat, akiknek esetleg kihúzták a számát, akiknek véletlenül megjött a csillaguk!

Ez a történeti felfogás, a taine-izmus in absurdis; egy kis ravaszkodás azzal a sark-igazsággal, hogy mindennek úgy kellett történnie, amint történt. Ravaszkodás, mely nem lát az orránál tovább s mely ha következetes akar lenni, felállítja ezt a tételt is: „mindaz pedig, ami nem történt meg, egyszerűen lehetetlen”. S vannak, akik elmennek idáig.

Ennek a felfogásnak a kis tőkésai hamar elkészül-

tek a Lesseps Ferdinánd megítélésével. Megalkotta a Suez-csatornát, mely hasznára lett millióknak, tehát nagy, igen nagy ember volt; nem tudta megcsinálni a Panama-csatornát, amiből kára lett millióknak és millióknak, tehát gazember volt.

Be hát igazán övé volt-e a Suez-csatorna minden dicsősége?! S igazán övé volt-e a Panama minden szégyene?!

Úgy látszik, mintha a nagyságához nem férne kétség, legfeljebb a bűnösségéhez. S bűnös volt-e, vagy csupán könnyelmű: ezt a kérdést, miután jogilag le-tárgyalták, nem bolygatták többé, hanem letakarták nagyságának a palástjával.

Előbb, miután nevét ráírta Európa mappájára, elhalmozták minden dicsőséggel. Elnevezték a nagy franciának, megválasztották „halhatatlan”-nak. Csak egy dicsőségre kellett haláláig várakoznia. Arra a dicsőségre, hogy Vilmos császár kinevezze őt a világ-egyetem legnagyobb emberének.

Ez is megtörtént. A kiváló tehetségű kritikus és zenéköltő, aki már sok arcképkészítőt nevezett ki festő-művésznek, aki kinevezte Ohnet-t a legnagyobb francia regényírónak, nem tudom kit a legnagyobb káplárnak, nem fősvénykedett, mikor elérkezett az idő, hogy Lesseps-szel szemben is kitegyen magáért. Nyilván úgy vélekedik, hogy hasonlóan Szent Ágneshez, aki üres kötényéből rózsákat osztogatott, csak a zsebébe kelj nyúlania, hogy annyi dicsőséget osztogasson szét belőle, amennyi neki tetszik.

De bármint vélekedik, szép tőle, hogy juttatott a készletéből Lesseps Ferdinándnak is. Annál szebb, mert alighanem ez az utolsó dicsőség, amelyben a suez-csatorna hőse részesült.

Még el sem földelték szegényt s a nagyságot máris megkezdték visszalármázni róla. A rögtönzött biográfiák kisütötték, hogy a legjobb esetben is, ezt a nagyságot nem jelentette előre semmiféle *signum*, semmi ama *prodigiumok* közül, amelyeket Livius emleget. A zsenialitás kissé későn tört ki rajta, s ha esetleg hatvan éves korban talál meghalni, a neve örökre ismeretlen marad. diplomata mesterségbe született bele, de erről a pályáról, a dicsőségnek minden aprópénze nélkül, önkéntelenül kellett lemondania. Valóban alig képzelhető tökéletesebb bukás, mint az, amely a Lesseps első „karrier”-jének végét vetett. Odillon-Barrot olyan megbízással küldötte Rómába, amelynek céljával minden francia újságolvasó tisztában volt. De Lesseps félreértette instrukcióit, s úgy diplomatizált, hogy a francia érdekek csak úgy ríttak bele. Oudinot generális, a francia csapatok fővezére, nem is hederített a szerencsétlen küldött intézkedéseire, s mikor Lesseps ezért kérdőre vonta, a teljhatalmú megbízott urat egyszerűen ostobának nevezte. A diplomata kardot rántott, s a katonának ki kellett nevetniök a szegény diplomatát. Lesseps panaszkodó levelet küldött haza. s míg Rómában, amelynek eddig csak szívességeket tett, minden bajért őt tették felelőssé s gyilkossági kísérleteket követtek el, ellene, a külügyi hivatal nem is felelt a levelére, ellenben elmozdította az állásából, bolondnak deklarálta, fegyelmi eljárást akasztott a nyakába, s hivatalosan megállapította, hogy Lesseps az ő utasításai ellen cselekedett, ami meglehetősen ritka dolog a diplomácia botránykrónikáiban.

De ha a *Lehrjahre* nimbusza szétfoszlott a detektív-szerepre is vállalkozó tájékozódó-kedv tolvajlámpájának világosságánál, íme, a *Wanderjahre* dicsősége sem teljes többé. Kiderül, hogy a szejzi csatorna ideájának

atyja tulajdonképpen Lepère tábornok, Bonaparte egyiptomi expedíciójának vezérkari főnöke volt, s ezzel az ideával, mely megfordult már a fáraók idejében is, Lesseps csak a Lepère könyvei révén ismerkedett meg. Kiderül továbbá, hogy a szuezi csatorna munkálatainak valamennyi terve egy osztrák mérnöktől való — ki tudná a nevét?! s az egész plánomot, melynek végrehajtása akkora dicsőséggel járt, Lesseps meg a szuezi csatorna-társaság csak *megvásárolta*. Sem az idea, sem a tervezet nem a Lessepsé; Lesseps ennek a kanálisnak inkább csak a, Vespucci Amerigo-ja volt. De miben állna hát akkor nagysága, ez a világraszóló nagyság? Övé a *végrehajtás* érdeme. A vállalkozásnak temérdek akadály volt: a porta bizalmatlansága, az angolok féltékenykedése, az általános kishitőség. Ezeket az akadályokat győzte le a Lesseps hite, szívóssága és akaratereje.

Csakhogy — mint az *Ál-jó-emberek* Bassecourt-ja mondaná — *csakhogy* hová lett volna ez a hit, ez a szívósság és akaratereő a Szaid pasa barátsága, az Izmail pasa pénzügyi zavarai, s a Napoleon császárnév felcseperedett Montijo Eugéniának holmi apró udvariasságokkal meghódított, szíves jóindulata nélkül?! Sors bona, nihil aliud.

Szó sincs róla, ebben a kritikában nagyon sok a túlzás. Ez a kritika nincs távol attól, hogy ekképpen nyilatkozzék: „Istenem, hát olyan nagy dolog az emberiség életében, ha az indigót valamivel hamarabb lehet áthozni Indiából?! Láttunk már ennél nagyobb szeleket is!” Amivel bizonyára csak a legfrivolabb fel fogás állhatna elő. De ha sok is a túlzás ebben a kritikában, jegyezzük meg, hogy ez a kritika soha se a gondolkodás, hanem mindig csak az akció nagy embereit ostromolja, akik, valljuk meg, soha se lehetnek meg,

soha se boldogulnak kitűnő dolgozótársak, véletlen segítségek nélkül, amelyek, legyenek (hatalmas pártfogások vagy kedvező szelek, soha se alkalmatlankodnak, mikor arról van szó, hogy a szerencsés cégjegyző besöpörje a dicsőséget.

S valóban csak ez volna az emberi nagyság, ez a mindenre kész vállalkozási kedv, mely el van szánva rá, hogy hatot vagy vakot vet, ez a különös energia, melynek legfőbb erénye a csökönyösség, s mely oly nyomorultul függ a hatalmasok pártfogásától, a kicsiny emberek hitétől, s a kedvező szelektől?! Nem, valóban látunk másféle nagyságokat is. Darwinnak, hogy megváltoztassa az emberiség egész gondolkozását, hogy eltörölhetetlen nyomot hagyjon maga után, nemcsak a térkép egy kis pontján, hanem ezen a kerek földgömbön mindenütt, nem volt szüksége kedvező szelekre. Lavoisier-nak nem volt szüksége a hatalmas pártfogókra, s Laplace-nak nem a kicsinyek hitére.

Igenis, van egy emberi nagyság, mely független a klíma kegyétől vagy kegyetlenségétől, melyet nem törhetnek meg a kedvezőtlen szelek, melynek jótékonyága nem függ az apró véletlenektől. Igenis, van emberi energia, mely különb a közönséges energiánál s mely vetődjék erre a térre, vagy amarra, jó és balszerencse közt, mindig életjelt fog adni s theatralis sikerekkel vagy azok nélkül, mindig kivételes és ritka emberi energia marad. S talán csak ez a nagyság az, amely igazi.

A természet az erőket nem egyenlő méretekben osztogatta szét, s végtelenségének pazarságában nem törődött vele, hogy a különböző erők minő emberi célokra fognak szolgálni, s minőkre nem. Az erőhöz nem kötötte azt a föltételt, hogy okvetetlenül földi sikerek atyja legyen; s ha erő a fűszeres munkája, amely gyümölcsözik, bizonyára hatalmasabb erő az óceán

hullámverése, mely haszontalanul törik meg a part fövenyén. A természet neveti az utilitárius elméletet.

*

A megindult reakció máris perspektívát nyit arra, hogy a történetírás, amint nálunk sokkal hidegebben fogja tekinteni a szuezi-csatorna megalkotójának dicsőségét, másrészt sokkal enyhébben fogja megítélni azt, amit mi a Lesseps szégyenének nevezünk.

Nem, a világegyetem legnagyobb emberében nem volt meg a világegyetem legnagyobb találékonysága. Még mindig elég szívásnak érezve magát, egy csodálatos presztízs-zsel gazdagabban, másodszor is meg akarta csinálni Szuezét, milliók és milliók hasznára; úgy tett szegény, mint az a színműíró, akit a siker karjára vett, s aki nem tud egyebet, mint még egyszer megírni ugyanazt a darabot. Ugyanazzal a hittel, ugyanazokkal az eszközökkel és sokkal több chance-szal látott ugyanahhoz a dologhoz; és ebből lett: Panama.

A szelek ezúttal nem kedvezték. A tervezet nem volt olyan jó, mint az első, s a szoros százszor több pénzt nyelt el, mint a Szuez-kanális. Sokkal több millió állott rendelkezésre, mint akkor, de még több kellett, mindig több, képtelenül sok millió. Azzal, ami megvolt, nem lehetett se előre menni, se hátra. S az akció embere, a praktikus ember tudta, hogy mikor minden pénzforrás elapad, akkor csak egy energia, egy modern erő van, amely pénzt teremthet a föld alól is, s ez a modern erő: a reklám. Hogy tehát megmentse a már elveszett pénzt, visszaszíjja a részvényesek hasznát a pokolból, s visszaszíjja dicsőségét a tenger fenekéről, egy pár gyertyát gyújtott az ördögnek, a reklám ördögének (szép kis kivilágítás volt, annyi bizonyos), s megszerzendő a milliárdokat, feláldozott néhány milliót

a Moloch céljaira. Ő maga egy garast se látott ebből a pénzből, talán nem is tudott az egész históriáról, csak aláírta a nevét, oda, ahová kívánták, talán közben dajka-nótákat dúdolt az unokáinak s a paralitikusok boldog mosolygásával dadogta el, hogy aláír mindent, csak hagyják békében ... De hát visszaélt a részvényesek bizalmával. Ha a dolog sikerül, ő a világűr legnagyobb embere, de a szerencse cserben hagyta, mint Law-t s Lessepis Ferdinándot „csalás” miatt öt évi börtönre ítélték.

Sors mala, nihil aliud.

Ennek a nyolcvankilencesztendőös paralitikus öreg embernek a nevét ugyanaz a *Hit* mocskolta be, mely esztendőkkal ezelőtt a frazörök előtt megtette őt a világ-egyetem legnagyobb emberének.

KILIÁN KIRÁLY.

Württemberg tekintetes királyáról, szégyenemre vallom meg, édes-keveset tudok. Minthogy a vélünk barátságos lábon élő Németországban a jobban javadal-mazott hivatalok egyikét tölti be, meg vagyok győződve róla, hogy tele van minden magán- és közjogi erénynyel, sőt megvannak benne a württembergi géniusznak ked-ves, saját külön nemzeti erények is. Úgy hiszem, kitűnő s többszörös családapa; úgy hiszem, hogy szigorúan al-kalmazkodik a német birodalom ügyviteli szabályaihoz, s aláírásaiban nincsen restancia; úgy hiszem végre, hogy mint a jó asszonyoknak, neki sincsen története. Némi igyekezettel elképzelem, hogy egyik legkedvesebb foglalkozása: fényes csákóban és fényes gombú unifor-misban az ablaknál állni, s nézni, hogyan egzecéroz-nak a katonái, akiknek a gombjai szintén fényesek. Elképzelem, hogy szereti a sört, hogy a *De hello gattico* csak egy kínos, fölötte kínos emlék rá nézve, hogy korán kel és korán fekszik, s hogy kedves nótája: „Die Deutschmeister, die Deutschmeister . . .” A nevét azon-ban már csak hosszas habozás után tudom megmon-dani. Mindent összevetve, abban kell megállapodnom, hogy bizonyosan Kiliánnak hívják. Mert: ő megy leg-eiül, a nagy csizma ő rajta van. Aztán meg: néprajzi bizonyosság, hogy a württembergi anya mikor felocsu-dik fájdmából, könnyei között mosolyogva nem azt kérdi, hogy „Fiú?” — hanem azt, hogy:

— Kilián?

Igen, őt bizonyosan Kiliánnak hívják... és amikor a közönbös Klio rávéste ércabláira, hogy: V. Károly császár fölvette a földről a nagy szobrász leejtett kalapácsát, a Sors könyvén dolgozó szomorú párka bizonyára a következő szavakat iktatta albumába:

„Ennek az esetnek a pendant-ját — párját és egyben ellentétét, kiegészítő felét — 1895-ben Wurtemberg egy szülöttje fogja produkálni, akinek neve természetesen Kilián lesz.”

*

A pendant megvan. Kilián király udvari páholyában ült, s tekintete ez egyszer nem katonái fényes gombjain édelgett, hanem a színpad felé irányult. Kabátját érdemrendek borították, s az érdemrendek alól mély meghatottság készült kitörni. A színpadon egy halovány, festetlen arcú hölgy zokogott, az ajtófélfára borulva; bizonyos Duval Armand urat siratott, aki elég Ízléstelen, elég balgatag volt elhagyni a halovány, festetlen arcú hölgyet. Kilián király jóakarátulag nézett az elhagyott Ariadné-ra, táborkara helybenhagyóan bólingatott a színpad felé; a földszint figyelme megoszlott a valóságos király s az álmok királynője között; majd legördült a függöny s egy alig észrevehető kegyes jelre a hadnagyok és kadétek ugyanolyan hévvel verdesték össze tenyereiket, aminő hévvel táncolni szoktak az udvari bálon.

S a következő percben Duse Eleonórárt rendkívüli kitüntetésről értesítették. Szíveskedjék megjelenni az udvari páholyban az a szerencse várja, hogy ő feléje személyesen fog gratulálni mai sikeréhez.

A Kilián király szép és tartalmas életében bizonyára voltak meglepetések is. Például, igen meg lehetett

lépetve 1871-ben, sőt valószínű, hogy ebből a meglepetéséből még most sem tért egészen magához. De még ez a meglepetés is csekélység lehetett ahhoz a lelki állapothoz képest, amelybe előkelő személyét a Duse asszonyság felelete ejtette. Ez tudniillik így hangzott:

— Minthogy az udvari páholytól a színpadig éppen csak akkora az út, mint a színpadtól az udvari páholyig: amennyiben ő felsége ismerkedni kíván, ne terheltessek a színpadra fáradni.

A felelet szövegezését kiválóan elmésnek éppen nem mondhatni. Hogy a velencei népiskolák a stílus iránti érzéket nem fejlesztik valami túlságosan, s hogy a nagy tragikák sem felejtik el egyhamar a kis komédiásnék nemzetközi jargonját: ezt a régi tapasztalatot a fentebb idézett madrigál bizonyára csak megerősíti. De ha az üzenet nem arrogálhatta, hogy az arany mondások között foglaljon helyet, egy jó tulajdonsággal mégis dicsekedhetett. Impertinensen világos volt, annyi bizonyos.

Kilián király inkább csak ezt a jó tulajdonságát méltatta s kevésbé vetett ügyet a stílus gyöngéire. Mert nem sietett le a színpadra, nem kereste elő legédesebbik mosolyát és elragadtatásának legesleginkább olvadó hangjait, nem tette koronáját a bájos Kevélység festékes bödönkéje mellé, nem támasztotta királyi pálcáját a Földközi-tenger pingált másához, nem hajolt meg a Duse asszonyság stílusa előtt, mint Musset a Rachel ortografijával szemben, nem köszönt a tűzoltóknak, a statisztáknak és a ruhakosaras öreg asszonyoknak: hanem haragra lobbant s kiadta a parancsot, hogy Duse asszonyság többé nem léphet fel; Duse asszonyság szíveskedjék beszűnni vagy legalább is máshol játszani.

És másnap Duse asszonyság elutazott, változatos-

ságban és dicsőségben gazdag életének legnagyobb diadalával, mely a maga nemében bizonyára első a színháztörténetében.

*

Ha Kilián király haragra lobbant, akkor valószínűleg így gondolkozott:

— Mégis csak hallatlanok ezek a komédiásné ténsasszonyok! Úgy nőnek ki a földből, mint a dudva; a gheztók, a nagyvárosok szennyes utcái, a házmesterlakások teli vannak jövőbeli star-okkal. Fel nőnek isten nevében, mint a paréj, távol a nagy betűktől, a szép dolgoktól, a tiszta emberektől, a templomtól és mindentől, ami civilizáció. És egyszer csak előállnak azzal az arroganciával, hogy ők majd művelni fogják a kedélyünket s megmagyarázzák nekünk a rejtelmesen szépet. Nincs egyebük, csak a beszédes szemük, mely lelket hazudik, a fiatalságuk, mely rendkívül gyorsan kopik, mert a színpadon s a háborúban töltött évek duplán számítanak, no meg az asszonyiságuk, mely rendesen kiáltó, s mely náluk számos esetben még nem jelenti a nőiességet. Pertu vannak a tűzoltókkal, szobalányul használják a mamájokat, elfogadják a jutalomjátékukra gyűjtött emlékeiket, alkusznek az imprezáriókkal, mint a kupecsek s megfigyelik az édesapjuk halálát, hogy „reálisabban” játszhassanak. De mert az újságok mindennap nagyokat hazudnak róluk, mert a gyerekes kíváncsiságot szolgáló sajtó minden lépésüket regisztrálja, mert exaltait emberek áradozva magasztalják a mókázásukat, avagy tragikus rikkantásaikat, mert a tömeg, abból a csekély művelődésből, amit a színházban szerezhetni, nem igen őriz meg egyebet a személyökre való emlékezésnél: utoljára maguk is elhiszik, hogy ők valakik. És noha jogot formálnak azokra a dolgokra is, melyekről az úri társa-

ságban élő nőknek le kell mondaniok: nem elégsznek meg bukétákkal, a rajongók, a kiskorúak, a léhák és a tömeg hódolatával, hanem megkövetelik a tiszteletet is. Pedig minden dukálhat nekik: a tapsok, a luxus, melyet megszerezhetnek, az imádat és a szerelem, melyet tömegesen keltenek, minden, ami tetszik, csak a tisztelet nem. Mert, ha olykor a személyök méltó is minden tiszteletre; ez a tisztelet soha se illetheti meg a mester-ségöket. De íme, nem elég, hogy olyan föltétlen respektust követelnek, amelyet a világtól csak gyöngédségből kaphatnak ajándékba: ha valamire viszik, immáron ők tagadják meg a tiszteletet azoktól, akiknek ehhez törvényadta joguk van, s akik elődeikben már századokkal ezelőtt fényes csákókban nézték az ablakból katonáik csillogó fegyverét. Hát ez hallatlan és én megmutatom ennek a Reklám-királynénak, hogy velem nem packázhat.

Ilyenformán gondolkozhatott Kilián király és mert az előítéletekben mindig van egy szemernyi igazság, nem mondhatni, hogy nem volt oka némi boszúságra. A Sudermann Magdája, aki oly roppant magamegelégedéssel sétáltatja meg az apai házban pompás toilette-jeit meg az idegenben ráragadt francia szavakat és fesztelenséget, néha igazán kiállhatatlan. Ez a hölgy másféle mértékkel mér magának és másféle mértékkel a kívülre eső emberiségnek. S a tiszteletet, melyet magának megkövetel, csak az asszonyi szeszély jogán tagadja meg attól a gondolkozás-módtól, mely elüt az övétől. Ez nem szorul bizonyításra.

Mindamelletttévedésben volt a boszús Kilián király. Egy pillanatra megfejtkezett róla, hogy: a nemesség kötelez s minél dicsőbb nemesség, annál többre, annál inkább határtalanul. Megfejtkezett róla, hogy a história mindig különösen kegyelte azokat a királyo-

kat, akiknek az udvariassága elég gazdag volt rá, hogy ne csak egyes udvarhölgyeknek jusson belőle, hanem minden dámának: A *Nő*-nek épp úgy, mint a Favoritáknak.

Tévedésben volt továbbá, mert a szóban forgó asszonyosság, ha másképp gondolkozott a nagyvilági szokásokról, mint ő, viszont nem várt és nem kért tőle tiszteletet. Ez a különös asszonyosság nem igen kereste se a tömeg, se az újságíróik, se az imprezáriok, se a főrangúak hódolatát, úgylátszik, a királyokét sem. Nem követelt tőlük se figyelmet, se elismerést, se pozíciót a társaságban, semmit. S ha nem volt kegyes kedvében, úgylátszik, viszont nem is adósa senkinek.

Tévedésben volt végre Kilián király, mert: vagy vannak ezen a kopár hegyfokon tiszteletreméltó dolgok, vagy nincsenek. Ha nincsenek, úgy mért volna kivétel a rang és a hatalom?! S ha vannak, akkor nincs tiszteletreméltó polc, amelylyel ne volna egyenrangú az a függetlenség, amely nem szorult senkire, semmire, amelynek nem kell semmi és senki ezen a világon.

SZEM-JONGLEUR-ÖK ÉS TROUBADOUR-OK.

Az emberi szemben titokzatos erő lakozik. Ez az erő ámulatba ejti és megigázza a fenevadakat, részegge tö^zi a kígyókat és az operett^minisztereket, tömegesen Űfi a Dunába a szegény varróleányokat, meglágyítja a börze-csaták mezőin edzett szíveket, és kiáltó ostobaságokat követtet el a legzseniálisabb uzsorások gyermekeivel. Az emberi szem hatalmának nem látni a végét, s az emberi szem hatalmaskodása ezer és ezer formában nyilatkozik meg.

Mégis, mindnyájan elcsudálkoztunk, mikor az iskolában arról értesültünk, hogy a mulatságos ó-korban és a gyászos emlékezetű középkorban éltek férfiak, akik az állatok beleinek futólagos megtekintése után, avagy egy horoszkóp üveglencséről olvasva, megjósolták a legközelebbi csatákat és a legközelebbi szerelmeket. Nem azon csudálkoztunk, hogy egyáltalában akadtak ilyen férfiak, hanem azon, hogy az üzlet virágzott, s hogy ezek a férfiak, a szemük erejéből ettek és ittak, ruházkodtak, kirándulásokat tettek és szeretőket tartottak.

Az ember, kivált az iskolában, hajlandó lenézni a feiit említett korokat. Gyermeki lelkünk ártatlanságában azt hisszük, hogy csakis ezek a rég letűnt idők túrtak meg efféle egzisztenciákat. Mikor aztán kilépünk a

komtempláló életből a cselekvő életbe, észrevevesszük, hogy ezen a világon minden örökkön ismétlődik. Észrevesszük, hogy azok az egzisztenciák, melyeken egykor oly igen elcsodálkoztunk, ma is megvannak, és bár változatosabb formában, több leleménnyel, de ma is ugyanazt a mesterséget űzik, amelyet elődeik. A haruspexek ősi fajtája ma is él s ma is megkeresi a kenyerét szemének bűvös erejével. De nemcsak kitart, szaporodik is.

Azok számára, akik érdeklődnék a természet-történelmi apróságok iránt, följegyezhetjük, hogy leg¹ utóbb a következő új speciestek különböztette meg a tudományos kutatás a haruspexek népes családjában:

1. *Az államjós betűmoly. (Graphologus politicus.)* Leginkább Németországban tenyészik. Ott fogták közelebb azt a hatalmas példányt is, amelyet nem ajánlhatunk eléggé az anthropologiai múzeumok figyelmébe.

A haruspexeknek ez a gyönyörű példánya nem szemlélhetvén meg ez idő szerint Vilmos császárnak a beleit, Németország legnagyobb tósztozójának *kézírását* tette vizsgálódásának a tárgyává. Ez alapon kifejtette, hogy a császár álló betűi olyan jellemre mutatnak, melynek főtulajdonsága az, hogy csak hosszas- ingadozás után határozza el magát, de viszont annál makacsabban ragaszkodik elhatározásához. Majd kiindulva ebből az elhatározottan ingadozó, s ingadozásához makacsul ragaszkodó lélekből, visszafelé megfejtette Németország egész történetét, s megjósolta, hogy hosszas ingadozások után még egyebek is fognak történni Németországon.

A haruspexeknek ezt a remek példányát nem zárták kalitkába. Ellenben Vilmos császár megküldötte neki Aegirhez intézett dalát, továbbá azokat a pillanat-fölvételeket, melyeket komornikaról készített, s meg-

ígérte neki, hogy felséges kezeivel fogja kihúzni hű szolgálja fogát, ha hű szolgájának erre szüksége lesz.

A grafológusok válfajából Magyarországon csak két kisebb rendű species ismeretes. Ezek: a betűző szű és az okmányszaglár döntnök.

2. *A betűző szű.* (Graphologus vulgaris.) Ártatlan és szerény. Mindennapos penzuma ilyenformán hangzik:

„Nagysád dült betűi szenvedélyes szívre vallanak. A hajszálvonások sok lelki finomságot árulnak el. Különösen jellemzetes Nagysádnál a nagy O betű, melynek gömbölyűsége annak a jele, hogy Nagysád viruló egészségnak örvend. Ebben a pillanatban arra gondol, hogy nem romlik-e meg a cseresznye-befőtt; még négy-szer fog férjhezmenni, s mindig igen boldog lesz; számok: 8, 17, 63.”

A kézirat-bölcsészek egy másik speciése:

3. *Az okmányszaglár döntnök.* (Graphologus curialis.) Köznyelven: írás-szakértő. Egész nap újságot olvas, s komolyan hiszi, hogy délelőttönként tíztől tizenegyig megismeri olyanok írását, akiknek soha a hírét se hallotta. Mégis lelkiismeretének a megnyugtató végett párosával jár, s kötelesség-érzetből ellent mond a másoknak. Nem tagadja, hogy tévedni emberi dolog. Jó-hiszemű; nem áztat senkit, csak önmagát. Mert ő az egyetlen, aki meg van győződve róla, hogy az ő működése nem felesleges.

Az említett speciések kedvelik a nyilvánosságot. Ellenben jobbára rejtve virít s csak kivételesen kívánczik a nagy közönség elé:

4. *A konyhai Lavater.* (Phrenologus culinaris.) Gonosz tekintetű, de különben békés ember, aki csak azért megy ki az utcára, hogy a járókelőn a homlok és az orr szögét, a pofacsontokat, az ajkak vas-

tagságát és a szem bennülését vagy kidülledtségét tanulmányozza. Ezeknek a megfigyeléseknek az alapján bájos naivitásokat szuggerál önmagának s a hanyagabb kereskedelmi iskolai növendékeknek. Minden szolgálójának rossz véget jósol s ezek a jóslatok részben teljesednek is. Néha kiadja munkálatait olyképpen, hogy az egész kiadást egy antikvárius váltja magához, potomon áron való terjesztés céljából. Igen jó fiú és igen rossz muzsikus. Legközelebbi rokona:

5. *A fényképíró Cumberland.* (Photographologus psychiater), mely rokona a betűző szúnak is. Egyébként édes testvére az aeol-hárfának, mert nincs olyan asszonyt mutató fotográfia, amely meg ne rezegetné szíve húrjait s ne ragadná ditirambusoikra. Naponkint tiz-tizenöt női arcképet dolgoz fel s felhevült képzelete az erénydijakról szóló jelentések összes szép cselekedetét szétosztja az arcképek tisztelt beküldői között. Gondolat-olvasásai röpke fantáziára vallanak, mindazáltal többnyire ezzel a refrainnel végződnek:

„. . . Ezek a nagy tulajdonságok végre is elnyerik jutalmukat. El kell, hogy nyerjék. Szép arcának nemes nyugalma derűs jövőt tükröz. Ha megpróbáltatások után is, boldog és elégedett élet vár a tisztelt beküldőre. Örömet fog találni a hozzátartozókban, élvezetet a zenében, a színházban, a nagy írókban. Bizonyos, hogy sokáig, nagyon sokáig előfizetője marad szerény lapunknak is.”

Végül, emlékezzünk meg a haruspexek családjának mastodonjáról, hős-cincéréről, Dalai Lámájáról. Ennek a neve:

6. *Az önműködő zeneboncnok.* (Autometer musicalis.) Hazája Franciaország. Története az, hogy egy készüléket talált fel, melyet a zongorához kell erősíteni s mely a zongora-játszó jellemét, véralkatát,

gondolatait, előéletét, édes atyjának egész múltját, őseinek hőstetteit és betegségeit, kiveri egy papírlapra, a telegráf betűihez hasonló ákom-bákomokban. A készülék ugyanis olyan érzékeny, hogy eszeveszetten reagál a zongorajátszó idegerejének minden parányi nyilvánulására, konstatálja a művész érütését, testének hőmérsékét, éveinek számát, szerelmi hajlandóságait, izgatottságának fokát, elméjének pihent vagy fáradt voltát, elhatározott ingatagságát és ingatag makacsságát, gyomrának jelen és múlt állapotait és azt, hogy hány frank van a zsebében. Mindez világosan olvasható a papírlapon: csak olvasni kell tudni az ákom-bákomokat.

Látnivaló, hogy az önműködő zeneboncnokhoz képest a többi haruspexek, a múlt és a jelen összes haruspexei, angolkóros, vézna gyermekek. Az önműködő zeneboncnok meg fog fejteni s meg fog jósolni mindent a világon. Csak olvasni kell tudni az ákom-bákomokat — ez az egész titok. Én még nem vittem ennyire s már is meg tudom jósolni, hogy az önműködő zeneboncnoknak sok frank, sok, sok frank lesz a zsebében.

Mert ezen a világon minden csak ismétlődik s az, hogy mundus vult decipi, éppoly örök, mint maga az éjszaka.

A RAB MESÉL.

— Történik: 1950-ben. Újstílu fegyház cellája; angol kényelem. Egyszerű, de ízléses bútorzat. Kilátás a Montblanc-ra. —

A porkoláb (benyit): Jó reggelt, apó! Alig múlt háromnegyed nyolc, s ön már fenn van?

A rab: A reggel oly gyönyörű! Nézzen ki csak ezen az ablakon! Az embert költői hangulatok fogják el!

A porkoláb: Bizony, szeretnék önnel lakást cserélni. De egy hivatalnok nem kívánhatja azt, amit a foglyok, nem igaz? Ez az épület, végre is, önökért van s nem a mi kedvünkért ... De beszéljünk másról. Mit írjak a nyilvántartási ívbe? Jól aludt, apó?

A rab: Pompásan.

A porkoláb: És étvágya?

A rab: Kitűnő.

A porkoláb: Meg volt elégedve a tegnapi vacsorával? A szakács aggódik, hogy . . .

A rab: A fácán nem volt rossz, de százszor megmondtam, hogy a Châteaubriand-t fél-angolosan szeretem, s nem egészen kisütve. És tegnap megint egészen kisütötték!

A porkoláb: De ez nem hivatalos följelentés, úgy-e? Szegény szakács, már annyiszor megbüntették, pedig a jó ígykezetet nem lehet tőle elvitatni!

A rab: Most az egyszer nem bánom.

A porkoláb: Még egy kérésem volna, apó. A főügyész ma látogatja meg intézetünket s egész hivatalnoki jövőm ettől a látogatástól függ. Remélem, ön nem vonja meg tőlem pártfogását s kedvező jelentést tesz ...

A rab: Számítson rám. Ön már a tizenharmadik porkoláb, aki szolgálatomra van, de mondhatom, egyikkel se voltam annyira megelégedve, mint önnel.

A porkoláb: Hány esztendeje már, hogy ön itt van, apó?

A rab: Ötvenkettő, fiam, ötvenkettő. Egy pár nap múlva hetvenkilenc leszek . . .

A porkoláb: Hetvenkilenc év! Milyen szép idő!... S ön oly kitűnő színben van!

A rab: Hja, barátom, a jó levegő s a gondtalan élet! . . . Aztán a kényelem, meg a jó táplálkozás!... Ha nem hoznak ide, bizony, »már rég a sírban vagyok. Amíg az úgynevezett szabadságot élveztem, meglehetősen szegénységben éltem. És semmi se öl biztosabban, mint a gond és nyomorúság.

A porkoláb: Itt pedig jó élete volt, úgy-e?

A rab: Elég jó. Színházat ugyan sohase lát az ember . . .

A porkoláb: De ebbe bele lehet törődni . . .

A rab: Bele. Nem mondom, hogy nem jól esnék, lia egy (kis kéjutazást tehetnék a tulajdon yachtomon, mais on fait ce qu'on peut.

A porkoláb: De hogy maradhatott ön itt ilyen sokáig? Tudom, hogy életfogytig tartó fegyházra ítélték, de ezzel a szóval: „életfogytig” a törvény csak tréfál. Az ember kitölt húsz esztendőt s ha addig csöndesen viselte magát, szépen hazaeresztik.

A rab: Ó, engem is el akartak küldeni, de lármát csaptam. A menykőbe is! ... mit csináltam volna oda-

künn? Az ember itt megszokja a jómódot s aztán tessék ott künn a semmiből megélni! Köszönöm szépen. Mikor harminckét esztendővel ezelőtt tudtomra adták, hogy: a törvény — törvény s csak menjek dolgomra, fenyegetőzni kezdtem, hogy leszúrom a porkolábot, a fegyházigazgatót, a főügyészt, a szövetség elnökét — s szépen itt hagytak. Föltették rólam, hogy ha okvetetlenkednek, igazán megkéselek valakit s azóta nem boszantanak.

A porkoláb: Ez érdekes. Önnek nagy tekintélye lehetett, hogy ezt ki tudta vívni. Különben az elődöm is beszélte, hogy ön nem közönséges ember, s hogy az ön ügyéről egykor sokat beszéltek. Mondja, mi is volt az, ezelőtt ötvenkét esztendővel?

A rab (önérzettel): Én egy királynét öltem meg!

A porkoláb: Királynét? Svájcban?

A rab: Egy idegen királynét.

A porkoláb: Valami zsarnoki lényt? Egy Katalin cárnőt, mi?

A rab (mosolyogva): Dehogy! . . . Csupa jóság volt és lelki nemesség! . . . Egy héttel azelőtt, hogy megöltem, eszem ágában sem volt, hogy az én kezemtől fog meghalni. Egyáltalán nem is gondoltam rá, mint ahogy a templomi képekre nem gondol az ember.

A porkoláb: Hát csak úgy véletlenül ölte meg?

A rab: Véletlenül. Szándékosan, de csak úgy véletlenül.

A porkoláb: Beszélje el, apó, hogy történt ez? Itt már nem tudja senki.

A rab: Már nem is igen emlékszem a részletekre. Elég az hozzá, akkor még ifjú és bohó voltam. Hittem az anarkiában, s azt hittem, hogy a király-gyilkosságok előbbre viszik az emberiséget. Most már tudom, hogy ez ostobaság, de tudja, a fiatalság és a nagy örültségek mindig vonzzák egymást.

A porkoláb: S mért választotta éppen őt?

A rab: Mondom, rá se gondoltam. Egy fiatal trónkövetelőt akartam megölni, csakhogy éppen tegyek valamit. Mert mit ér a fiatalság, energia nélkül, mi? De a fiatal trónkövetelő véletlenül eltűnt előlem. Tomboltam a dühtől, s ekkor pillantottam meg a királynét ... És akkor az jutott az eszembe: milyen eszeveszett galádság, milyen rettenetes alávalóság volna megölni ezt a másikat!

A porkoláb: Mért?

A rab: Képzelve. Ez a királyné lánynak tündér volt, asszonynak: a leggyönyörűbb rózsza az isten kertjében, anyának: maga a Mater Dolorosa. Mindenkiel csak jót tett s a Gondviselés a sok jóért csak szenvedéssel fizetett neki. Ahol járt, áldás fakadt a nyomában, de az áldás csak nyomon követte őt, nem haladt együtt vele, hiába imádkoztak érte népek milliói . . . Nem volt öröme már, csak ha. az erdőben lakó istennel beszélt, tie ha ez örömet akart árasztani a földön, csak ő rá bízta . . . Megölni egy szentet! És semmiért! Mit szól ehhez a gondolathoz?

A porkoláb: Ez a gondolat csak a poklok fenekéről jöhetett.

A rab: Úgy-e? Nos, nekem akkor tetszett ez a gondolat. így okoskodtam: mennyire fog imponálni az anarkia, mely erre a tetre is képes, semmiért, gratis, csak hogy beszéljenek róla! Megjegyzendő, hogy ez a szent akkor már közelebb volt az éghez, mint a földhöz. A martiromság megölte már a testét és a lelkét; nem élt már, csak a nagybeteg szíve! Ezt a szívet döftem keresztül, car tel étaít mon plaisir!

A porkoláb: S nem törték önt kerékbe? A fülébe nem csepegtettek ólmot? Nem hasítottak szíjjat a hátából? Nem pörkölték meg elevenen? Nem törték össze a

csontjait ízenkint? Nem feszítették keresztre? Nem ver-
tek szögeket a húsába? Nem hagyták elpusztulni étlen-
szomjan? S mit tudom én mi?

A rab: Nem. A múlt század végén két őrültség dü-
högött, két nagyon különböző őrültség, amelyeknek
azonban szükségük volt egymásra, mert máskülönben
soha se tudódott volna ki, hogy micsoda őrültség úgy
az egyik, mint a másik. Az egyik őrültség az anarkia
volt, a másiknak ezt a szép nevet adták: humanizmus.
Az utóbbi nevében olyan törvényeket csináltak, amelyek
alapján . . .

A porkoláb: Hagyja el, apó. Én tisztelem, becsü-
löm önt, s szívesen elmulatok önnel. De engedje meg,
ön lovag-regéket beszél nekem; már pedig én nem sze-
retem, hogy ha valaki ugrat... Ha tréfálkozó kedvében
van s bolonddá akar tenni valakit, tőlem mulathat ked-
vére, de keressen magának más bolondot s engem hagy-
jon békében. Vagy azt hiszi, hogy ha a múlt század
végéről beszél, elhiszek önnek minden őrültséget?

TRISTIA.

A szó embere és a cselekvés embere között első pillanatra szinte regényesnek látszik az ellentét. A renyhe gondolkodás előtt azonagy mesebeli királykisasszony kérői ők, csakhogy egyik a fehér, másik a fekete kérő; egyik a .széphangú, szőke, északi, másik a kevészavú szerencse, akinek nagy fekete keze olyan fenyegető lassúsággal bontakozik ki a fehér burnusz alól, mint ropant oroszlánfej a barlang-szadából. Ellentéteknek tűnnek fel ők, mint: észak és dél, mint: nő és férfi, mint: negatív és pozitív; sokkal inkább ellentétnek, mint ezek, mert a természet nem határol olyan durván, mint a lomha képzelet.

Micsoda csekélységgé zsugorodik össze ez a képzelt nagy ellentét a mindjárt el nem fáradó megfigyelés előtt! Az ellentéteknek általában nincs szerencsájük; rendesen kiderül róluk, hogy voltaképpen egyek ők, mint a hideg és a meleg, melyek között tudvalevőleg csak fokozati a különbség. És itt is rá kell jönni, hogy ugyanaz az energia adja meg a szó hatalmát, amely a nagy cselekvésekre teszi képessé az embert. Nem lehet bizonyítani, hogy a nagy szónokokban talán nagy adminisztrátorok vesztek el, s azt sem, hogy ebben vagy abban a nagy költőben talán nagy építőmester lappangott. De másfelől egy elég nevezetes jelenség illusztrálja a dolgot.

Az, hogy a legnagyobb cselekvők, a hősök s a providenciális emberek, feltűnően sokszor s rendkívüli mértékben rendelkeztek a szó hatalmával is. A legtöbbször épp oly művészei voltak a beszéd formáinak, mint amilyen nagyok voltak az alkotásban, s épp úgy különböztek a közönséges emberektől kifejezéseiknek világító erejével, mint ahogy feléjük emelkedtek a cselekvéseikben. IV. Henrik bizonyára maga volt az akció, ha úgy tetszik: az akció minden áron. És elméssége, beszélő művészete semmivel se kisebb, mint történelmi szereplése. Mint egy kovácműhelyből a szikrák, úgy pattognak nála a gyújtó szavak. Tessék elolvasni gyönyörű leveleit, melyeket a tudós Young bocsátott közre. Ha nem Navarra urának, hanem szegény embernek és a mi időnkben születik, a kifejezés csodálatos adományaival ma alkalmasint egyik kitűsősége a francia irodalomnak s tagja a Francia Akadémiának. Napóleonnál ugyanez az eset. A különös korzikai ember, aki sohase tanulta meg tökéletesen kedves Franciaországának a nyelvét, talált mondatokat, melyeket korának egész irodalma megirigyelhetett tőle. És Bismarck. Milyen sápadt a legújabb német irodalom beszéde, az ő szónoklatainak energiája, fénye, őserőtől duzzadó, hatalmas stílusa mellett! S ez a nagy gazdagság meglátszott minden csekélyebb nyilatkozatán; hús sorában több volt a „litteratura”, mint a nyugtalan berlini irodalom félnagyágainak akárhány kötetében.

Bizonyára nem csupán ez tette gyakori megnyilatkozásait olyan nagyértékűekké. Mikor félretolták a nagy alkotások olvasztó kemencéje mellől, s penzionált öreg úrrá degradálták, a nagy ember, aki különben sohase volt zárkózott, még inkább hozzáférhetővé vált. Beszélt sőt sokat beszélt, a mi talán szenilitás, de az bizonyos, hogy nem szenilis dolgokat beszélt. Hála ennek a köz-

lékenységnek, jobban megértette magát, mint valaha; végre is, nemcsak az utcai kíváncsiság hallgatta. És minő formában beszélt! Egy shakespearei hőst láttunk, aki az ötödik felvonást éli át előttünk, s ez a nagystílű timber, méltón magához, shakespeare-i képekben beszélt.

Itt csak azokról a megnyilatkozásairól emlékszünk meg, a melyekkel életének alkonyán a diákok és az oldenburgiak üdvözlő küldöttségének felelt. Természetesen ekkor is talált egy pár felejthetetlen mondatot. Nem, nem hiszi, — mondta — mintha Dantenak igaza volna a hires sorokkal. A régi szép napokra visszaemlékezni, akárminő körülmények között, nem fájdalom, inkább jóleső. És nem is bántja őt, hogy elveszítette a hatalmat. Jobb nem engedelmeskedni senkinek, mint parancsolni az egész villáknak.

Úgy hangzott ez, mint egy „mot de la fin”. Mint megnyugtató végszavai a vas-ember tragédiájának. Mi, a galéria, megnyugszunk benne, hogy jobb a független tétlenségnek, a közönbös kontemplációnak élni, mint a hatalom örömeinek, de vájjon csakugyan megnyugvással fogadta-e ezt a véget maga a shakespeare-i hős is? Vájjon nem áltatta-e önmagát?! Ha nem érezte a vesztesség nyomorúságát, miért foglalkoztatta a Dante Nes-sun maggior doloreja? Ha nem volt benne keserűség, miért mondta, hogy ő csak öreg császáriját akarta szolgálni? *Csak* szolgálni akarta, de *csak* öreg császáriját akarta szolgálni. Ha olyannyira belenyugodott sorsaim, miért méregette, mi jobb, mint parancsolni az egész világnak?!

Nem volt-e meglepő ez a hang, minden hangsúlyos békéjével, azok után, amik történteik?! A múlt eléggé tisztázva van: két dudás nem férhetett meg egy csárdában — ez volt a dráma. A trón új embere, ha másképpen cselekedett is, gondolkozásában nem volt hálátlan.

Nem volt ostoba sem, ismerte riválisának értékét, s tudta, hogy senkitől ezen a világon nem várhat becsesebb szolgálatokat. De császár akart lenni, császárbab, mint elődei a közel vagy a rég-múltban; mert nagyobb hatalom fiatallembert még soha se kísértett. S hogy célját elérje, nem lehetett más választása, mint amit hálátlan-ságnak bélyegzett az egész világ. Mikor még indulatát korbácsolta az a tudat, hogy ezen a hatalmas akadályon csak egy morális csatavesztéssel teheti túl magát, a szenvedély igazságtalanná, kicsinyessé és jobb meggyőződése ellenére hálátlanná tette; de ez a háború. Úgy találta, hogy kettejük közül az egyik ezen a földgolyón felesleges. Utóbb, mikor leszámolt lelkiismeretével, s túlesett könnyű győzelmének első mámorán, igyekezett, amennyire tudott, igazságos lenni a legyűrt riválissal szemben. Megadott neki mindent, ami a bukott titánra nézve még értékes lehetett; csak a hatalmat nem, azt megtartotta magának. Talán a dolgok rendje volt ez; talán szükségképpen így kellett történnie. Ha igen, a dolgok rendje nem szép, de a dolgok rendjét meg lehet érteni. A vénség megbocsát az ifjúságnak, mely őt eltemeti, elsiratja és siet elfelejteni.

Ki tudná, — az utolsó lucidum intervallumok előtt — vájjon ebben a bocsánatban mennyi a megnyugvás?! Hogy vájjon a lemondásnak mekkora fájdalma az, amit a méltóság eltakar?! Nos, mintha ez az erőszakos lelkű, makacs, a maga értékét nagyon megbecsülő hatalmas lélek egy kis bepillantást engedett volna ennek a fájdalomnak a mélységeibe.

A hatalom! Igen, utolsó leheletéig ez volt az egyetlen gondolata, mint a gutaütött admirálisnak a tenger, mint a paralitikus költőnek a sejtelmes képek, a betegnek az egészség, a sorvadó szerelmesnek az érzéki öröm a világ minden szép asszonyával. A hatalom! Mit ért-

jük azt, mi a galéria, hogy mi a hatalom?! Micsoda fogalmunk lehet arról a kivételes gyönyörőről: játszhatni, mint fuvolán, az emberek lelkén, játszhatni a dolgok iszonyú holt masszáival, hegyekkel, mint a gigás Enceledus?!

Úgy látszik, mindenről lemondhat az ember, de a hatalomról soha. Az ember elfelejti kedveseit; megnyugszik benne, hogy elhagyják az apró örömök, amik az élet fűszerei voltak, hogy elhagyják a szeretett lények, akik nélkül az életnek csak a salakja maradt meg, s hogy elhagyja, végre az egészség is, ami nélkül az élet maradéka már csak nyomorúság forrása. Belenyugszik mind ezekbe a nyomorúságokba, s az állat ösztönével alkalmazkodik. A vakok nevetgélnek a templomban; a süketnémák kávéházba mennek és vígan társalognak, ujjakkal gimnasztizálva. Beletörődik az ember mindenbe, csak a hatalom elvesztésébe nem. A raffinált öröm, mely mintha egykor félistenné tett volna, rabjává tesz, mint a morfin vagy a hasis. Folytatni vagy belehalni: nem marad más választás.

Jaj a száműzötteknek. A Tristium liber-ek a megmondhatói, micsoda átok, lemondani sorra mindenkiről és mindenről, aki és ami valaha kedves volt előttünk. Nem az örült az élőhalott, hanem a száműzött, aki tudja a halálát, aki érzi a megsemmisültséget minden pillanatban, aki elszunnyad, fölébred, s mindennap meghal újra.

De még inkább jaj a száműzött királyoknak. Árnyéknak lenni, a Tantalusz olthatatlan szomjúságával, s tudni, hogy soha többé!

Ne irigyeljük a nagyokat. Föléje emelkedni íaz embereknek, bizonyára a legraffináltabb öröm a világon, de a váltsága emberfölötti fájdalom.

KORONÁT SZERELEMÉRT.

Lantosoknak, hegedősöknek mindenkor kedves témája volt az ismeretes mese a királyfiról és a kosárkötő lányáról. A nép, ez a nagy gyermek, örökkön vigasztalását lelte benne. Jól esett folyvást megemlékeznie róla, hogy közte és a föld hatalmasai közt, akik különböznek tőle mindenben, beszédben, gondolkozásban és cselekedetben, ruházatban, életmódban és erkölcsökben, mégis csak volt, van és lesz egy közösség: az emberi test, mely a maga teljes pompájában épp úgy belejuthat a kunyhókba, mint a palotákba, s melynek varázsa meg tud dönteni minden választófalat, s meg tudja nyitni a hét lakattal elzárt vaskastélyok ajtait. Abban az időben, mikor a születés után már csak egy volt hátra: a rezignáció, ez is megjárta vigasztalásnak. Es éppen azokban a korszakokban, amelyekben az uralkodók legközelebb érezték magukat az istenekhez, az alattvalók élete pedig a legközelebb jutott az állati tengődéshez: szóval az abszolutizmus fénykorszakaiban hajtotta ez a legenda legszebb virágait. Akkor, mikor a monarchák sorsa a korlátatlan önkényeskedés, a kormányzottaké pedig a csúszás-mászás vagy a szenvedés volt, mikor a trónhoz legközelebb állók az uralkodónak csak egy intését lestek, hogy a magas szeszélynek elejébe vessenek minden szép női testet, mely nem trón közelében született: a világ tele van pásztorkölteményekkel, melyekben koronás lovagok pásztorlányokat

vesznek feleségül. Valami őserő volt ebben a mesében; és bírta is lélekzettel századokon át. Régi történet volt, mely mindig új maradt, mert míg egyrészt a legpregnansabban fejezte ki a szerelem mindenhatóságát, másrészt egyetlen vigasztalója volt azoknak, akiknek a mindenható erőkből csak a szerelem jutott.

Sajátságos, a dal azóta kezd elhallgatni erről a témáról, amióta a mese mind közelebb jut a hétköznapi valósághoz. Bernadotte és a libapásztor leány regényével a mese kezd már realitássá válni; de azóta csodálatosképpen szerényebben és ritkábban szól a nóta is. A meráni postakocsis románca talán az utolsó virága ennek a poézisnak. Pedig legújabbán, az uralkodó, a királyfi, aki a szeretett leányért lemond a hatalomról, s a hatalomnak minden előnyéről: mostanában már éppen nem ritkaság. A szerelmes, aki egy koronát ad a boldogság szalmakunyhójáért, éppen olyan gyakori jelenség lett, mint a követelőző tenor vagy a szeszélyes primadonna.

Igaz ugyan, hogy a trón lépcsőin mostanában nemcsak ezek a polgári vígjátékok, hanem a tragédiák is napirenden vannak. A trón nem óv meg az emberi élet legnagyobb nyomorúságaitól sem; miért óvna meg a legközönségesebb, a legáltalánosabb gyöngeségtől, amely gyöngeség talán erő?! Egy félszázad óta annyi szörnyű esemény történt a trón közvetetten közelségében, amennyi elég volna megtölteni egy angol rém regényt. Megértük — ha egy kicsit idősebbek vagyunk — egy mindenható uralkodónak s ezen kívül még sok királynak és köztársasági elnöknek a meggyilkolását, megértük egy országoknak parancsoló trón felfordítását; láttunk egy császárt, akinek a haldoklása borzasztóbb volt, mint legutolsó alattvalójáé. Láttunk a trón lépcsőm egy daliás leventét, aki lelkében megtörve, maga emelt

gyilkos kezét magára; láttunk örült és agylágyult fejedelmeket; láttunk császári házban rut családi viszálykodást; láttunk egymás ellen csatázó rokon királyi sarjakat; láttuk apró trónok összeroppanását; láttunk elcsapott királyt, aki egyéb foglalkozás híján a játékra adta magát; és láttunk trónörökös, aki törvényszék elé került. Bizony, mindezek után már egy cseppet se meglepő, hogy ha a. trónhoz közel állók mésalliance-okat is kötnek.

Hanem azért mégis csak szemetszűrő jelenség a mésalliance-oknak ez a gyakorisága az uralkodó házakban. Volt egy idő, a mikor szinte járványossá lett „a legjobb családokban” az ilyen mésalliance-kötés. Majdnem egyszerre történt, hogy Battenberg Sándor Hartenan gróffá fokozta le magát, mert minden áron feleségül akarta venni választottját, — hogy Orth János szerelméért lemondott minden ambíciójáról és választottjával eltűnt az egész világ elől, — hogy a cár unokaöccse szembeszállt a cár haragjával s akaratlanul anyja halálának okozójává lett egy szép udvarhölgyért, — és hogy a román trónörökös le akart mondani a rá várakozó koronáról, mert ennek az árán is kész volt feleségül venni anyjának azt az udvarhölgyét, a, kit inkább az irodalomért való rajongása, mint a szépsége tett híressé.

Ez a csapatos fölkerekedés nyilvánvalóvá tette, hogy a legmagasabb állásúak mésalliance-a egy cseppet se ellenkezik többé az idők szellemévei ... a mi nek igen természetes a magyarázata. Régente a trón jelöltjei a hozzájuk méltó nőt nem igen kereshették közvetlen környezetükön kívül: szeretőt találhattak bárhol, nem százat, de ezret, hanem feleséget nem minden borkorban. Azok a nők, akiknek társadalmi állása nem ért fel az övékig, s akikkel a jó vagy a rossz sors mégis

összehozhatta őket, a gondolkozás és az érzés világában is mélyen alattuk állottak. Ma, a nivellálódás korszakában, a szív és a lélek kincsei nem kiváltságai többé a legmagasabb állásúaknak; s ha az álmodott egyenlőség nem érvényesülhetett az apróságokban sem — mert hisz, ha eddig robotosai voltunk, most uszályhordozói vagyunk, nem egy, hanem százféle arisztokráciának — mindnyájunk ellenére érvényesült a legfőbb dologban. Az alattvaló lelke és szíve fölérhet immár az uralkodóéval; s ez a vívmány a mi sokat szidalmazott időnknek nem a legutolsó dicsősége.

Azért csak megnyugtató lehetne, hogy a polgári rend, mely egykor csak kotillon-királynőket adott a vidámabb fejedelmeknek, újabban már sűrűn szolgáltatja az uralkodó-házaknak az igazi menyasszonyokat is. De most már a nép kezd nem így gondolkozni. A román trónörökös esetében például volt egy olyan érdekes jelenség is, aminőre előbb soha se volt példa.

Ez az érdekes jelenség az volt, hogy a román trónörökös választásába az előítélet predestinált képviselői: a román király és királyné szépen belenyugodtak volna, de nem nyugodott bele a jó román nép. A királyné pártját fogta a szerelmeseknek s megnyerte frigyüknek a királyt is. Tőlük a trónörökös elvehette volna a szép költőnőt, s azért még nem kellett volna lemondania a trónöröklés jogáról. De a román nép nem így gondolkozott. Nem kellett neki az a trón-utód, aki a. z ő nagyobb öröme nemzeti dinaszticiát alapít. Félt a bojár-uralomtól, s fölvetette a trónörökös előtt az „aut-aut”-ot. Válaszszon a trónörökös feleséget királyi házból, vagy pedig mondjon le.

A nép tehát most már néha arisztokratikusabb gondolkozású a királynál! És még azt mondják, hogy: nincs új a nap alatt!

PORCIUNKULA ÜNNEPE.

Régen, századokkal ezelőtt, amikor még találkoztak olyan rakoncátlan szerzetesek is, akik ismételt feddés után sem akarták megszívlelni felsőbbségük intó szavait, a római pápa — mindegy hogy Clemens, Pius vagy Leo volt-e a neve — egy napon mélyen elszomrodék azokon a híreken, melyek a tartományokból érkezének élébe. Nemcsak azt adták hírül ezek a hírek, hogy az egész földön megbomlanék a rend s hogy a nyáj nem ismerne se felsőbbséget, se erkölcsöt, se törvénytiszteletet, de hogy az őrizők közül is többen megtévelyedének, s elvetvén minden kötelességet, egyedül Bacchusnak s más pogány Isteneknek áldoznának. Elé hivatá pedig ezen hírekre ő Szentsége első szekretáriusát és szólt:

— Eredj, fiam, csinálj rendet ezen juhok és szamarak között!

Megcsóválta azonban fejét a szekretárius s így vette át a szót:

— Nagyobb dolog ez, Atyáim, semmint erőimet meg ne haladná.

— Miért? — kérdezte ő Szentsége. — A nyáj szerte széledt; össze kell őket terelni. Az őrizők hanyagok; rendre MI őket szoktatni.

— Nem is a nyáj okoz nekem gondot — így a szekretárius — hanem az őrizők. A nyájjal még csak

el tudnék bánni valahogy, de ments meg, Uram, a felügyelőiktől!

— Úgy látom a jelentésekből, fiam — monda kegyelmesen ő Szentsége — hogy kiváltképpen Asszisi Szent Ferenc fiai között találkoznak sokan, akik nem volnának rendben. Itt van a kulcs, fiam; végy elő néhányat szigorúbb hangú mementóimból, s hozd rendbe ezen dolgot. Végre, bármily pogány módra éljenek is, mégis csak hozzánk tartoznak ők.

— Sajnos, atyám, nehéz dolog lesz eszükbe juttatnunk, hogy ők is az Egyház szolgálói volnának. Az ige nem hat nájuk, s félek, nem silabizálnák ki mementóinkat, mivelhogy nagy irtózatuk vagyon minden bűtől.

— Hát hogyha nem a vallás, majd Istenhez téríti őket az oldalnyilallás — ítélkezett a pápa. — Dolgozzál ki, fiam, új rendszabályokat, s vess véget ennek a hejehuja-életnek.

— Félek, hogy nem változtathatnám meg a Természetnek rendjét. Forgattam Atyám, a Természet könyvének lapjait, s úgy tanultam, hogy kétféle házi állatok vannak, olyanok, melyek húzzák az igát, s olyanok, melyek nem dolgoznak. Be valamint hiába kívánám a szedret megnövelni pálmamagasságra, azonképpen hasztalan követelném meg Asszisi Szent Ferenc némely fiaitól, hogy az égbe nőjjenek. A szederindán azért ízes gyümölcsök teremnek. Ki látott, Uraim, házőrző ebet, aki a lovak helyett húzná az ekét? Ő vakkant egyet reggel, vakkant egyet este, s tőle ez is elég. A nagy Természet előtt egyformán kedves az igavonó ökör s a pásztor vidoran szaladgáló kutyája.

— Úgy látom, fiam, mintha némelyest már téged is megmételyeztek volna az eretnokségüket még gondosan rejtegető tévtanítások. Hát legyen elég a szóból

annyi, hogy tovább nem tűröm ezen állapotokat. Nem követelem tőlük, hogy éjente és naponta a szent könyveket forgassák — tudom, hogy ez fölötte nagy fáradtságot okozna nekik — de a bálnak, fiam, a bálnak legyen vége.

— Tartok tőle, Atyám, hogy ezen intézményről s a vele járó étel- és ital-áldozatokról már nem fog hamarosan lemondani a hagyományhoz ragaszkodó renyhe megszokás. És miért kivágni a százados tölgyet, mely nem vét senkinek s mely Isten, ember előtt egyformán (kedves? Viszont, ki tudja, a kivágott fák rozséi mely bálványok oltárára kerülnek, hogy ott lánggal égjenek?

— Én pedig azt mondom neked, fiam, hogy: legyenek úgy, ahogy nincsenek, vagy: ne legyenek.

— Meg keli hajolnom szent akaratom előtt. Egy utolsó kegyet azonban mégis kérnem kell számukra. Minden nép és minden embercsoportosulás kialakult magának az anyatermészettől egy napot, melyet a gondtalanságnak szentelt. Hogy a pogány dioniziákról és szaturnáliákról ne is beszéljek, feKhivom kegyes emlékezeted Szent Bálint, Szent Januárius s más szentek ünnepeire. Még az anyaszentegyház is megengedte farsang utolsó keddjének némelyes bohóságait. Assiszi Szent Ferenc fiai Porciunkula napján szokták kipihenni egyéves nyugalmaikat; ezt a napot meg kellene hagynunk nekik az elmúlt idők emlékezetére.

— Sajnálom, fiam, de ezennel véget vetek minden dárídónak. Nehogy azonban azt mondhassad, hogy jólétekből fakadt szavaidat nem vettem figyelembe, a te kedvedért megengedem, hogy ebben az évben még ne történjék változás, s hogy a jelen esztendő legyen az, amidőn Porciunkula ünnepén utoljára hangzanék fel a csinnadratta, a kupák koppanása, az „Ez a pohár bujdosik”, s más álorcás vigasságok . . .

Így történt, hogy Porciunkula ünnepének azon évi előestéjén, hat és hét óra között, a thélémai zárda hűvös folyosóján Pater Ambrosius és Fráter Sylvester között a következő beszélgetés zajlott le:

Fráter Sylvester: Hej, atyám, a világ kizöckent sarkaiból! . . . Ki hitte volna, hogy meg fogjuk érni azt az időt, amikor a bor úgyszólván megfogyatkozik a világon, hogy lesznek elvetemedettek, akik ezt a nemes italt hamisítani fogják?! . . . Ha így haladunk, atyám, utóvégre még mi is hamisított bort fogunk inni!

Pater Ambrosius: Ne légy ilyen komor, Sylvester! Ne félj, megsegít bennünket az, hogy elődeink közül az előrelátóbbak már jól megtöltötték a pincét . . . Tudod mit, hozz fel néhány üveget a beteg társaink számára rendeltetett ó-borból is! . . . A betegeknek marad egyéb, s miért legyünk mi betegek?

Fráter Sylvester: De a gvárdián?

Pater Ambrosius: A gvárdián ma kétszer annyit fog inni, mint máskor. Az utolsó Porciunkulán! . . .

Fráter Sylvester: Sir bennem a lélek, Pater Ambrosius!

Pater Ambrosius: Hát biz ezt nehezen érti meg az egyszerű és áhítatos lélek. Porciunkula ünnepei mindig javára váltak úgy a vallásnak, mint az emberiségnek. Porciunkula ünnepe után, mikor lejártak a kellő hónapok, a kereszténység mindig megerősödött. És most vége az áhítatnak! Ki tette ezt, ki hozta ezt? . . . ki mondta ezt neki? . . . Tudod mit, Sylvester, hozz fel a legjobb aszút is. Mind, ami csak van! . . . Úgyis csak egy napig áll a világ! . . .

Fráter Sylvester: Nem esküszöm, Pater Ambrosius, de hidd el anélkül is, hogy itt lesz mind egy szálig.

Pater Ambrosius: Ne feledkezzél meg az ürmös-ről se.

Fráter Sylvester: Se az ürmösről, se a bencés atyák pálinkájáról.

Pater Ambrosius: Ha pedig sóért az izmaelitához kellene menned, útközben szólj be a molnárnéhoz, s mondd meg neki: azt üzenem, jöjjenek el, ő is, meg a többi asszonyok is, mert ma teljes búcsút kapnak. Ki tudja, meddig nem juthatnak ilyen alapos bűnbocsánathoz?

Fráter Sylvester: Hisz azért ezután is lesz nagy búcsú, és amíg lesz nagy búcsú, lesz kicsi is, nem igaz?

Pater Ambrosius: Persze, hogy lesz. Ameddig ez a világ bűnözni fog, mi ránk szükség lesz, viszont amíg szükség lesz ránk, eladdig nekünk is szükségünk lesz frissítő italokra. De a szép sorjában felállított négy-szögletes és gömbölyű palackoknak, a pirosra sült libáknak és piruló vezeklőnőknek, a kettős ünnepek negyvennyolc órás lakomáinak, a dalnak és a házigazdának, aki nem veri ki a vendéget bunkósbottal, a mesebe való töltött káposztának és a „gurulj, gurulj hordócskám”-nak, egyszóval a teljes búcsúnak, a teljes bűnbocsánatnak, vége, Sylvester, mindörökre vége! A mi életünk ezentúl: lencse-főzelék és savanyú bor, múlttak árnyéka s szentelt fájdalom.

Fráter Sylvester: Az jutott eszembe, Atyám, hogy talán ezentúl is le lehet menni olykor a pincébe . . .

Fráter Ambrosius: Csitt, Sylvester, csitt!... ne folytass ilyen üres beszédeket! Vannak dolgok, amelyeket megtesz az ember, de nem beszél róla. A szegénység még nem jelenti azt, hogy éhen vesszünk, s a szüzesség nem azt, hogy szakállunk hozzánőj jön a Szentek életéhez. Igen, ezentúl is lemegyünk oda olykor; néha, egyszer-másszor, hébe-hóba, koronkint. De ne beszélj

ilyen hangosan, Sylvester; még meg találja hallani valaki, s bizony, bizony, mondom neked, Sylvester, hogy ha sóikat beszélünk róla, utoljára még a pincét is kirántják a lábunk alól... amitől a kegyes ég talán mégis csak megóvja a szegény barátot!

ÚJ HIVATAL.

— Történik: Nápolyban, a gyászoló házban. Egy előkelő külsejű idegen beküldi névjegyét a bánatos özvegyhez. —

A szobaleány (kijön a bánatos özvegytől): A kegyelmes asszony nagyon sajnálja, de gyásza annyira lesújtotta, hogy képtelen bárkit is fogadni.

A idegen: Soha se bocsátanám meg magamnak, ha a kegyelmes asszony gyászát egy pillanatra is megzavarnám, de kérem, mondja meg neki, hogy nem csupán részvétemet jöttem kifejezni, ellenkezőleg: pénzről van szó, készpénzről.

A szobaleány (még egyszer bemegy és kijön): A kegyelmes asszony olyan rosszul érzi magát, hogy amennyiben Uraságod pénzért jött, tisztára lehetetlenség Uraságoddal szóba állnia. Amennyiben azonban . . .

Az idegen: Ismétlem, hogy félreértés van a dologban. Nem pénzért jöttem, ellenkezőleg: a pénzt hozom, itt van a zsebemben.

A szobaleány: Ebben az esetben a kegyelmes asszony erőt fog venni bánatán s Uraságod kedvéért megkísérli, hogy talán pár perczre mégis összeszedheti magát. Tessék besétálni.

(A szalonban:)

Az idegen: Bocsánatot kérek, kegyelmes asszony, hogy, bár mélyen tisztelem özvegyi szent fájdmát, zaklatni merészkedem ebben az órában, amikor . . .

A bánatos özvegy (leküzdve fájdmát, mindazáltal mély szomorúsággal): Nekem kell engedelmet kérnem, de Uraságod névjegyén csak egy előttem ismeretlen név állott s így nem sejtettem . . . Szabad tudnom, mily ügyben s kihez van szerencsém?

Az idegen: Én az országos fő-egyezség-alkusz vagyok.

A bánatos özvegy: Tessék?

Az idegen: Az országos fő-egyezség-alkusz. Ez a hivatal még új, de rég érzett hiányt pótol. Különben, ha rátérek küldetésem tárgyára, a kegyelmes asszony azonnal meg fogja érteni...

A bánatos özvegy: Kérem, tessék. (Helyet mutat az idegennek; leülnek.)

Az idegen: En a kormány küldöttje vagyok, kegyelmes asszony. A kormány értesült róla, hogy Exczellenzciád boldogult férje, hazánk nagy fia, emlékiratot s ezekben az emlékiratokban ... hogy is mondjam? ... tehát röviden s kissé népiesen szólva: ezekben az emlékiratokban olyan bűzőket hagyott hátra . . .

A bánatos özvegy (felsugárzó arccal): De még milyen bűzőket, uram! A miniszterek, pártvezérek, bel-és külföldi államférfiak csak úgy prüszkölnek majd tőlük! Biztosíthatom, uram, egyesek meg fognak pukkadni s lesznek, akik megérezve, hogy mi jelenik meg róluk, háromszor is megfordulnak sírjukban.

A kormány küldöttje (mosolyogva): Tökéletesen értem, kegyelmes asszonyom s ha szabad hozzátennem: ez a dolog előttem nem szokatlan, mert új hivatalomból kifolyólag már több nagy hazafi hagyatékát volt

szerencsém összevásárolni. (Önérzetesen emelve fel a fejét:) Röviden, a kegyelmes asszony annyi bűz temetőjét látja bennem, hogy e tekintetben bátran kiállhatom a versenyt bármely olajjal szagtalanított müintézzettel.

A kegyelmes asszony (szerényen): Mi csak egyszerű emberek voltunk, de igyekeztünk megtenni a magunkét.

A kormány küldöttje (respektussal): Értesültem róla, kegyelmes asszonyom, hogy hazánk nagy fiának, a boldogult kegyelmes úrnak a rekordja ebben a tekintetben is meghalad minden eddig ismert eredményt. Ha szabad így fejezni ki magamat: a boldogult kegyelmes úr a bűz világbajnoka volt.

A kegyelmes asszony (meghatottan): Megvallom, ez az elismerés nagyon jól esik. És mennyire jól esnék szegény megboldogult férjemnek, aki ebből is meggyőződhetnék, hogy fáradozása nem volt hiábavaló . . .

Az idegen (komolyan): A kormány érdeme szerint méltányolja a nagy hazafi tevékenységét s láthatatlanban is sokra becsüli emlékiratait, De ne feledje, kegyelmes asszonyom, hogy a kormánynak a Lex Cantelli értelmében joga volna a hazafiak után maradó minden bűzt egyszerűen lefoglalni . . .

A kegyelmes asszony (könnyein át is mosolyogva): Csakhogy a mieink már biztos helyen vannak, igen tisztelt uram!

A kormány embere: Erre el voltunk készülve, kegyelmes asszonyom. Éppen azért a kormány mellőzni kíván minden erőszakosságot s azt reméli, hogy az egyezség gyümölcsöző mezején Excellenciád résziéről némi előzékenységgel fog találkozni, cserében azért a kegyelemért, hogy a haldoklás örömeit holmi házkuta-

tással stb. nem rontotta meg. Szóval a kormány kétszázezer lírát ajánl fel Excellenciának az összes bűzőkért, hangsúlyozom: az összesekért, mert abba, hogy az apróbb bűzőket a kegyelmes asszony alattomban másutt éttékesítse, nem egyezhetnék bele.

A kegyelmes asszony: Ön tréfál, uram. Egy német kiadó máris háromszázezer lírát ajánlott fel boldogult férjem emlékirataiért; véletlenül itt a levele. De hisz ön ezt természetesnek fogja találni. Európa összes botrányamatőrjei sóvárogva lesik a *haut gout-i*, mely ezekről a papírokról szerteárad, s Európa nem fog csalódní, azt mondhatom. Nos, uram, ha egy egyszerű kiadó, ki még virágot téphet minden ágról, egy egyszerű kiadó, egy szegény, rongyos ember, háromszázezer lírát kínál a boldogult papírjaiért, akkor az a kétszázezer lírás ajánlat — az állam részéről! — őszintén szólva: smucigság.

A kormány embere: Beszéljünk érthetően, kegyelmes asszony Mennyit követel?

A kegyelmes asszony: Ötszázezer lírát, egy petákkal se kevesebbet.

A kormány embere: ötszázezer líra, az nagyon sok!

A kegyelmes asszony: Gondolja meg, hogy ezekben a papírokban mindenki kompromittálva van: az összes főméltóságok, le egészen az utolsó kecsketolvajig. Gondolja meg, hogy nincs az a disznóság, amelyről ezek az emlékiratok ne szólnának. Gondolja meg, hogy boldogult férjem mondhatni csak azért élt, hogy ezeket a disznóságokat a nemzeti Pantheon számára megörökítse.

A kormány embere: Parbleu, kegyelmes asszonyom, ha a nagy hazafi ebbeli érdemei nem volnának általánosan ismeretesek, úgy én most nem háborgat-

nám önt emberfölötti gyászában. Csak nem képzeli, hogy alagyákért vagy bökversekért ajánl fel a kormány ilyen tiszteletreméltó összeget? De szó sincs róla, a kormány nem engedheti, hogy ez a nemzeti kincs külföldre vándoroljon, s amit a német kiadó kínál, az állam is ki fogja izzadni, ha máskép nem lehet: csatornázási költségek címén.

A kegyelmes asszony: Mint jó honleánynak minden igyekezetem arra irányul, hogy férjem hagyatékát megmentssem az ország számára. De megjegyzem, uram, hogy én, ragaszkodva a boldogult intencióihoz, melyek előttem szentek, a német kiadó ajánlatát nem fogadtam el, még csak nem is feleltem neki.

A kormány embere: Kegyelmes asszonyom: mondjunk háromszázötvenezeret. Ezt is csak azért, mert sietek. Időm ki van mérve; még ma két más, bár kisebb-szerű botrányt kell örök áron megszereznem . . .

A kegyelmes asszony: Másrészt nehéz belenyugodnom abba a, gondolatba, hogy mindaz, amit boldogult férjem, ez a nagy idealista, mint örökbecsűt följegyzett, egyszer s mindenkorra elveszszén az örökkévalóság számára Nem, uram, ön be fogja látni, hogy ragaszkodnom kell ahhoz, amit kimondottam.

A kormány embere: Higyje el, kegyelmes asszonyom, hogy a kloákának minden szennye se ér többet négyszázezer líránál. Azt hiszem, eddig az összegig megél mehetek, bár félek, hogy főnököm, a miniszter dezuvalni fog . . .

A kegyelmes asszony: Az a vén, többször büntetett betörő? Azt ugyan ne higgye! Ha meghallja, hogy az elhunyt emlékiratai nemcsak az ő nagyobb stílusú útonállásait cikkelyezték be, hanem legbizalmasabb hölgyismerőseiről is válogatott pikantériákat őriznek, majd engedékenyebb lesz!

A kormány embere: Vannak fizikai lehetetlenségek, kegyelmes asszonyom. A fél millió lira fizikai lehetetlenség.

A kegyelmes asszony: Csak a természet ismer lehetetlenségeket, a politika, nem. Végre is egy nagy hazafiról van szó, akinek a hagyatékát nem piaci árak szerint, hanem érdemeinek alapján kell megítélni. Ami nagynevű férjem után maradt, annak vásári értéke csekély, de *pretium affectionis-a* óriási. S ne felejtse el, uram, hogy a megboldogult nem hagyott hátra egyebet, csak azt, amit ön a rövidség okáért búzöknek nevez.

A kormány embere: Bocsánat, de úgy tudom, hogy hazánk nagy fia tevékenyen működött közre mindenütt, ahol pénzt osztogattak s részt vett mindenféle pnamából, úgy a nagystílútekben, mint a középfinomakban és közönségekben.

A kegyelmes asszony: Sajnos, amit a két keze keresves keresményével szerzett, mind visszalopták tőle. (Könyveit törülgeti.) Áldott jó, könnyenhívő ember volt, szegény; amilyen ügyes a szerzésben, épp olyan ügyetlen a megőrzésben. S így számomra, aki utolsó, bár nem legszebb éveinek osztályosa voltam, az emlékezet virágain kívül nem hagyott egyebet, mint életének ezt a fő-művét, az utolsó század pikantériáinak ezt a páratlan potpourriját. Nem, uram, azt, ami nekem mindenem . . . hitem, álmom, imádságom és szerelmem volt . . . azt, ami az ő drága lényéből örök időkre fenmaradt . . . gyermekreményim s bánatim emlékét.. nem, uram, mindezt nem adhatom oda fél millió lirán alul. Ezért a kerek összegért azonban odaadok mindent . . . mindent, ami nekem eddig kedves és drága volt . . . mindent, még az emlékezet virágait is.

A kormány embere: Excellenciád meggyőzött s a

kívánt összeget ki fogom eszközölni. De cserében ezért s azért a készségünkért, hogy hazánk nagy fiának, munkáinak megsemmisítését ellensúlyozandó, szobrot emelünk: kérdem Kegyelmességedet, mi biztosít bennünket, hogy üzletünk perfektuálásával minden bűz, még a legapróbb is, megsemmisül?

A kegyelmes asszony: Mi biztosítja önöket? A józan ész, uram, a józan ész! Egy fél millió nem sok, de elég arra, hogy az ember hátralévő éveit nyugodtan örölje le. Egy fél millióból, szegényesen bár, meg lehet élni s ha végre visszavonulhatok kastélyomba és szép hazánk egy kies zugában kertemet művelem, csak nem fogok ilyen szennyes dolgokkal foglalkozni?! . . .

A kormány embere: Kegyelmes asszony, az ön alázasatos szolgája meghajlik az ön lelki nagysága előtt!

A kegyelmes asszony: Még egyet. Mondja meg őszintén, könyörtelenül, hogy ha átszolgáltatom önnek özeket a drága papírokat, mi fog történni velők?

A kormány embere (ünnepiesen): Felöltözöm pestis-öltözékembe s gummi-kezttyús kezemben egy csipetű vasat tartva, a drága papírlapokat egyenként adom át a Tűz istenének . . .

A kegyelmes asszony: Akkor meg fogja engedni, hogy még egy búcsú-csókot lehelhessek e drága sorokra?

A kormány embere: Kegyelmes asszonyom, mindig voltak gyászoló özvegyek, akik nem féltek a hullaméregtől. De én leborulok az ön szíve előtt!

AZ ORIENT-EXPRESSZEN.

(Történik: a Parisból Konstantinápolyba robogó luxusvonat egy első osztályú kupéjában, éjjeli két óra-kor. Az *Utas* alszik, de néha nyugtalanul hánykolódik a hármaskocsin, amelyen végig terült. Fölötte, a podgyász-tartón bőrládák, sok kalap-skatulya, egy csomag újság és sok babér-koszorú. A másik hármaskocsin, szemközt az *Utassal*, a *Nemtő* virraszt és patience-ot játszik. A vonat egyhangúan zakatol; magában a waggoinban mély csend. Egyszerre a sötétben megjelenik egy álom-alak.)

Az álom-alak: Tisztelt uraim, mindnyájunk mestere! Az ön nemzete mindig rokonszenves volt előttünk, francziák előtt; az önök nemzeti hősei régebben eszményeink voltak, most bálványaink. Tisztelni, becsülni tanultuk Leonidást, Curtiust, Scaevolát, de szívünk feldobog, ha Attila, Eau de János és Sobri nevét halljuk. Uram, magyar és franczia mindenkor testvérek voltak, de immár egy félszázada nem testvérek, hanem egyik vagyunk. A lehanyatlott század derekán mi fegyvert ragadtunk, hogy felébresszük a népeket; önök felkeltek, s csodálatos magukviselete lefegyverzett bennünket. Az emberiségnek mindig voltak titáni harcjai, de az önök

szabadságharcba maga a színarany legenda. Le a kappal! — mint az önök Tyrtaeusa, Korner, oly szépen mondja. Mester, ön amikor a küzdők, a héroszok között volt. Mikor az országban körülhordozták a véres kardot, ön is kirántotta villogó gatyáját, s ön is követte a dicső Ponyatovszkit, a szent felkiáltással, hogy: „Életünket és vérünket!” Ahol legsűrűbben hullott a bomba, a hol bömbölt az ágyú s csattogott a kard, ön, mint a villám, azonnal ott termett hős cigányainak élén, s fokosa jobbra-balra osztogatta a csapásokat. A jogászok és kanászok nemzetére, mely ... (A vonat megáll, s a waggon egyet zökken. Az *Utas* felriad, s az álomalak eltűnik.)

Az utas: Ki az, mi az, vagy úgy?

Nemtő: Semmi; állomáson vagyunk.

A utas: Azt hittem, hogy banketten. Annál jobb, (A másik oldalára fordul; magában): A látomásnak kissé nagy orra volt, de tagadhatatlan, hogy jóindulattal beszélt. (A vonat megindul s Az Utas újra elalszik. Monoton dübörgés. Az álom koboldjai újra elősündörögnek a bársonyülés alól, sűrögnek, forognak, integetnek és tücskön, prücskön, szöcske-szárnyon egy új álom-alak ereszkedik le a lámpa tejüvegéből.)

A második álom-alak: Barátunk! Testvérünk! Mi lapozgattuk önnek francia nyelven megjelent regényeit, de mik ezek a regények munkáinak ama részéhez képest, mely még nincsen francziára fordítva! Az ön munkáinak ama része, mely még nincsen francziára fordítva, úgy tűnik fel előttünk, mint valami hatalmas, piramidális monumentum, melynek idegenszerű felírását nem értjük meg. Nem értjük meg, de hiszen ép ez benne a szép! Amit megértünk, azt méltányoljuk, de amit csak érzünk, azt imádjuk! Ama munkáinak, amelyeket még nem fordítottak le fran-

cziára, gyönyörűeknek kell lenniök, mert hisz csak ezek, egyedül ezek magyarázhatják meg az ön világraszóló dicsőségét. Mesterünk! Apánk! Nagybátyánk! Ne engedje meg, hogy ezeket a munkákat valaha francidra fordítsák! Ne engedje meg, hogy egy fordító sánta prózában beszélje el, amiről mi oly felségeseket képzelünk! A szívét adja nekünk s ne elméjének a morzsáit! Könyveket magunk is írunk, de ah, ha úgy tudnánk szeretni, mint ön! Ön szereti a természetet, az emberiséget, a napfényt, a madár dalt, mi . . . ah, uram, mit mondjak; Önnek, mi még önt se szeretjük! Mi csak irigyelni tudjuk önt! Engedje meg, hogy meghatottságomban, lelkesedésemj>en_A^ritu^tándg_menő elragadtatásomban, kifejezést adjak annak a bámulatnak, molylyel le nem fordított munkáinak adózunk, s kifordulva énemből, kivételképpen egyszerű és természetes legyenek. Mester, mit kérjünk öntől? Pénzt nem kérhetünk, hisz ön nem kiadó! Tehát csak arra kérjük, fogadja el hódolattal teljes kézszorításunkat. Bátran elfogadhatja e kezét; nincs benne semmi, szívünk e pillanatban tele van, de kezünk üres!...

A kalauz (kívül): E—egy pperc! E—egy pperc!

Az utas (félálomban): Önök nem fogják rossz néven venni... de nem bírom végighallgatni ennyi rokonszenvnek a nyilvánítását... ez a rokonszenv sok, nagyon sok . . . gyöngé ember vagyok, nagyon gyöngé... már 1848-ban is kénytelen voltam lemondani, ha bankettre hívtak ... egészségeim már akkor is meg volt támadva . . . képzelhetik, hogy ma ... (Nyöszörög.)

A nemtő: Rosszat álmodtál? Ne félj, hisz csak álom volt! (A vonat tovább robot. Az álom-alakok megint feltünedeznek, eltűnnek, majd megint összegyülekeznek.)

Egy harmadik szellemalak (kezét zsebében nyugtatva): Nagyon örülök, uram, hogy megismerkedhettem önnel. Ön egy olyan nép fia, mely szegény, de becsületes. Mi is szegények vagyunk; szegények, de becsületesek. Ha az ember becsületes, nem lehet más, mint szegény és ha az ember szegény, mit tegyen egyebet, mint hogy becsületes maradjon? Ez a költészet a politikában és a politika a költészetben. Önök rokonszenvvel vannak a civilizáció iránt, mindamellett oly becsületesek, mint rokon véreik, a Parisban már jól ismert sziii-indiánok. Ezt tudtuk, uram; tudtuk, hogy Csettinyében egy bátor, harcias, hegyi nép lakik; de ön meggyőző, bennünket róla, hogy bár fajuk hű maradt ősi erkölcsihez, Guttenberg találmánya máris elhatott önökhöz. Önök bemutatják nekünk haladásukat. A vitéz törzsek kiállítják kőbaltáikat, handzsárjaikat, a tagánokat és egyéb eszközöket, amelyekkel egymást megskalpolni szokták; ön, a törzsfőnökök jelese, kiállítja munkáit, amelyek bár érthetetlenek, annál nagyobb szorgalomra és türelemre vallóik. Ez igen szép, uram; csak haladjanak tovább ezen az utón, s biztosítom, (hogy a francia nemzet rokonszenve önökkel maradjon. Engedje meg, hogy ennek a rokonszenvnek a jeléül, a palmes académiques helyett, amelyet önök ma még nem tudnának méltányolni, megcsókoljam önt.

Az *utas* (felriad): El Parisból, el Parisból, el! . . . (Magához tér.) Hol vagyok? ..

A *nemtő*: Most hagyjuk el Szobot; mindjárt otthon vagyunk.

Az *utas* (felül s mereven maga elé néz): Igen, igen, adjátok vissza sátram, kőbaltáimat!.. . Mondátok, jer Parisba, ifjú pásztor! ... Nem, nem! Adjátok vissza a nomád tanyát, ahol születtem; mindenütt jó, de mégis csak legjobb otthon!

AZ ÁLSZAKÁLL.

— Társadalmi kép, sőt egyszersmind jellemvigjáték,
három jelenetben. —

I. jelenet.

(Egy tekintélyes budapesti bank legszebb szobája. A bankigazgató egyedül. A tükör előtt áll és egy álszakállat próbál fel.)

Az igazgató (miután hosszasan elnézte magát a tükörben): Pompás! Magam se ismernék rá magamra. Tökéletesen úgy nézek ki, mint egy bookmaker! ... Azaz, bocsánat, ideje, hogy mi is magyarosabban beszéljünk... Tehát: tökéletesen olyan színben vagyok, mint egy könyves mester!... (Csönget; a hivatalszolga belép.) János, küldje be Kónffy urat. (Leteszi az álszakállat; szünet. Egy perc múlva Kónffy úr berohan, a küszöbtől egy lépésnyire hirtelen megáll, s olyan mélyen meghajlik, hogy haja a földet söpri.)

Kónffy úr: (remegve): Ppp . . . ppp . . pparancsol, igazgató úr?

Az igazgató (negédesen): Kónffy úr, tudja-e, hogy miért hivattam önt?

Kónffy úr: Ahogyan igazgató úr parancsolja... Ha parancsolja: tudom, ha parancsolja: nem tudom...

Az igazgató (kegyesen): Nem, Kónffy úr, ön nem tudja, bogy miért hívtam. Többet mondok: soha se találná ki.

Kónffy úr (hirtelen azt gondolja, hogy az igazgató talán megőrült s delíriumában fel akarja emelni a Kónffy úr fizetését): Igenis kérem alásan . . .

Az igazgató: Kónffy úr, ön előttem a becsületesség, a rend, a szorgalom és a pontosság mintaképe. . .

Kónffy úr (sugárzó arccal): Ó, igazgató úr!...

Az igazgató: Ne mentegetőzzék. Nem tehet róla; ilyennek született, ilyen marad. Ha valaki becsületos, rendes, szorgalmas és pontos, az magában véve még nem érdem, de legyen nyugodt, nem is hiba.

Kónffy úr: Kérem alásan.

Az igazgató: Szóval ön megbízható ember. Önnek nincsenek igényei, nincsenek szenvedélyei, még: gondolatai sincsenek. Ne féljen semmit, gondolatokat nem is követelek öntől. Megelégszem azzal, hogy becsületos. A mai világban már ez is valami.

Kónffy úr (szerénykedve): Igyekszem megtenni, ami tőlem telik.

Az igazgató (kegyesen): Nem baj, nem baj! ... Ismétlem, ön egyszerű, de becsületos. Önre rá lehetne bízni egy milliót, sőt talán másfelet is, Ez okoknál fogva elhatároztam, hogy önre bizom az álszakállat.

Kónffy úr (elhűlve): Méltóztatik?...

Az igazgató (felsőbbiséggel mosolyogva): Ön ezt nem érti, Kónffy, de majd megmagyarázom. Annyit mindenesetre tudni fog, hogy igen rossz időket élünk. A korrupció hihetetlenül elterjedt; úgyszólván mindenki gyanús, aki él. Ha az olyan nagy intézetnél, mint a mienk, csupa kivételek volnának, az csodaszamba menne. És én, Kónffy, én nem hiszek a csodákban. Azt hiszem, még ön se hisz bennök.

Kónffy (szolgálatkészen): Ó, semmiesetre, igazgató úr!

Az igazgató: Ötszáz ember között úgy százharmincöt-százharmincyolcra tehető azok száma, akiknek csak alkalom kell, hogy tolvajokká legyenek. Az alkalmat pedig olyan óriási üzennél, mint a mienk, soha se lehet tökéletesen kizárni. Hogyan zárjuk ki tehát a tolvajlásokat és sikkasztásokat? Ez csak egy módon lehető: preventív intézkedésekkel.

Kónffy (aki lemondott róla, hogy megértse az igazgatót): Természetesen...

Az igazgató: Nem: természetesen, Kónffy úr, hanem: mint ezt csak élesebb szemek látják. Van önnek fogalma róla, hogy milyen preventív intézkedésekre céلزok?

Kónffy: Ó, igazgató úr, hogyan találnám ki? ...

Az igazgató: No lássa!... A nagy sikkasztásokat és nagy lopásokat csak úgy akadályozhatjuk meg, ha a sikkasztót és tolvajt már csirájában felismerjük. Mindenki kicsiben kezdi. Már most, mit gondol, miről ismerhetjük fel, hogy valaki (hozzá látott-e a dologhoz? ...

Kónffy: Megvallom, nem is sejtem, igazgató úr ...

Az igazgató: A járásáról, Kónffy, a járásáról!... Mondd meg, hová jársz s megmondom, mennyit lop-tál! ... Az emberek azért lopnak, hogy játszhassanak, mulathassanak. A sikkasztók és tolvajok tehát mind megjelennek a lóversenytéren, az orfeumokban s az éj-jeli kávéházakban. Tartsuk szemmel azokat, akik ezeknek a mulatóhelyeknek rendes látogatói, s a tolvaj és sikkasztó nem siklik ki körmeink közül.

Kónffy: Igenis, értem.

Az igazgató: A feladat tehát egyszerű. Megfigyeljük, hogy tisztviselőink közül kik járnak ki a verseny-

térre, kik járnak el az orfeumokba és az (éjjeli kávéházakba, megfigyeljük, nagyban játszanak és sokat költenek-e, s ha igen, itthon soha se veszszük le a szemünket az illetők körméről. így aztán alig hogy hozzányúlnak a pénzhez, már nyakon is csíptük őket.

Kónffy (őszinte bámulattal): Soha se gondoltam volna erre, pedig milyen egyszerű a dolog!

Az igazgató: A koncepció hibátlan, az eljárást azonban két tapasztalat is megnehezíti. Az egyik tapasztalat az, hogy mondott helyekre nemcsak a sikkasztók járnak, s másrészt a sikkasztók menten eltűnnek, ha észreveszik, hogy megfigyelik őket. Ebből az következik, hogy a megfigyelésnek fölötte tapintatosnak, hogy úgy mondjam láthatatlannak kell lennie, mert különben egyfelől igaztalanul feszélyeznek azokat a tisztakezü tisztviselőket, akik a maguk pénzén szórakoznak ezeken a helyeken, másfelől vigyázatra intenek a sikkasztókat s így módot nyújtanánk nekik, hogy mégis kijátszhassak éberségünket.

Kónffy: Valóban, ez nem jutott eszembe.

Az igazgató: A megfigyelőnek tehát úgy kell e mulatóhelyeken megjelenie, hogy a megfigyelt tisztviselőtársak fel ne ismerhessék. Erre a célra adom őriznek az állszakállt. Mert a mai naptól fogva ön fogja embereinket megfigyelni, úgy a turfon, mint az orfeumokban és az éjjeli mulatóhelyeken.

Kónffy: Hogyan, igazgató úr . . . ?

Az igazgató: Igen, Kónffy, ön ezentúl ugyanazzal a pontossággal fog megjelenie a versenyeken, a színházakban stb. stb., mint eddig a hivatalban. Viszont gondoskodni fogok róla, hogy a bankban egyéb munkával ne terheljék meg önt.

Kónffy: Attól tartóik, igazgató úr, hogy nem va-

gyok alkalmas ember erre a megtisztelő feladatra. Olyan idegen vagyok a szórakozás világában ...

Az igazgató: Majd beletanul. De még figyelmeztetnem kell valamire. Mondottam, hogy a megfigyelés munkáját két tapasztalat nehezíti meg. Az egyiket már emiittem; a másik tapasztalat a következő. Bármilyen új ez találmányom, máris előre vetette árnyékát. A tisztviselők tudják, hogy rossz szemmel nézik őket, ha fogadnak, játszanak, pezsgőznek s korhelykednek. Azért úgy a sikkasztok, mint a tisztességesek, mindent elkövetnek, hogy kijátszszák éberségünket. Többnyire álszakállban járnak a turfra és mulatni, hogy társaik föl ne ismerhessék őket. Az álszakállas alakokat tehát különös figyelmébe ajánlom. Fel fogja ismerni kollégáit akkor is, ha álarcot öltöttek?

Kónffy: Igazgató úr, ha egyszer nekem valamit megparancsoltak, akkor én vakon engedelmeskedem. Fel fogom ismerni őket, mert ez a parancs.

Az igazgató: A jutalom nem fog elmaradni. De most munkára! (Óráját nézi.) Mindjárt egy óra; háromnegyed háromkor már a versenytéren kell lennie. Menjen. Vigye magával bizalmamat és ezt az álszakállt!

17. jelenet.

Kónffy (egyedül): Nem is rossz félkettőkor az utcán sétálgatni, mialatt a többiek még a bankban görnyednek... Spitzer három óráig se lesz kész a munkámmal s én már nyugodtan meg is ebédeltem ... (A kirakatok tükreiben nézegeti magát.) Ez az álszakáll határozottan tekintélyes külsőt kölcsönöz nekem ... Az arcom olyan, mint egy diplomataéé, csak a ruhám árul el... Mindenesetre elegáns ruhát kell csináltatnom ehhez az álszakállhoz, mert különben észre-

veszik, hogy nem vagyok az, aminek látszom ... De miért ne ülnék konflisba, mikor a bank fedezi költségeimet?!... (Úgy tesz, amint gondolkozik, s megérkezik a versenytérre.) Egészséges multság ez, nagyon egészséges ... Nini, már felhúzzák a lovak számaikat!... Ha már itt vagyunk, ne kockáztassunk meg mi is egy ötöst? ... Az ördög nem alszik, hátha bejön ez a Tarai vagy kicsoda? ... Annyit beszélnek róla, valaminek mégis csak kell lennie a dologban... (Az első futamot lefutják.) Tarai jön!... Szorítsd Tarai!... (Ordítani kezd.) Gyere, az apád teremtését! . . .Hurrá! . . .Brávó Tarai!... (A verseny után.) Harmincöt forintot nyertem! ... Nem vagyok barátja ennek az erkölcstelen intézménynek, de az tagadhatatlan, hogy nyerni nem kellemetlen... Legalább lesz mit költenem éjjel az Orfeumban ... Mért ne innám egyszer pezsgőt én is, először, egyetlen egyszer életemben!... (Reggel félőtkor egy éjjeli kávéházban): Puszild meg álszakálat, Miczi, ne félj semmit, soha se halunk meg!...

III. jelenet.

(Egy félev múlva.)

Az igazgató (magában): Megint ötvenezer forint hiány!... Egy vagyont költöttem álszakállra és mégis újabb lopás!... Kónffy legutóbbi francia álszakállja annyiba került, hogy egy szegény ember frakkot vehetett volna rajta és ennek dacára ismeretlen tettesek ellopják a bank pénzét!... Hallatlan!... (Megjelenik a bank titkára s Kónffy, két detektív között.)

A titkár: Itt hozzuk a gazembert.

Az igazgató (diadalmasan): Úgy-e, mondtam, hogy idegen lopta el?

A titkár: Hogyan, igazgató úr nem ismer rá erre az emberre?

Kónffy (rendkívül elgáns. Simára borotvált arc, angol ruha, harminc forintos cipő): Úgy-e, igazgató úr, nem lehet rám ismerni? (Sírva.) Nagyon, de nagyon megváltoztam!...

Az igazgató (elképedve): Ki ez az ember?

A titkár: Kónffy! Kónffy testestől-lelkestől!...

Az igazgató: Az lehetetlen!

Kónffy (sírva): Pedig én vagyok! (Felteszi az álszakállt.) Ha jobban megnéz, igazgató úr, rám fog ismerni ...

Az igazgató: És csakugyan!... Ráismerek álszakálláról!...

Kónffy: Nem gondolta volna, úgy-e, hogy ide juttok?! ... S mindezt az álszakáll tévé!...

Az igazgató (mélyen megrendülve): Ó, Kónffy, Kónffy!... Hogy így kellett egymást viszontlátnunk!...

A METAMORFÓZISOKBÓL.

— Kortörténet levelekben. —

I.

Eleméry Zoltán, III. oszt. tanulónak.

Kedves Zoltán! Leveledet kaptam, de hiába, nem segíthetek rajtad. Ezért nem fogadtalak akkor, amikor személyesen jelentkezél. Én rendkívül tisztellem azokat az írókat, akik nem írnak, de ki nem állhatom azokat a tanulókat, akik nem tanulnak. Te a latinból és a matézisből megbocsáthatatlan hanyagságot tanúsítottál. De hová gondolsz, mi lesz belőled?!

Határozaton megmásíthatatlan. Kénytelen vagyok felszólítani kedves atyádat, vegyen ki az iskolából, s adjon kadétnak vagy matrónak, mert te nem arra születél, hogy a kenyeredet a fejeddel szerezd meg. Remélem, új pályádon kitartóbb léssz, mint voltál az iskolában.

Javulásodat kívánja

jóakaró tanárod:

Vaskalap Bálint.

II.

Eleméry Zoltán országgyűlési képviselő úrnak

Nagyságos Képviselő Úr! Kegyes pártfogóm! Abban a reményben, hogy Nagyságod még nem felejtkezett meg hajdani tanárainak legszerényebbikéről, aki legeslegelőször jósolta meg Nagyságod fényes jövőjét, mély tisztelettel vagyok bátor fölkeresni alábbi soraimmal. Alulírottak régi hő óhajta, vajha Bucsányból a fővárosi XII. ker. kir. áll. főgimnáziumhoz helyeztetnék át, hogy a központ éltető levegőjében egész lélekkel szentelhetné szerény existenciáját a tudományoknak és az irodalomnak. Tudom, hogy Nagyságodnak csak egy szavába kerülne, s beteljesednék eme legfőbb óhajom. Azért alázatosan kérem, ne vonja meg tőlem kegyes pártfogását, s nagy súlyú szavát a miniszter és az államtitkár urak előtt érdekebben fölemelni ne terheltessék. Reménységet merítvén ama körülményből, hogy Nagyságodnak dicső emlékü iskolai pályáján szerencsés voltam apró szolgálatokat tehetni, mély tisztelettel maradtam

alázatos szolgája:

Vaskalap Bálint,
középiskolai tanár.

III.

Tánczos Béla I. oszt. tanulónak.

Kedves öcsém! Gratulációdát nevemnapjára szívesen vettem. Jobban szerettem volna ugyan, ha szívből eredő jó kívánataidat nem kísérik olyan célzatok, amelyek ezt a lépésedet gyanússá teszik, de így is jó.

A mi közelgő születésnapodat illeti, nem kételkedem, hogy Atyád a kért fa-lovat meg fogja számodra

szerezni, de egyszersmind figyelmeztetek, hogy én nem lovallak fel, s hozzám intézet kérésedet nem fogom teljesíteni. Még csak az kellene, hogy a te korodban valaki mancsottát és gallért viseljen, mint a felnőtt emberek! Arról pedig, hogy kaphatnál-e még az érettségi vizsgálat előtt égszínkéék nyakkendőt? — nem is beszélek. Tégy le ezekről a vágyakról, melyek nem a korodhoz valók. Különben szívesen üdvözöl

Soma bácsi, orsz. képviselő.

IV.

Tánczos Béla országgyűlési képviselő úrnak.

Mélyen Tisztelt Öcsém! Midőn harmadik parlamenti párbajodhoz, mely vidékünkön általános feltűnést keltett s mindnyájunk keblét büszkeséggel töltötte el, őszinte szívből gratulálok, remélem, nem veszed rossz néven, hogy egy szerény kéréssel is alkalmatlanodom s veszem igénybe drága idődet. Egy kis ügyembajom van, melyet csak a Te szíves jóakarod, ismert befolyásod és számos becsületbírátságban kipróbált tekintélyed fordíthat jóra.

A múlt héten fináncok jártak nálam, elvitték minden szüzdohányomat, s még hozzá ezertizenhét forinttal meg is bírságoltak. Most, a választások után, ezt a bírságot kidrukkolnom annyi volna, mint vért izzadnom. Kérek alázatosan, beszélj a pénzügyminiszterrel, hogy ne bolondozzék.

Tudva, hogy időd mennyifelé van elfoglalva, nem mernék terhelni; de Rajtad kívül igazán nincs kihez fordulnom. Tudod, magam nem akarok a miniszterhez menni; a miniszterek nem szeretik az olyan képviselőket, akik elég merészek voltak kibukni. Az új embere-

két pedig nem ismerem; nem voltam iskolaszéki tag, s nem jártam soha se a bál-bizottságokba, se biliárdozni a kávéházakba, se az egyetemi olvasókördbe.

Bizom benne, hogy nem felejtkezel meg róla, mennyi szerető gonddal vettünk körül gyermekségedben, s nem hagyod el bajban levő családodat. Kérésemet megújítva vagyok szeretve tisztelő nagybátyád:

Tánczos Sámuel,
volt orsz. képviselő.

V.

Ifj. Böjti Ernő földbirtokos úrnak.

Igen tisztelt földbirtokos úr! Gyula fiacskáját ápolásom alá vettem, s megnyugtatósul előre is kijelenthetem, hogy baja bár huzamosabban fog tartani, nem veszedelmes.

A fiúcska betegsége nagymérvű emésztetlenségből származik, s ugyanez a baj okozta testi és szellemi hátramaradottságát is, mely bár feltűnő, mégsem akkora, hogy aggasztónak tarthatnám.

Remélem, két-három hónap múlva annyira helyre áll, hogy bátran beadhatja az óvodába.

Kiváló tisztelettel

Borzas Károly, doktor.

VI.

Ifj. Böjti Ernő földbirtokos úrnak.

Igen tisztelt földbirtokos úr! Szíves soraira válaszolva, büszkén értesíthetem, hogy a nagyságos képviselő úr egészségi állapota napról-napra öröndetesebb. A képviselőház levegője csakugyan jót tett neki, s az, hogy beszédeit elmondhatta, nagy megkönnyebbülésére

vált. Már ismét kezd járni, s szellemi fejlődése is figyelemre méltó. Ma azzal örvendeztetett meg, hogy sorra elmondotta az összes (házi állatok neveit, s remélem, a jövő héten megkezdheti már az abécé tanulását is. A számjegyek iránt szép fogékonyságot tanúsít. Tízíg máris hibátlanul el tud olvasni, csak a kilencet ugorja át.

Kiváló tisztelettel,

Borzas Károly, doktor.

ALTÁBORNAGY ÉS KOMORNYIK.

Hohenbrunn gróf, altábornagy, a trón lépcsőjén legmagasabban álló főhercegek egyikének főudvarmestere, azzal az irattal együtt, mely tudatta vele, hogy a szokásos legfelsőbb elismerés mellőzésével mentették fel hivatalától, ezt a levelet találta az asztalán:

„Kedves gróf!

Kegyess akarok lenni Önhöz, két okból. Először — mit tagadjam? — jól esik önt lesajnálnom. Másodszor: komolyan sajnálom Önt, mert részvétet érzek a legyőzött ellenféllel szemben, és általában: szánalmat a gyöngék iránt, én már ilyen vagyok, apám.

Tehát kegyess akarok lenni Önhöz, és megírom ezt a levelet, tudván, hogy én vagyok az egyetlen, aki Önnek, mai siralmas helyzetében, némi vigaszt nyújthatok. A barátok vigasztalását — nem tudom, a legutóbb történtek óta maradtak-e még barátai? — a hasonló esetekben nagyon megrontja a mellék-íz: vagy igen sok szemrehányás van benne, vagy túlságos adag néma lenézés. Az alantabb állók vigasza mindig sértő. Ha ment is a kárörömtől, okvetetlenül benne foglaltatik az a boszantó észrevétel, hogy: „Most már közelebb vagyunk egymáshoz.” Felülről nem fogják Önt vigasztalni. Ön talán azzal áltatja magát, hogy felülről egyszerűen el ejtették Önt. Nem. Felülről eldobták Önt, mint egy szennyess zsebkendő, amelylyel többé a csizmáját se törli meg az ember. Fent ezt így szokták. Azok közül, akik felül maradtak, én vagyok az egyetlen, aki a vi-

gasztalásra hajlandó is, képes is, mert ezt az én vigasztalásomat nem sózza el semmiféle bántó érzélem.

De nemcsak a jóindulat vezérel Önhöz. Úgy vélem, tartozom Önnek azzal az elégtétellel, amely ezekben a soraimban foglaltatik — s én szívesen teljesítem a kötelességemet.

Ön alul maradt a kettőnk közt lefolyt küzdelemben, s mióta a harc eldőlt, vádakkal illetik Önt, amelyeket nem érdemelt meg. Tartozom Önnek azzal a kijelentéssel, hogy ezeknek a vádaknak legnagyobb része merő igazságtalanság. Azt mondták, hogy Ön indiszkréciókat követett el, hogy paktált gazdájának ellenségeivel, s hogy legutóbb, mikor rendreutasításban részesült, udvariatlanul felelt a leckére. Én tudom legjobban, hogy mindez nem igaz, s szívesen nyugtatványozom, hogy Önben ártatlan vádolnak. Különösen ami az utolsó pontot illeti, a legszebb bizonyít ványt kell kiállítanom Önnek. Ön és udvariatlanság! Mesebeszéd. Mikor volt udvariatlan a leforrázott ember? Soha, se Ön, se más.

Nem, kedves gróf, én jól tudom és hitelesen bizonyítom, hogy Ön nem bűnös, Ön csak tragikus hős. Az ön tragikuma abban állott, hogy túlbecsülte erejét, s vakmerően provokálta a világrendet, melyet nekem volt szerencsém Önnel szemben képviselni. Ön semmibe se vett engem; arra se akart méltatni, hogy észrevegyen. És mikor látnia kellett, hogy: igenis, vagyok, makacsul megmaradt oktalansága mellett. Önhittségében nem akarta tudomásul venni az ellenséget, pedig már gyanította, hogy ez az ellenség erős és kitartó. Méltóságán alul valónak találta, hogy rendes csatába bocsátkozzék velem s az én sokféle fegyverem ellen csak a lenézést hozta a küzdőtérre. Úgy gondolkozott, mint a felületesen nézők: „Altábornagy és komornyik! Hogyan ke-

rülnek ezek össze?!” De Önnek okosabbnak kellett volna lennie, mert ismeri a mi világunkat, a szolgaság világát, figyelmeztetésben is volt része, mert én megüzentem a harcot, de Önt vakká tette az elbizakodottság.

Az elbizakodottság volt az Ön tragikuma, derék gróf, amint hogy a legtöbb tragikus hőst ez a végzetes hiba buktatja el, úgy a históriában, mint a színdarabokban. Most már hiába mondanám Önnek, Jago szavait forgatva ki eredeti értelmükből: „Kerüld az elbizakodást! Kékszemű .szörny az, nyájas külsejű és mézes szavú, aki orozva, az álom óráiban fojtja meg a legerősebb embert! . . .” Most már hiába mondanám. Önnek erre a figyelmeztetésre nincs többé szüksége. Most már lehet elbizakodott, ha kedve van hozzá.

Az elbizakodottság alapján véve szép dolog s ha Coriolanus elbizakodott, ez nekem esztétikai gyönyört okoz, mert higgye el, az arisztokratikus érzéseket megérti, elképzeli, értékeli a komornyik is. Csakhogy Coriolanus igazán úr volt. De hogy lehetett elbizakodott Ön, kedves altábornagy úr, aki ha grófnak született is, bizony messze esett Coriolanustól?! Mi tette elbizakodottá? Mire volt olyan gögös?

Hogy a komornyikokról általában s rólam különösen, nem volt jó véleménynyel, ezt még meg tudom érteni. Bizony, nem szép mesterség ez. Hiába, az ember csak első osztályú lakáj s ha a szabad óráinkban sok kényelemben van részünk, ezt a rövid kényelmet olyan szolgálatokkal kell megfizetnünk, amelyek az emberi méltóságérzettel élénk ellentétben állanak. És tagadhatatlan, hogy a foglalkozás ránk nyomja bélyegét; a szép foglalkozás egy kissé megjavít, a csúnya, ha nem is végképpen, egy kevésbé mindenesetre demo-

ralizál. De hát Ön, kedves, Ön Úrnak tartotta magát!? Legyünk őszinték, kedves altábornagyom. Ön, minde-
nekelőtt, nem annyira altábornagy volt, mint inkább
fődvarmester. És a szolgálattelvő fődvarmester . . .
hogya is mondjam, hogy ne sértem az ön érzékenysé-
gét? . . . tehát nem mondom, hogy a miképpen a ko-
mornyik csak magasabb rendű lakáj, azonképpen a
szolgálattelvő fődvarmester csak magasabb rendű ko-
mornyik, — nem így mondom. Mondjuk így: a szol-
gáattelvő fődvarmester egy magas állású engedelmes
közeg, aki alattvalói hűségéből, hódolatból, mondjuk:
őszinte lelkesedésből olyan funkciókat is végez, ame-
lyek messziről veszedelmesen hasonlítanak a csupas-
z szolgálathoz s közelről se hasonlítanak az önálló ren-
delkezéshez. Igaz, Ön altábornagyi rangot is viselt. Igen
magas állású katona volt, aki sok kisebb állású katoná-
nak parancsolhatott, persze csak szolgálati ügyekben.
Vallja meg őszintén, sóikkal kevesebb alkalma volt pa-
rancsolni, mint engedelmeskedni. A függetlenség, az
uraság csak igen keveseknek adatott; mi többiek mind
szolgálatban vagyunk. Különbözőképpen nevezett szol-
gálatban, de egyformán szolgálatban. S a szolgálatban
is vannak fokozati különbségek, de a szolgálat maga-
sabb foka még nem jelent urat; amint hogy a hő mat-
gasabb fokát helytelenül nevezzük melegnek s az a La—
csonyabbat hidegnek: mert ugyanaz a dolog az, nevez-
zük bárhogyan. A rideg valóság az, hogy mi, akik a
magasban lévők szeszélyétől függünk és — bérért vagy
szép tisztességekért, aprópénzért vagy dús javadalma-
zásért — nem magunknak, hanem másoknak élünk: in
ultima analysi mindnyájan komornyikok vagyunk!

Azért nem kellett volna olyan nagyon lenéznie en-
gem, aki sok borsot törhettem az orra alá és törtem is,
nem igaz?!... Ki tudja, ha Ön valamivel nyájasabb,

nem törődünk volna-e egymáshoz? Vagy jobban tesszik az Ön büszkeségének ez a másik megoldás? Hogy elcsapták, mert a komornyikkal nem tudott összeférni?

Én is szeretnék büszke lenni, kedves uram, s nem titkolom el, hogy vannak lírai hangulataim, amikor irigylem azokat az éhenkórászokat, akik függetlenek. A nélkülözést azonban nagy árnak tartom a függetlenség luxusáért, azért meghúszom magam és alkalmazkodom a viszonyokhoz. Kár, hogy nem követte a példámat; ha karöltve járunk, a szolgálat mezején többre vihette volna.

De én nem akarom Önt elkésett tanácsokkal traktálni; amint ígértem: vigasztalni fogom. Elmondok valamit, ami meg fogja nyugtatni egy kevésbé.

Nos, tudja meg, nyugalmazott altábornagy úr — most már urazhatom — hogy én sajnálom ugyan Önt, de nem csupán sajnálom, hanem egy kissé irigylem is. Én győztem, Ön elbukott, én megerősödtem hatalomban, Ön csúfosan távozott. És mégis!... én nem nyertem annyit, amennyit Ön. Huszonnégy óráig nagy kéjt okozott a diadalérzet, de már kiélveztem . . . Hozzászóltam; nincs többé örömem benne. Az Ön öröme tartósabb lesz, bár meglehet, még nem jött meg. Mert Ön immáron egészen magáé; függetlenné, úrrá lett, ha talán egy kissé későn is és nem a legkellemesebb körülmények között... Önt többé nem csöngethetik fel éjjeli hároim órakor, mint engem, éppen abban a pillanatban ... Gondoljon erre és becsülje meg függetlenségét, ha már a szolgálatát nem tudta megbecsülni.

A győztes ellenfél teljes kiengesztelődéssel köszönti Önt, felejtést és igazi nyugalmat kívánva,

és marad, a ki volt

Jean, a komornyik.

Az altábornagy a fölmentését tudató hivatalos iratot elzárta a Wertheim-szeikrényébe, a komornyik levelét pedig összetépte és bedobta a papírkosárba.

A LÁNY-ARCÚ VESZEDELEM.

Marcel Prévost *Les Demi-Vierges* című regényében egy új fajta filloksaérára figyelmeztette olvasóinak mindinkább növekedő tömegét. Ez a fillokszéra ... de könnyebb a dolgot körülírni, mint nevéen nevezni a gyereket.

Tehát: a francia irodalom moralizáló szenvedelme, mely vagy egy félszázad óta szerte analizálta a családi élet minden gyöngéjét, meglepően sokáig egyetlen egy típust bagyott épen, érintetlenül: a tisztességes kisaszszonyt. A leány volt a család egyetlen alakja, akit megkíméltek a viviszekciótól; lelki világát nem bolygatták, mint egy báránykáét. Az egyetlen író, aki megkísérlette bepillantani a leánylélek titkaiba, és aztán hozzászólni ehhez a „problémá”-hoz: óvatosan, sok gyöngédséggel s teljes tisztelettel fogott hozzá kényes feladatához. Szinte bocsánatot kért minden második sorában. (Goncourt: *Chérie*.) És a temérdek szenny között, melyet a különböző iskolákhoz tartozó lélekvizsgálók, kutatásaik közben, napvilágra hoztak, a leány alakja mindvégig megmaradt „tisza virágnak a kietlen bozótban.” Még a *Berni Mondeban* szereplő Marcelle is valóságos lilium; környezetéről csak a szabadszájúság

ragadt rá. S a példák özönlenek, hogy mind azt a szépet, jót és nemest, amit a többi alakoktól elvitattak, még a Théâtre Libre írói is pazar szívvel ítelték oda a kietlen bozótok tiszta virágjának. Ha Gyp-et és Paulette d'Alaly-ját nem számítjuk — a mint nem is igen lehet, mert Gyp még elég szelíden bánt Paulette-jével s inkább csak d'Alaly urat tette felelőssé mindenért — Marcel Prévost volt az első, aki a tisztességes kisasszonyt, ezt a Nytouche-t megkritizálta. De Marcel Prévost aztán alaposan helyre pótolta a mulasztottakat s ugyancsak kemény dolgokat mondott a szegény kisasszonyról.

Ó, Marcel Prévostnak is az a kijelentés volt az első dolga, hogy ő nem általánosít, csak egy kivételről beszél, kivételről, mely azonban egyre több példányban szaladgál a világon. Akiről ő beszél, az nem a párisi leány, még kevésbé a vidéki, francia kisasszony és legkevésbé a leány általában. Az ő hősnői — elég merészen viselkednek ahhoz, hogy így lehessen nevezni őket — egy külön világ flórájához tartoznak, egy nagyon sajátos világ flórájához, A szóban forgó világ pedig az a kozmopolita társaság, mely félig hotel-, félig szalonéletetól, kétes eredetű, kétes vagyonú, kétes morálnak hódol s melyen csak egy nem kétes, az a határozottság, amelylyel az élvezetnek adja magát. De először is: ez a világ sokkal inkább érintkezik, sőt sokkal többször keveredik össze egyéb világokkal, hogy sem valami nagyon különálló társaságnak lehetne elfogadni; ós másodszer: Marcel Prévost ennek a species-nek sokkal több fajtáját írja le, semhogy ki ne lehetne találni az igazi gondolatát, azt, hogy a „menye is értsen belőle.”

És az ő hősnői rettenetesek. Tudnak mindent, akár maga Hyrtl, cinikusak, mint a lakájok s olyan dolgokat beszélnek egymás között, amelyektől megborzadna egy

csendőrkáplár is. Szívtelenek, mintha pávák és gyöngytyúk volnának, kiábrándultak, mint a régi vígjátékok nyájas öregasszonyai s haszonlesők, mint megannyi uzsorás. És azonkívül érzéki kis bestiák, akiknek csak egy gondolatuk van . . . de miért részletezni ezt a gondolatot?! Viseletükben, tempóikban egy cseppet sem különböznek azoktól az asszony-alakoktól, amelyeket egy félszázad óta szól meg a francia dráma. Udvarlóiknak, akik épp oly romlottak, mint ők, mindent megengednek, kivéve azt, amiről azt tartják, hogy „minden” s előre összebeszélnek a gavallérjaikkal arra az esetre, ha majd férjhez mennek. Egyetlen álmuk, egyetlen ábrándjuk, hogy minél hamarabb találjanak egy minél gazdagabb Nanjac-ot, aki majdan leányt visz el ugyan az oltár mellől, de nem is fogja sejtteni, micsoda lélek lakozik a mély tűzű, sötét szemek mögött ... Bizonyára könnyű elképzelni, micsoda mételyt visz be a családi életbe egy efféle hajadon.

Marcel Prévost-nak sok felől kellett hallania azt az ellenvetést, hogy: mindez csak irodalom. Értsd: akármilyen kivételekről beszél is a szerző, a dolgok, a hatás kedvéért, túlon túl nagyítva, sőt torzítva vannak. Marcel Prévost alkalmasint vállat vont erre az ellenvetésre. Ki veszi észre, hogy mit mond, ha önmaga korigálja meg magát, ha a valósághoz hiven gyöngíti, halványakká teszi a színeket?! A földolog az, hogy van-e valami a dologban?!... s az, hogy ennyire érdeklődnek a könyve iránt, azt bizonyítja, hogy igenis: van benne valami!... Ennyi elég rá, hogy érdemes legyen jelezni a veszedelmet.

Talán nem is szükséges egy szűk körre szorítani a dolgot, hogy meg lehessen állapítani: igenis, a kényelemnek örvendő körökben az angolos nevelés, a szegényebb osztályokban pedig az étellel való közelebb érint-

kezes, a kenyérkereset kénytelensége, mely megtanít látni s megtizedeli az ábrándokat, ezeken kívül pedig egy sereg más ok, nagyon megdézsmálják azoknak a leányoknak a számát, akik a házasság napjáig a leányságukkal a lelkük szeplőtlenységét is megőrizhetik. Marcel Prévost főképp a mai nevelést okolja. Hogyan lehessen másképp — hozza fel kritizáltjai mentségére, finom, elmés előszavában, — mikor a ház, amelyben élnek, tárva van minden könyv és mindenféle ember előtt?!

És ez az a pont, ahol a szerzővel egészen egyet lehet érteni. Hova-tovább be kell látni, hogy a régi pedagógusoknak volt igaza s nem az újaknak: a vízbefűlástől az úszni tanulásnál mégis csak jobban megóv: nem menni a vízbe. Prévost rámutatván a veszedelemre, megjelöli az orvosságot is s ez az orvosság — hogy növekszik a konzervativizmus!... — szerinte: a zárdai nevelés. Bizonyára a legjobb nevelő az otthon békéje ós csöndje, de ha az anya nem tud lemondani a világról s nem akar egyes-egyedül a gyermekeinek élni, akkor nincs más mentsvár a leánynak, mint a kolostor. Azt lehetne mondani, hogy a zárdai nevelés egyoldalú s nem készíti elő a leányt eléggé az életre. Hogy tanulja meg, szegény a kolostorban a legnagyobb tudományt: az élet művészetét? Ej, lehet is azt megtanulni!... felel az ellenvetésre Prévost. A férfiak elég korán belekerülnek az életbe, azért ez nem óvja meg őket, legalább a legtöbbet nem, hogy ne kövessenek el főbenjáró ostobaságokat. Ennél a kétes értékű tudománynál többet ér az, ha megtanítják a leányokat is arra, hogy az élet nem mulatság, hanem csupa kötelesség. Erre pedig csak az igazi otthon vagy a zárdai nevelés tanítja meg őket.

Van-e igazi otthon a kozmopolita társaságban?

Valóban, másutt is kevesebb, mint gondolná az ember. Mi eléggé biztos fedél alól nézhetjük szegény Franciaország sok baját, az anarkiát, a köz-erkölcs pusztulását és a többi. Mégis, nincs a világon nagyváros, ahol a Marcel Prévost figyelmeztetése fölösleges volna. Nem látjuk-e mi is, hogy vannak akik elviszik a leányaikat olyan francia darabok előadásaira, amelyeket Parisban az aszonyok is leeresztett rostély mögül néznek? Sőt, mert mulatni akarnak s mert a nyűgöt nem rázhatják lo a nyakukról, elviszik az alsóbbrendű mulatóhelyekre is és nem csupán akkor, amikor ott szelídített farkasokat mutogatnak?

Ez maga is tanúságot tesz róla, hogy a Marcel Prévost figyelmeztetését nálunk sem felesleges megszívlelni ... ha a *Les Demi-Vierges* olvasásakor azt mondjuk is: „Hát ilyen Paris!... de mi közünk nekünk ehhez a Babylonhoz?!...”

EN REVENANT DE LA REVUE . . .

Elzüllötn, mint egy élhetlen borbély-legény, hét frankkal a zsebében, koldussá váltan, mint egy leégett játékos, szeretője sírjára bukva, mint egy mindvégig érdeklődést leső komédiás, a minden halálok legcsúnyábbikával, díztelen öngyilkossággal múlt ki e világból s tűnt le a história színpadáról Boulanger tábornok, a brav génerál, a fekete paripa leventéje, az az ember, aki néhány évig úgy állott Európa előtt, mint aki nem sokára nemzetek sorsát fogja tartani merész kezében.

Régi ellenségei egyszerűen vállat vontak, mikor meghallották halála híret. Régi szövetségesei megkönyebbülten lélekeztek fel. És a nép, az a derék nép, mely pár évvel előbb a szavazatok milliomaival választotta meg Paris és számtalan más város képviselőjévé, közönbösen mondta el róla ezt a rövid nekrológot: „*a komédiás!*”

Pedig hát, nagyon rövid idővel a csúf vége előtt, volt egy pillanat, amikor csak egy hajszálon múlt, hogy ez az ember örökébe nem lépett annak a másik illusztris kalandornak, aki egy elszánt, aljas lépéssel egész Európa diktátorává tudta tenni magát. Volt egy pillanat, amikor az egész kontinens tekintete leste ennek az

embernek minden lépését, mikor a háború és a béke kérdése az ő nevéhez tapadóit, mikor népének szemefénye, bálványa, a chansonette-ek hőse és a nagyúri szalonok ünnevelt lovagja volt, mikor a nemzeti megváltó ragyogó szereplését várták tőle, legalább a nainak, a nép.

Persze, olyan pillanat nem volt, mikor a teuton félelemnek kedves lett volna. S mi, akik^ megszoktuk német szócsöböl szerezni be az értesüléseinket, minden időben hallhattuk róla a gyűlölet szavát.

De igenis volt olyan pillanat, amikor rengeteg számú ellenségeinek, akik mind gyűlöltek egymást, kénytelen-kelletlen szövetkezniök kellett, hogy uralma alól megszabaduljanak s amikor ez a szövetkezés gyekekármánynak maradt volna félbe, hogy ha segítségükre nem jön ő maga és meg nem bükkatja magamagát. Azok a különböző árnyalatú, mindenféle fajta tehetetlenségek, melyek a császárság bukása óta folyton csak ölték és marták egymást a hatalomért, először, legeslegelőször az ő gyűlöletében egyesültek „kompakt táborrá.” És ha egyéb érdeme nem lett volna is, már pusztán ez az érdem, hogy lehetővé tette ezt a lehetetlenséget, fennen dicsérné sokat gúnyolt nevét.

De volt még egy érdeme, melyet nem homályosíthatott el semmiféle ballépésssel, semmiféle siralmas fiaskóval. Vitéz katona volt. Harcolt az olasz háborúban és megsebesült Turbigónál. Harcolt Gocchininában és újra megsebesült. Harcolt a poroszok ellen és Ghampignynál félholtan maradt a csatatéren. Harcolt a commune ellen és megint megsebesült. S ki tudja? Hogyha végkép ott maradt Champignynál: ma talán egy szép lovas-szobor magasztalná az emlékét.

Bizonyára túlságosan szerette a pompát, a szép asszonyokat, a fehér és fekete lovakat, a theatrális dol-

gokat, az élvezeteket; hiú, nagyravágyó volt és önzéssel teli. Kész volt sok esztelenségre s elkövetett az esztelenségeknél nagyobb hibákat is. De a foltok, melyek nevéhez tapadnak, ugyanazok, amelyek elhomályosítják a többi illusztris kalandor nevét is, azokét, akiknek a siker, a mindenható siker nevében sokat megbocsátunk. És ha a nagy faux pas-i amely megbuktatta, el nem követi, könnyen meglehet, hogy temérdek hibájának ma nem volnának kritikussai, csak legyezgetői.

Mi bírta rá, hogy azt a ballépést elkövesse? — nem olyan könnyű megállapítani. A szerelem, mely megdöntötte Iliont? A ragaszkodás hűséges szeretőjéhez, kinek olyan csodaszép karja volt? Bátorság-fogyatéka? Vagy belátás-hiánya? Mindez együttvéve?

Mindegy. De hogy ha csakugyan része volt ebben a ballépésben a merészség fogyatékának, bizonyára nincs tragikum nélkül, hogy a legkiválóbbik sajátja éppen akkor hagyta cserben, amikor a legtöbb szüksége volt rá. Mert bátor ember volt ez, ha azok közül is, akiknek közönségre volt szükségük, hogy hősiességük tudjanak lenni.

Mikor a száműzetés, a fenyegető nyomorúság és a csapások megtörték energiáját: a régi pompázó alakból nem maradt meg egyéb, csak a kiáltó, a rut, a szégyenletes hibák. S már csak ezeknek a megtestesülése volt az a szánalmas alak, aki olyan banális, csúf véggel fejezte be ritka és viszontagságos pályafutását. Mindamellet, mikor siralmas végének hallatára mély és benső meggyőződéssel magasztaltuk a mindenható, a csodákat tevő, az isteneknek parancsoló sikert, mely hűtlen szeretője volt, nem lehetett elfelejtenünk, hogy balgata, de vitéz volt, mint a kardja.

RENAN SZOBRA.

Renan Ernőnek szobrot állítottak szülővárosában, Tréguier-ben. Tréguier tartozott ezzel Renan Erdőnek. Nem azért, mert Franciaországnak ez a büszkesége Tréguier falai között látta meg a napvilágot; ebben ő is, a côtes-du-nordi városka is ártatlanok. Annak a követelésnek, mely terhül rójja rá a városokra, hogy mindannyiszor egy-egy emléket emeljenek, a hányszor egy-egy nagy ember kerül ki a falaik közül, a jogossága bizonyára vitás. De Tréguier adósa volt Renan Ernőnek ezzel a közép minőségű, s a világ elől meglehetősen eldugott szoborral, azon az örök jogcímen, melynek kielégítését közönségesen hálának szokás nevezni. Mert semmiféle helyről, se Veneziáról, se a felkelő nap sugárözönébe úszó tündérvárosról, nem írtak soha szebbet .annál, amit Renan Ernő írt a Tiéguiernek nevezett szomorú kis breton fészekről. Nem írtaik soha se szebbet, se melegbet, a szülőföld iránt való szeretetnek nagyobb mélységével; és nem írtak nagyobb művészettel se, soha. A „Gyermekkori emlékek” első részében Tréguier megelevenedik egy másik életre, — kivüle, fölötte a rövid-életű valóságnak, — s azután manet alta mente reposum; megelevenedik több ember számára, mint amennyi Tréguierben él, több szemnek, több szívnek, olyan

szíveknek is, amelyek még csak ezután fognak dobogni. Tréguierről Renan előtt soha semmit se jegyzett fel a krónika; Renan óta a Tréguier név olyan ismerős sok nyugateurópai embernek, mint ez a szó: Lakedaemon. Ha Tréguier nincs hálaérzettel Renan iránt, s ha a breton parasztek nem tudnak arról, hogy a Renan dicsőségéből rájuk is esik egy sugár: ez nem csuda; azok előtt, akik Tréguiert Renanból ismerik: természetes. Nem könnyen lelkesedő emberek azok, s dicsőséget csak egyet ismernek el: Isten dicsőségét. Nagyon érthető, hogy a szobor felállítása nehézségekbe ütközött, mihelyt a papság nem akarta, hogy Renannak, otthon, szobra legyen. A papságnak sehol sincs nagyobb hatalma az emberi lélekre, mint a földnek ebben a zugában. S a papok okos emberek. Tudják, hogy amit az öt centime-os újságok minden eszmeirány szolgálatára kész zsoldosai csaholnak a fekete seregről, az nem hatol el a breton paraszthoz, vagy ha elhatol, a parasztk elereszti a szót a füle mellett. De ha látja a szobrot, mely olyan valakit ábrázol, akiről csak annyit tud, hogy nem hitt Jézus Krisztusnak az istenségében, csak abban, hogy istenember volt: ez bevésődik a parasztk fantáziájába. És Combes Emil doktor, 1902—1905-ig a francia kormány elnöke, az ő Prudhomme-ok számára kieszelt, theatrális hatásokra éhes radikalizmusával sok kellemetlenséget szerzett ugyan a papságnak, de ennek századok óta terebélyessé vált hatalmából csak édes-keveset tudott lenyesni. A Côtes-du-Nord vidékén tehát Renan szobra miatt ismét olyan jelenekek játszódtak le, aminők a szerzetes-rendek kiűzése idején, s az állami akarat csak nagynehezen tudott győzedelmeskedni, A szobor leleplezésének ünnepe is csak jókora botrányok elfojtásával eshetett meg. A parasztk kivonultak kaszáikkal, hogy megvédelmezzék

az Istent, amint hogy kaszáikkal vonultak ki a nagy forradalomban is, hogy helyreállítsák a királyságot. És a Lantenac márkik egy ivadékának, Kerboisson vicomtenak a felesége, akiről higgyük, hogy éppen olyan csinos, mint amilyen hű szolgálója Istennek, jónak látta revolvért venni elő, hogy megvédje Isten dicsőségét a jó öreg Renan csúnya bronz képmásától. De a revolvért elvették tőle a csendőrök, a parasztokat viaszszorította a katonaság és Combes miniszterelnök, ez a Numa Roumestan, akit Daudet vonásról-vonásra megjósolt, végre elmondhatta ünnepi beszédét, melynek hallatára az öreg Renan rosszul lett volna. Az állami akarat érvényesült.

S a szobor áll. Jean Boucher műve, és ha hinni lehet a francia képes újságok reprodukcióinak, nem szolgál sem Istennek, sem Renannak, sem Jean Bouchernak dicsőségére. Jean Boucher ugyanis, ritka tapintattal, nem a Kereszténység eredetének történetíróját elevenítette meg, hanem azt a barátságos öreg urat, aki nyáron Tréguierbe szokott érkezni és sokat üldögélt ama kőpadok egyikén, amelyeket Tréguier községtanácsa, semmi költséget sem kimélve, állíttatott Tréguier lakosainak kényelmére.

Az emléken két alak van. Renan mögött egy beteg testű, zord arcú női alak látható, akit az első pillanatban Bellonának, vagy a Nemezisznek vélünk s akiről később kiderül, hogy Pallas Athéné. Az istennő naplakban áll; csak éppen a jobbkarját emeli föl s ebben cseréget tart. Renan, előtte, egy kőpadon ül, de egy kicsit hanyatt esve, mintha valaki oda teremtette volna; pocakja és végtelenül fáradt tekintete szálnalmat kelt. Botját és kalapját is halhatatlanná tette a művész; s ezek a legsikerültebb részletei az egész alkotásnak.

Bajos kitalálni, kinek lesz öröme ebben az emlék-

műben, ha csak nekünk magyaroknak nem, akiket vigasztalhat, hogy a franciák is tudnak rossz szobrot csinálni. Tréguier parasztjainak mindenesetre igaza volt, hogy kaszával védekeztek ellene és ha nem sok háládatosságra vall is az eset, igazat kell adnunk Tréguier városának abban is, hogy Renan szobrát nem ott kellett volna felállítani.

Nem volt ember, aki kevésbé áhítozott volna arra a dicsőségre, hogy szobra legyen, mint Renan. A ma is divatos ikonolatriát nem igen tudta megérteni; a régiiek ikonolatriáját se nagyon értékelte, csak felhasználta, mert végre is emberi dokumentumokat adott. Egyetlen egyszer tudták rávenni, hogy lefotografáltassa magát ... de nem érdemes többet mondani erről, mert senkiről se olyan nyilvánvaló, mint róla, hogy nem volt se a külsőségek, se a hiúság embere. Azonkívül az ő dicsőségének nincs is szüksége emlékműre; és nincs senki, akinek akár a lelkéhez, akár egykori fizikumához olyan kevésbé illenék az, hogy szobra legyen. Az az érzés, mely megkívánja a szobrokat, — legyenek ezek bármily szépek, — ez az érzés alapján voltakép naivitás: és az ő lelkében nem voltak gyermekességek. Aztán, végezetül, mennyire fájt volna neki, ha megtudja, hogy az ő szobrának gondolatával feldűlják Tréguier békességét! Mennyire értette volna a szegény breton parasztot! És meg is védelmezte volna Combes és elvtársai ellenében.

De ha már mindenáron szobrot akartak emelni Renannak, a szobrot nem Tréguierben kellett volna felállítani, hanem Parisban. Egy Renan-szobornak még itt se akadna méltó (helye. Renan nemcsak a francia nemzet dicsősége, hanem az egész világé; az emberi szellemé, mely eddig ismeretlen magasságokba tudott emelkedni. Olyan helyen kellene emelkednie az ő szob-

rának, aminő a new-yorki Szabadság-szoboré; alant millió küzködő ember, előtte a végtelen, a tenger.

Mert soha se élt nagyobb szellemű ember és mélyebben érző lélek; soha se foszforeszkált az övénel ragyogóbb értelem, és soha se dobogott nemesebb szív. Nem volt, aki jobban átértette volna az összes földi doilgok egybefüggését, az anyagi és lelki világnak titokzatos és szövevényes láncolatát, a törvények egységességét, az erők egyazonosságát, az embernek az egyetemeshhez való viszonyát, az anyagi világ törvényeinek az emberi lélekben, az istennek a földi életben való megnyilvánulását: és nem volt, akinek a gondolkozása, érzésvilága, egész élete tökéletesebben harmonizált volna a nagy mindenséget átfogó örök. törvényekkel. Aligha volt nála nagyobb francia íróművész, s kétségtelen, hogy egyike volt minden idők legnagyobb történetíróinak; de mindenekelőtt filozófus volt, vagy ha ezt a szót lefoglaljuk a részletekben vizsgálódók számára, az új idők egy „látnok”-a. És bár a bölcsészet kis bogarászai nem ismerik el filozófusnak, aminthogy a filozófiát csak kreálta, de nem gyakorolta s annál kevésbbé űzte iparszerűleg, egy teória kaptafájára ráütve bármi bolondot; bár filozófiája hasonlított a Pyrrhonéhoz s így a bölcsészek közül a legszerényebb mellé sorakozott: a hegyi beszéd óta nem hallott a világ magasztosabbat, se nagyobb mélységek fölött járó, se nagyobb magasztatokra szárnyalót, mint aminő az „Ima az Akropoliszon”. Akik csak a magukét tartják hitnek s minden egyéb hitet megtagadnak, az mondják, nem hitt Istenben. Mily tévedés! Ő megtalálta és látta az Istent!

TURGENYEV EMLÉKE.

Mikor Turgenyev halálának huszadik évfordulóját Oroszországban meg akarták ünnepelni, a „hivatalos Oroszország” — azzal a sajátságos okádással, hogy mostanában igen sok jubileumot tartottak orosz földön, s az e fajta mulatságból már éppen elég volt — a holt Turgenyev ünneplését nem engedte meg. Ha a megokolás nem is volt szerencsésnek mondható, s ha Európa boldogabb tájékain bajos elképzelni, hogy arra messze miért szoktak riadozni egy-egy holt költő emléktől: magát a tilalmat meg lehetett érteni. A nihilisták Turgenyev regényeiben szerepeltek először, jóval előbb, mint hogy a valóságban is bemutatkoztak; tanultaik egyetmást Turgeny évtől, bár ez Később nem igen látszott meg rajtuk; az elnevezésüket is tőle kapták. Turgenyevnek ezt a rovott múltját a hivatalos Oroszország még nem felejtette el; ha a holt költők néha, nagyritkán, eszébe jutnak az életben maradt jóbarátoknak, a tisztelőknek: legtovább mindig az ellenség emlékszik.

A kegyélet Oroszországban nem juthatván szóhoz, Turgenyev emlékezetét, halálának huszadik évfordulója alkalmával, csak egy bécsi úriember ünnepelte meg. Ez a bécsi úriember — a nevét igazán nem érdemes

följegyezni — élt az alkalommal, s megemlékezvén. Turgenyev halálának dátumáról, összehasonlította Turgenyevet Tolsztojjal. „Hogyan? — kezdte művészi álmélkodással — még csak húsz éve volna, hogy Turgenyev meghalt?!” Neki t. i. Turgenyev olyan jól meg van halva, hogy a húsz esztendő fölötte kevésnek tetszik. Sokkal jobban meg van hallva, mint azok, akik csak húsz évvel ezelőtt búcsúztak el ettől a szép világtól; annyira meg van halva, mintha legalább száz évvel ezelőtt halt volna meg. „Csak húsz év! — csóválta eszmékkal túlterhelt fejét, — mennyit haladt azóta a világ! S mennyit fejlődött a regény!” És oda konkludált, hogy Tolsztoj nagyságától Turgenyevet mintha századok választanák el, mert Tolsztojnak nyugodt lélekkel kiutalványozhatja a halhatatlanságot, ellenben Turgenyev már szörnyen elavult, sőt elavult végérvényesen, jogerősen, felebbezhetetlenül, mert ő mondja, a bécsi úriember.

Ezt az esztétikai kirohanást nem érdemes nagyobb figyelemben részesíteni. Elkövetője ugyanis meglehetősen hadilábon áll a komolysággal, ami egyéb cikkeiből is kiviláglik. Kijelenti például — más alkalommal — azt is, hogy Mérimée-nek a nevét ma senki se ismerné, ha Bizet a „Carmen”-t meg nem zenésíti. Szerinte „Carmen”-en kívül még csak „Colombá”-t olvassák, némelyek, kevesen. Szerinte az utolsó száz év francia irodalmából ma már mindössze hét vagy nyolc könyvet olvasnak. Abból, amit ír, nyilvánvaló, hogy ő ezt a hét vagy nyolc könyvet se sok haszonnal olvasta.

A bécsi úriembernek Turgenyevről szóló kis megemlékezése tehát nem érdemelne ennyi szót, ha nem adna alkalmat rámutatni egy nyavalyára, amelyben a bécsi úriemberrel együtt sokan szenvednek világszerte. Ez a sokaság jobbára a fiatalok közül ikerül ki.

A fiatal olvasók és fiatal írók leghamarább és legszíve-
 sebben a legújabb írókat olvassák, nem mintha ezek
 fölöslegessé tennének minden régi író, — nem
 mintha húsz év óta annyit haladt volna a
 világ, s annyit fejlődött volna az irodalom,
 amennyit amaz nem haladt és emez nem fej-
 lődött kétezer évig, hanem mert a legújabb írókat talál-
 ják legközelebb, — mert ezek beszélnek az ő nyelvükön,
 azon, amelyet a legkönnyebben értenek, — s mert ezek
 foglalkoznak: azzal, ami őket leginkább érdekli, a „ma”
 ideáival, azokkal az ideákkal, amelyek a levegőben
 vannak, amelyekkel ők teli szívták magukat, amelyek
 tehát már részét teszik gondolkozásuknak, énjöknek.
 A fiatal olvasók és fiatal írók elfelejtik vagy nem akar-
 ják tudni, hogy a „ma” ideái húsz év múlva épp oly
 öreg ideák, „túlhaladt álláspontok”, „elavult holmik”
 lesznek, mint aminők a ma húszéves, negyven éves,
 hatvan éves vagy száz éves ideák; már húsz év múlva
 is tökéletesen öreg és a száz évesekkel egyformán öreg
 ideák lesznek, — mert a tizenhat éves leány és a har-
 minchat éves asszony közt igen nagy a különbség, de
 a 86 éves és a 106 éves öreg asszony egyformán öreg
 asszony; s az ideák még az asszonyoknál is gyorsab-
 ban vénülnek. Elfelejtik, vagy nem akarják tudni ezt,
 mert különben nem volnának olyan nagyra a „ma”
 ideáival s jobban megbecsülnék a régi ideákat. Ami
 egyébként még nem baj, mert hadd foglalkozzanak az-
 zal, ami a levegőben van, ami lelkükkel rokon, ami őket
 leginkább érdekli. A baj ott kezdődik, hogy ez az elő-
 szeretet igen sokszor egyoldalúakká, elfogultakká, igaz-
 ságtalanokká és hálátlanokká teszi őket. Szaturálva
 vannak a legújabb írókkal, a tegnap legjobbait már
 nem érnek rá elolvasni, vagy ami még rosszabb: felü-
 letesen s a teljes megértéshez megkívántató igazi ér-

deklódás nélkül olvassák őket és könnyelműen ítélnék róluk, anélkül, hogy jól megismernék őket, néha olyan ismeretség után, amelyet legfeljebb „látásból” való ismeretségnek lehet mondani. Így aztán megtévesztik az utánuk sorakozókat is, ezeknek a kárára, s nem a lebecsült holt költők rovására, mert ezeknek már mindegy.

Csúnya és esztelen igazságtalanság ez, — hogy maradna meg bécsi nyavalyának!

De sajnós, a bécsi úriembernek mindenütt vannak hitrokonai. Még a vitatkozási módja is igen szokásos mostanában. Mindenféle divatossá lett az igyekezet, mely az egyik nagyot a másik nagygyal akarja, agyonüti. Mert a gyémántot csak gyémánt karcolja.

Bizonyos pedig, hogy Tolsztoj, aki Turgenyevnek barátja volt, s élete végéig igaz tisztelője és csodálója maradt, semmiben se értett egyet bécsi kommentátorával. Abban sem, amit a bécsi úr a halhatatlanságtól „tip”-el. Tolsztoj dicsőségének nincs szüksége arra, hogy Turgenyevet elfelejtsék a műveltek, s Tolsztoj mai népszerűsége nem jelenti azt, hogy a mar adandóságra Oroszországban monopóliuma van, míg Turgenyevre már csak a teljes felejtés vár.

Tolsztoj élete alkonyán jutott el dicsőségének zenitjére s Turgenyevről ma kevesebb szó esik, mint húsz évvel ezelőtt, mert a „ma” írói többet beszéltenek magukról: ez igaz. De csakis ennyi igaz a bécsi úr beszédjéből. Nem kell húsz évig várnia s látni fogja, hogy mind a két nagy embernek egyformán jut ki a jövődből.

Ma a Tolsztoj népszerűsége rendkívüli s hatása szinte példátlan. De népszerűségét nem csupán zsenijének köszöni — ennek talán legkevésbé, — hanem

főképpen annak, hogy ennék az apostolnak a kiadói nagyon jól értettek ahhoz, hogy miképpen kell sokat beszéltetni a kiadványaikról és ezek szerzőjéről. D'Annunzió és Gorkij Maximon kívül senki se látta el a világsajtót annyi nefelejcsbokkrétával, mint ennek a prófétának a kiadói. Kivételes hatása pedig főképpen annak tulajdonítható, hogy tanítása, sajátosságánál és komplikáltságánál fogva, egyformán érdekli a vallásos érzésű embert, az evolúció hívét, a szocialista gondolkodót s ki az, aki e három kategória egyikébe se tartozik? Húsz év múlva azonban, amikor a művei iránt való érdeklődést már nem fogják stimulálni és fokozni a személyével foglalkozó hírek, amikor tanítása, sajátosságánál és komplikáltságánál fogva, se a vallásos embert, se az evolúció hívét, se a szocialista gondolkodót nem fogja kielégíteni, amikor az új generáció gondolkozói más ösvényeket törnek s új, legfrissebb ideáknak fognak örvezenni: mindaz, ami műveiben apostolság, el fog avulni, ellenben megmarad az, ami nem tanítás, „csak” költészet: azok a gyönyörű alkotások, amelyeknek címei: „Háború és béke”, „Anna Karenina”, a „Feltámadás”.

És ugyanakkor csöndesen tovább fognak élni a Turgenyev munkái is, amelyeket csak a bécsi úr sietett elfelejteni: A vadász iratai, Tavasz hullámok, Füst, Apák és fiúk, Első szerelem, Milics Klára, a Diadalmas szerelem éneke s a Költemények prózában. Egészben, mert csak poémák.

A LEÁNYIRTÓ.

Henry Fouquier, a kitűnő francia újságíró, több, mint harmincz éven át mindennap négy-öt cikket írt a legolvasottabb párisi lapokba. Módjában volt tehát hozzászólni a szenzációs bűnesetekhez, s csakugyan aligha történt nevezetesebb kriminális esemény, amelyről a maga érdekes megjegyzéseit el ne mondta volna. Ezekből a finom koncepcziójú, csillogó efemeridákból, melyeknek sokasága és végzete a forró napokban huszonnégy órát élő, gyönyörű alkotású pillékre emlékeztet, sok emberismeret s egy — talán csakis egyetlen egy — erős meggyőződés sugárzik ki: az a hit, hogy a mi időnk még a legkülönb minden eddig ismert korszak közül; hogy az emberiség erkölcsse az idők folyamán valamicskét mégis csak javult, mert az emberi állapot úgynevezett lelke abból az embertelen kegyetlenségből, melynek az elmúlt századok annyi példáját szolgáltat-ták, ibova-tovább kigyógyul . . .

Ez a tétel egyike azoknak, amelyeket ima a legtöbben vallanak, s akik hisznek az emberi haladásban, mindannyian egyetértenek Fouquier-val. S talán igaza volt. A haladás teóriájának tagadói ugyan azt vethetnék ez ellen a jóleső megfigyelés ellen, hogy mindez csak lát-szat, s hogy ha a sötét múltban olyan gyakori atrocitá-

sok a jelenben már csak elvétele fordulnak elő, tisztára a jobban Constituait rendnek s az ezzel kapcsolatos elrettentésnek tulajdonítható. A tagadás álláspontjára helyezkedve, az argumentumot a másik végén is meg lehet ragadni s valaki azt mondhatná: inkább csak lazult a morális érzékünk, s az értelem finomodtával meg a fix alap (a vallás) híján jobban megértjük, ki-magyarázzuk, mentegetjük s mosdatjuk a ma történő atrocitásokat, míg a régieket, a körülmények és motorok ismerete nélkül lévén, szigorúbban ítéljük meg, mint a maiakat. Nehéz volna belenyugodni, hogy így van, s szívesebben maradunk meg amellett a meggyőződés melleit, melyet a haladás elméletének hívei vallanak. De néha meg kell rendülnünk ebben a hitünkben: az emberi állat koronkint olyan kriminális esetekkel borzaszt el bennünket, amelyek vadul cáfolnak rá arra a megnyugtató elméletre, s a melyéket sehogyan se tudunk összeegyeztetni a mai emberről alkotott fogalmainkkal. Mit szólunk például a leányirtás eseteihez? A leányirtó mindenek előtt: típus, s már magának a típusnak a létezése is megzavaró. Hogy vannak emberek — úgyszólván minden év produkál néhányat, — akik az exisztencia folytathatóságát egy szánnivaló nyomorultnak, egy földbözragadt prostituáltnak a meggyilkolásában és kirablásában keresik. Pedig szinte foglalkozásnak tűnik fel, olyan gyakori immár az ilyen szerencsétlenek védtelenségének véres kizsákmányolása, Egy pár decennium óta különösen gyakori jelenlég az az ember, aki étvágyát a prostituált életének árán iparkodik kielégíteni. És csak az ilyen bűnesetek alkalmával vetünk egy-egy pillantást az ilyen, áldozatnak predesztinált kitalált életére. Az ilyen teremtés a legtöbbször családfentartó: keresetét megosztja övéivel; öcsce reggeliért jár hozzá. A hol lakik: szelíd,

jó leánynak tartják s szívesen társalognak vele: a hozzávalók. Karácsonykor a szülei meg akarják látogatni; egyik leánytestvére ugyanolyan sorsban él, mint ő, a másikat, aki szolgál, segíteni készül, hogy hasonlóképpen rendezkedjék be. Mindenki belenyugodott, hogy így kell keresnie kenyerét; ezek a nyomorultak nem okoskodnak sokat: élni csak kell! ... És mindenki kiszákmányolja ezt a szegény, sovány, bűzös keresetet. A szobájáért neki annyit kell fizetnie naponkint, amennyit az „Archiduc Charles”-hotelben nem fizetnek egy teremért; mert az ő szégyenüket minden „háziúr” kihasználja s valahol lakniok kell. Fizetnie kell az orvost; sokat kell költenie ruhára, mert nagy a konkurrencia, s ugyanez ókból: a „vendégek” olyan követelők! ... Milyen siralmas egzisztencia, milyen ronda kenyér! A mellett lehetetlen, hogy ne érezze szégyenét és sorsának alacsonyságát. Talán valamelyes szeretetre is vágyódik. És készen kell lennie minden utálatra egész lényével; még csak undort se szábad éreznie, mint mindenki másnak!... Az ember azt képzelné, nem lehet olyan elvetemült, aki ez iránt a kitagadott iránt, ha valami fraternitást nem is, de legalább némi szánalmat nem érez, És jön a XX. századbeli ember, cylinderben, sétapálcával, hogy a zárt ajtó mögött egy késsel levágja, mint a bornyút, a tíz forintjáért!

Nézzük csak meg a cylinderes fenevadat. Még csak nem is a kiéhezett sakál. A tíz forint nem enni: mulatságra kell neki. Életét kávéházakban, chantant-okban tölti; ha pénzhez jut, kiöltözik s dorbézol. Talán úri borralalókat ad, s a cigánynyal elhúzatja a nótáját, A bűntény után komfortáblin megy haza; nem is olyan feltűnő, hogy kocsin érkezik, tudják róla, hogy: ha van, bőven költi a pénzt. Ruhája, modora az úri

vendéggé; a lányok körében szimpátiáknak örvend. Azelőtt, amikor nem lopott és nem kártyázott, egy rövid ideig, talán tanító volt valahol, s ha pofozta a gyermekeket, pályatársai bizonyára megvédelmezték, hogy dehogy is kegyetlenkedik, csak fentartja az iskolai fegyelmet. A törvényt is ismeri valamennyire; legalább az újságokból. Értelmes, s tudja, hogyan kell védekeznie.

Amit védekezésül előad: abban kevés a valószínűség. Tudja, hogy van előre megfontolt szándék, s tagadja az előre megfontolt szándékot. Nem akart ő rablógyilkosságot; csak kölcsönt kért a leánytól, akinek már sokszor adott pénzt. Ez nem teljesítette a kívánságát; összevesztek, s dühében ölte meg szeretőjét az ott heverő késsel. A tíz forintot aztán magához vette, mert amannak már úgy se kellett. Hát biz ezt nehéz elhinni. A kést tudniillik azelőtt soha se látták a leánynál, s a gyilkos erre azt mondja, hogy igenis: ő vásárolta neki, a lány néha kommissiókat bízott rá. Csak rossz drámaírók gondolnak ki ilyen szerencsétlen véletleneket.

Mégis, bármilyen ügyetlen mesének tűnjék fel ez a vagy hasonló védekezés, mindig szinte szeretnők hinni a valószínűségét. Akkor a rémdrámából nem hiányoznék minden emberi vonás. Míg amikor bebizonyul, hogy a leányirtó csak a nyakát védi, s hogy előadása csak civilizált formába öltöztetése a barlanglakó állatiasságnak, nem üzhetjük el magunktól azt a mélyen megalázó kérdést: vájjon az az igazság, a mely sok mai embernek voltaképpen egyetlen hite, meggyőződése, s amelyet Fouquier, ez a rengeteget dolgozó, fényes elméjű párisi újságíró annyi ezer meg ezer gyönyörű cikkben ismételt egy életen át, nem tévedés-e?

AZ UTOLSÓ.

— A *Panama* című epepeiából. —

In excelsis. Kék és fehér felhők között, a legfelsőbb sorozó hivatalban, Szent Péter jelentkezésre szólítja fel a legutóbb beidézett lelkeket; a lelkek rezignáltán felelik sorra: „Itt vagyok.” Egyszerre a főkulcsos megigazítja ókuláróját, s a földiekre emlékeztető érdeklődéssel néz szét az árnyak között, szólván: „Cornelius Herz!” Semmi felelet; a lelkek közül egy se szól, hogy: „Jelen.” Az égi szó újból elhangzik: „Cornelius Herz!” — ugyanaz a csend. „Mi ez? — így a főkulcsos — el tudott volna bánni még a halállal is?! Ide s tova kétezer esztendeje viselem ezt a nehéz hivattal, de ilyesmi még nem történt velem!” A lelkek összesúgnak; nyugtalanság... mely arra emlékeztet, hogy az árnyékok csak nemrég hagyták el a földet . . . Végre, két fáradt szárnyú angyal egy kapálózó, prűszkölő, rugódózó lelket vonszol a legfelsőbb asszentáló hivatalba. „Sehogy se akart eljönni — hangzik a jelentés. — Először nyöszörögni kezdett; azt mondta, hogy beteg s a viláért se tud megmoccanni; aztán, mikor megtudta, hogy ez nem tesz semmit, kijelentette, hogy semmi baja s hogy neki jobb Bournemouthban. Utoljára is kötélen kellett ide hoznunk!” ... A lélek, azt remélve, hogy a sokadalomban angolosan eltűnhetik, még egyszer el akar illanni; de lepányvazzák s megkötik egy felhőhöz.

Egy spiritiszta könyv olvasása után, másvilági képekkel teli — ezek a tudós szerzők nagyon színesen írják le a lelkek utazását — így képzelhetjük el Cornelius Herz mennybemenetelét. Mert hogy, olyan sok viszontagság után, mennybe vitték angyalok, e felől nem lehet kétség. Bizonyosak lehetünk benne, hogy a Panama királya a másvilágon is biztosította magának a legkényelmesebb helyet, becsapván gyóntatóját egy művésziesen eljátszott bűnbánó jelenettel. Amint hogy it, a földön, a létért való diabolikus versengés közepe, az általános kajánság nagy ellenőrzése mellett is doktor, pénz-király és a becsületrend lovagja tudott lenni, diploma, egy garasnyi vagyona, s a becsületességnek halavány látszata nélkül is, — amint hogy ide-lenn, mikor az újkori özönvíz elsodorta valamennyi cinkosát és valamennyi áldozatát, ki tudta szorítani magának az egyetlen képzelhető menedéket, ahonnan, egy pompás esernyő alól, humorral nézte a vihart, melynek a szelét ő vetette el: azonképen bizonyára a nagy „hátha?!” esetére is kiimádkozta, kiművészkedte, kipanamázta magának az odaát szóval „első osztályt” per saecula saeculorum.

Cornelius Herz, ez a név, melyet mintha E. T. A. Hoffmann talált volna ki valamelyik ördögi alakja számára: ó, ez a név maradandó lesz!... azon a jogon, melynél fogva hosszú emlékezés illeti meg minden fajtának — lett légyen ez a fajta bárminemű és bármicsoda — legkiválóbb képviselőjét. S ő legkiválóbb képviselője volt annak az emberfajtának, mely nem fehér, nem sárga és nem rézbőrű, mert egyszerűen arcbőr nélkül születik, s amelyet — ahogy a mérges kígyót megkülönböztetjük az ártalmatlantól — a zoológiának ilyen néven: a Kártékony Ember (*Homo Perniciosus*) meg kellene különböztetnie a másik kaukázusitól: a közönséges

Homo Sapienstől. Legkiválóbb képviselője annak a százcadunkban elsokasodott speciesnek, mely a civilizáció vívmányait a barlanglakó étvágy, a troglodyth önzés csillapítására aknázza ki, melynek értelme bámulatosan kiélesedett, moralitása azonban visszafejlődött olyan fokra, hogy hozzá képest a bizonyos zsvány-szokásokat respektáló pápua (akinek a szokás nem arravaló, hogy kijátszsa őket) immár erkölcsi lény. S amiképpen megőrizzük múzeumainkban az óriás csörgőkigyó kitömött bőrét, ez a név: Cornelius Herz, alias: a testet öltött számító ész, mezítelen önzés és sterilizált lelkiismeretlenség — megmarad az emlékezetben, hosszabb időre, mint a Rinaldo Rinaldinié.

Vájjon mit fog szólni a nagy számadás órájában ez a kapálózó lélek, mely a bournemouthi villa elégedett tulajdonosából annyira akarata ellenére lett puszta lélekké?! „Quid sum miser tunc dicturus?” — ha majdan fel fogják szólítani, hogy terjessze elő védőbeszédét:

— Panama hőscincérje! Ön ifjúkorában hiéna volt. Kirabolt egy súlyosan sebesült katonatisztet, akit az ön orvosi gondjaira, ápolására bíztak, s ennek a pénzével kezdett operálni, mert a tudományával ugyan nem operálhatott. De ez önnél csak gyermekjáték számba megy; Richelieu első kardforgatása az egész... később azonban kifosztott egy egész világot: halottakat és élőket, válogatás nélkül, nemcsak gyerekes eszű férfiakat, hanem valóságos gyermekeket, árvákat, akik nem is sejtették, hogy, (ha később sínlódniök kell, ez azért történik, hogy önnek a villája pazarabb kényelmű legyen. Panama-hős!... Ön tönkre tett ezreket a becsületükben s halálát okozta ugyanannyi ezernek, Panama- király! Öné a dicsőség, hogy nincs ma név, amelyhez több vér ós több átok tapadna, mint ehhez a névhez: Cornelius Herz! Mit szól ön ehhez, szép kis öregúr?!...

Ó, védekezni fog! Ahol valami elérhető, kieszközölhető, ott mindenkor elemében lesz ez az agilis lélek. Hiszen ha komolyan hitte volna, hogy Bournemouthban még nincs vége a dolognak, hogy jó volna egy kis üzletet kötni a másvilágra is!... Olyan rendbe hozta volna a szénáját, hogy maga a bíboros testület is kifogástalannak találja a passe-portját. De az utolsó számvevőszék mégis csak meglepetés ...

Azért nem jön zavarba, s bár jobb lett volna oda-lenn, Bournemouthban, ha kellemesebbnek találja, hogyha véletlenül a magasságban is csak in contumaciam ítélik el: agilis lelke nem fog nyugodni, míg meg nem leli a kibúvót, a végső refugiumot.

És alighanem így vagy ilyenformán fog védekezni:

— Meglep, hogy a magasban, ahonnan tisztán látni a földi dolgokat, ennyi mozgalmat idéz elő egy gazember megpillantása. Gazember voltam, és pedig első osztályú gazember, az bizonyos, de hisz az a planéta odalenn tele van gazemberrel, kicsinyekkel, nagyokkal, közészerűekkel. Nekem módomban volt némi emberismeretet szerezni; mondhatom, a majoritás a miénk: volt minden ponton s mindegyik társadalmi osztályban... És azok közül is, akik becsületeseknek látszanak, hányan vannak, akik adott alkalommal, ha a bőrükről van szó, evezőkkel és csákyákkal verik vissza a menekülő asszonyokat és gyermekeket, mint a Bourgogne katasztrófájánál, vagy botjaikkal szorítják hátra, esetleg agyongázolják ideáljaikat, ahogy a párisi bazár-égésnél történt?!... Minek köszönhetem hát ezt a kivételes resszenzust? Hogy nagyobb gazember voltam, mint a nagy emberek?! De hát akkor bűnöm: nem az elvetemültség, hanem: a nagyság az elvetemültségben. Rosszabb volt-e III. Rikárd, mint azok a kemény legények, maguk is fenevadak, akiket eltett az újtábol?

Nem, csak vakmerőbb fickó, nagyobb zsvány volt náluk. És a világ sora, amit — szégyenkezve mondom — nem én eszeltem ki, az, bogy a nagy gazember kifosztja a kis gazembert, a nagy fenevad megfojtja a kisebbet. A nagyobbik gyerek felpofozza a fiatalabbat, az erősebb ember félre rúgja a gyöngébbiket, a rabló hatalmába keríti, amit a kis tolvajok összeharácsoltak. Az én kiválóságom csak az, hogy ki tudtam fosztani a legnagyobb tolvajokat s meg tudtam fojtani a legnagyobb gazembereket is. Hogy gyerekes eszű gyöngék s özvegyek és árvák is kerültek az áldozataim közé? Ezek előre áldozatok voltak; ha én nem, más fosztja ki őket, amint hogy nem is én voltam a kéz, mely vagyonukat eltüntette, én csak a nemezis voltam, mely a zsákmányt magához ragadta. És ha van valami, ami elégtételül szolgálhat a kicsinyeknek, ami megvigasztalhatja őket, akik arra születtek, hogy áldozatok legyenek, úgy ez a valami az a tudat, hogy van, aki a természet rendeléséből kifosztja a nagy kalózokat, megfojtja a nagy zsványokat, szóval: boszut áll értök! Az a tudat, hogy nincs az a szennyes áradat, melyet végezetül el ne nyeljen az örvény, nincs az a rablott pénz, mely átokká ne váljak a rabló kezében, míg elérkezik a legnagyobb rablóhoz a világon, aki a nagy zsákmányból vásárolt műremekeket mélán nézi kuckójából, ahonnan nem lőhet moccannia, mint ahogy a kis tolvaj éjjel viseli a lopott süveget.

Igy vagy ilyenformán fog védekezni. És meglehet, a legfőbb instancián is kieszközli magának az utolsó sikert: az „enyhítő körülmények”-et.

POST SCRIPTUM.

Amint a *Vezető elmék és Nagyvárosi képek* című köteteim egyes darabjainak összegyűjtése közben is — amikor az itt olvasható kötet sajtó alá rendezésével foglalkoztam, többször kellett számat vetnem azzal a kétséggel, hogy az itt felhalmozott és annak idején a napnak írt karcolatokat érdemes-e és szabad-e másodszor is, s most már könyvalakban kiadnom? Érdemes-e még egyszer kérni az olvasó figyelmét olyan dolgokra, a melyeknek először sem lehetett több súlya, mint a mennyit a jóhiszeműség, az elfogulatlanságra törekvés és az őszinteség ad nekik? Szabad-e egy könyv kiadása alkalmával megfelejtkezni az idő rohanásáról és például — mint ebben a kötetben történik — Strindberg emberi gyöngéiről szólói akkor, amikor Strindberg már halott? Tisztán látom, mennyi kifogás érheti és senki se ítélné meg nálam szigorúbban ezeket a köteteket. Ha mégis megjelentek, ennek magyarázata vagy mentsége: az a hitem (vagy talán csak képzelődésem), hogy ezek a zsörtölődések, tréfálkozások vagy mélázások tulajdonképpen nem naphoz kötött, hanem hosszú időn át újra meg újra ismétlődő, általános jelenségekről szólnak.

A. Z.

TARTALOM

Rébusz	1
A színész nő becsülete.....	7
Novemberi hangulatok	15
Emlékbeszéd	20
A verejték	26
A tömjén.....	34
Pickwick úr filozófiája	42
Öngyilkosság	51
Szerelemből	56
Temetés után.....	63
Miszticizmus	65
Mouret abbé megtérése	71
A detronizált szerelem.....	78
Bartenyev és Vladimirov	86
Két francia	95
Marabu-tollak	101
Gefkin	105
Abbé és márkiz	110
Az utolsó világos pillanat	116
Misztérium a két jó pástorról	121
Képek	128
Mesék a költészetről.....	134
Téli állomások	157
Az igazság.....	163
Két szép szem és életbölcsesség	169
Este az erdőn	175
A száműzött Télémaque	180
Az érdezzavú mirakoló	186
Lesseps.....	191
Kilián király	199

Szem-jonglörök és troubadourok	205
A rab mesél	210
Tristia	215
Koronát szerelemért	220
Porcziunkula ünnepe	224
Új hivatal.....	230
Az Orient-expressen.....	237
Az álszakáll.....	241
A metamorfózisokból.....	248
Altábornagy és komornyik.....	253
En revenant de la revue	259
Renan szobra	262
Turgenyev emléke	271
A leányirtó	276
Az utolsó	280
Post scriptum	285